

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_192304

UNIVERSAL
LIBRARY

सत्कार्योत्तेजक सभा-धुळें

[श्री रामदास आणि रामदासी मासिकांत प्रसिद्ध झालेला विषय]

[१०२]

श्रीमत् दासबोधाचे कर्ते

दुसरे कोण असणार ?

तुम्ही श्रोते परम दक्ष । अलक्ष्मास लावितां लक्ष ।
हें तों सामान्य प्रत्यक्ष । जाणतसा ॥

क विश्वनाथ गणेश जावडेकर यांनीं धुळें येथें आत्माराम
आणि प. कंपनीच्या श्रीआत्माराम छा० छापून
शंकर श्रीकृष्ण देव यांनीं धुळें येथें प्रसिद्ध केलें.

१८४३ ज्येष्ठ शु. १

किंमत आठ आणे

॥ श्रीराम ॥

श्रीमत् दासबोधाचे कर्ते

दुसरे कोण असणार ?

पूर्ण ग्रन्थ पाहिल्याविण । उगा च ठेवी जो दूषण ।

तो दुरात्मा दुराभिमान । मत्सरें करी ॥ १ ॥

अभिमानें उठे मत्सर । मत्सरें ये तिरस्कार ।

पुढें क्रोधाचा विकार । प्रबळे बळें ॥ २ ॥

मराठी भाषेची घटना सांगतांना श्रीसमर्थींवर तुटून पडणारे सुधारक रा. रामभाऊ जोशी व कांहीं एका मतलबानें श्रीशिवसमर्थभेटीचा काळ पुढें लोटून पाहणारे चातुर्वर्ण्यविरोधी प्रो. गोविंदराव भाटे आपल्या निस्पृहपणाचा केवढा हि तोरा मिरवोत, पण त्यांना हि ' न्यायसस्पृहतेत ' मागें टाकणारे एक शास्त्री ' विविधज्ञानविस्तारांत ' नुकते च जन्मास आले आहेत. या राजश्रीनें तर श्रीरामदासांच्या कर्तृत्वावर च हल्ला चढविला आहे. कोणी ' विद्यामयूर भैर्याशास्त्री देव जामखेडकर ' यांनीं भवभूतीच्या निस्पृहपणाचा आविर्भाव आणून विविधज्ञानविस्ताराच्या चालू वर्षांच्या पहिल्या व दुसऱ्या अंकांत ' दासबोधाचा कर्ता कोण ' अशी शंका उभी करून ' दासबोधाचा कर्ता रामदास नसून रामदासशिष्य च असला पाहिजे ' असा सिद्धान्त काढला आहे. या सिद्धान्ताच्या प्रस्थापनेसाठीं या विद्यामयूरानें जीं प्रमाणें दिली आहेत, तीं एकूण एक अज्ञानानें, मत्सरानें, अप्रामाणिकपणानें दूषित आहेत. आजपर्यंत कोणाला हि न सुचलेली असली अजब कल्पना पुढें करून एकाद्या संप्रदायाच्या मर्मस्थानीं आघात करण्याला प्रवृत्त होण्यापूर्वी एतद्विषयक सर्व श्री रामदासी वाङ्मय वाचणें हें या गृहस्थाचें कर्तव्यकर्म होतें. तसें च ज्या ग्रन्थांच्या आधारावर त्यांनीं आपल्या मताची उभारणी केली आहे, असें ते म्हणतात, त्या च ग्रन्थांत त्यांच्या कल्पनेच्या विरुद्ध जीं प्रमाणें असतील तीं खोडून काढणें हें त्यांचें काम होतें. हे दोन्ही अपराध भैर्याशास्त्र्यांच्या हातून घडलेले आहेत. श्रीसांप्रदायिक विविध विषय, श्रीसमर्थींचें तंजावरमठपति भीमस्वामीकृत चरित्र, निवृत्तिराम, दिनकरांची स्फुट कविता, रामसोहळा, इत्यादि ग्रन्थ प्रकाशित असून हि शास्त्रीबावांना त्यांची वार्ता नाही व दासबोध, सम-

यांची स्फुट कविता, स्वानुभवदिनकर, समर्थप्रताप हे ग्रंथ वाचले असून हि त्यांत जी विरुद्ध प्रमाण आहेत तिकडे त्यांनी कानाडोळा केला आहे. शेंकडों वर्षे चालत आलेला लोकांचा समज उडवून पहाणाराच्या ठिकाणी हे दोन्ही अपराध निंद्य व अक्षम्य होत. आपलें विवेचन ' भाविक पण अज्ञानी, रामदाससांप्रदायी, पूर्वग्रहदूषित पांडितमन्य व प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष दास-बोधांचा व्यवसाय चालवून महती मिळविणाऱ्या लोकांना उद्वेगजनक होईल ' हें ठाऊक असून हि शास्त्रीबुवांनी इतक्या बेफिकीरपणें महाराष्ट्राच्या हृदयावर घाव घालण्यास प्रवृत्त व्हावें, हें पाप होय. शास्त्रीबुवांनी हुडकून काढलेली प्रमाणें दोषाई आहेत. तीं कशीं हें आपण इतक्यांत च पाहूं, तथापि आम्ही हें प्रतिपादन शास्त्रीबावांसाठीं मुळीं च करीत नाहीं, कारण त्यांना आतां आपला हेका सोडणें प्राणान्तीं हि शक्य नाहीं ! तें हि कसें तें शेवटीं पाहूं. पण, आमच्या सारखे जे ' भाविक पण अज्ञानी ' लोक आहेत त्यांची उद्धिमतता नाहीशी करण्यासाठीं आमचा हा प्रयत्न आहे. तथापि, शास्त्रीबावांचे ' न्यायसस्पृह व सारासारतत्त्वविवेचनपटु ' असे जे ' मुज्ञ ' वाचक असतील त्यांना हि आमचें प्रतिपादन पटलें, तर त्यांत हि आम्हांस आनंद आहे. बाकी असा ' मुज्ञ ' वाचक स्वतः शास्त्रीबावां खेरीज दुसरा कोणी त्यांना लाभला असेल, याची आम्हांस शंका च आहे.

असो, आतां आपण शास्त्रीबावांच्या प्रमाणांचा क्रमशः विचार करूं. हीं प्रमाणें प्रथम होतां होईं तीं त्यांच्या च शब्दांत उद्धृत करून घेऊन त्यांवर आमचें म्हणणें वाचकांस सादर करूं.

प्रमाण-पाहिलें

“ दासबोध ग्रंथ परमपूज्य साधुमुकुटमणि श्री समर्थ रामदास-स्वामी यांनी केल्याविषयी किंवदंती आहे. पण या किंवदंतीला दासबोधांत अणुमात्र आधार नाही. रामदास-समकालीन मराठी ग्रंथकार पाहिले असतां, त्यांनी स्वकृत ग्रंथांत आपले गुरु, इष्ट दैवत, मातापितर व स्वनाम इत्यादिकांचा उल्लेख केल्याचें आढळतें. निदान स्वगुरु व स्वनाम तर आढळतें च आढळतें. दासबोधांत यांतून कोणाचा च उल्लेख नाही. ”

एकूण, दासबोधग्रन्थाचे कर्ते रामदास होत, अशी नुसती किंवदंती शास्त्री-बावांच्या कानावरून गेलेली आहे, तसा महाराष्ट्रजनतेचा साधार दृढ समज असल्याचें त्यांना ठाऊक नाही ! शास्त्रीबाबा म्हणतात, या किंवदंतीला दास-बोधांत अणुमात्र आधार नाही ! खरें काय ? शास्त्रीबावांनीं दासबोध ग्रन्थ एकदां तरी साद्यन्त वाचला आहे ना ? निदान असलें विधान बेलाशक करण्यापूर्वीं दासबोधावरून एकदां दृष्टि फिरविणें त्यांचें कर्तव्य नव्हतें काय ? वाचकांस आमची अशी विनंति आहे कीं, शास्त्रीबावांच्या वल्गनांचें आम्ही हें खंडण करित असतां वाचकांनीं हातीं दासबोध ध्यावा व आम्ही जें कांहीं म्हणतो तें त्यावरून पडताळून पहावें. दासबोध हा ग्रन्थ रामदासांचा होय, याला दासबोधांत अणुमात्र आधार नाही अं ! दासबोधांत श्रीसमर्थांनीं आपल्या नुसत्या नामाचा हि उल्लेख केल्याचें शास्त्रीबावांना आढळत नाही ! हें विधान करितांना हातीं ज्ञानेश्वरी घेऊन ज्ञानेश्वरीला च दासबोध समजून तीं शास्त्रीबावा रामदासांचा शोध करित होते कीं काय, अशी आम्हांस शंका येते. कां जगाच्या बाहेरील दासबोधाची एकादी प्रत त्यांनीं मिळवि-लेली आहे ? पण दासबोधाची कोणती हि प्रत असली म्हणून काय झालें ? पण मग, हा एवढा पंडित इतकें अज्ञान कसें प्रगट करिता ? आम्हांस असें वाटतें कीं, दासबोध ग्रंथ वरवर चाळून या विद्यामयूराला त्यांत 'रामदास' कोठें दिसले नाहीत व त्या आनंदाच्या भरांत दासबोधांत कोठें रामदास नाहीत, या एका कल्पनेवर त्यांनीं आपल्या मताचा सारा पिसारा उभारून नृत्य कर-ण्यास मुरवात केली आहे. त्याला दासबोधांत कोठें रामदास दिसते तर त्याचा आनंद मावळून तो जागच्या जागीं च थिजता ! व आतां हि त्याचें हें नर्तन बंद पाडण्याचा पहिला उपाय म्हणजे त्याला दासबोधांत रामदास दाखविणें, हा होय. 'समर्थांचा नामनिर्देश ज्या पद्यांत आहे तीं पद्यें खात्री-पूर्वक त्यांचीं मानण्यास शास्त्रीबावांची हरकत नाही' आणि म्हणून 'रामदास' किंवा 'दास' असा निर्देश असलेलीं कांहीं पद्यें श्रीसमर्थांचीं म्हणून त्यांनीं मान्य केलेलीं आहेत. अरेरे, किती थोडक्यांत चुकलें ! दास-बोधांत जेथें जेथें रामदास आणि दास हीं नांवें आलीं आहेत, तीं जर शास्त्रीबावांच्या उडत वाचण्यांत नेमकीं त्यांच्या दृष्टीसमोर येतीं, तर आज हा सारा अनर्थ टळता ! पण त्याचें आतां काय, ती वेळ निघून गेली. आतां आपणांस शास्त्रीबावांना दासबोधांत रामदास दाखविणें भाग आहे. अशीं कांहीं स्थळें सादर करून बाकीचीं सारीं हुडकून काढण्याची तसदी शास्त्री-

बावांना द्यावी, असा माझा विचार आहे. ती तसदी घेण्यांत च त्यांचें कल्याण आहे.

(१) शास्त्रीबावा, आठव्या दशकाच्या नवव्या समासांतील शेव-
ट्या दोन ओव्या काढा. वाचा,

सकळ सृष्टीचा ठाई । अनुभव येक चि नाही ।
तो बोलिजेल सर्व हि । पुढिले समासीं ॥ ५९ ॥
कोणे स्थितीनें राहाती । कैसा अनुभव पाहाती ।
रामदास म्हणे श्रोतीं । अवधान देणें ॥ ६० ॥

शास्त्रीबावा, आहे ना येथें श्रीसमर्थांचें नांव ? सांपडला ना अणुमात्र आधार ! आठव्या दशकाचा नववा समास रामदासांचा ना ! आणि त्याच्या पुढचा समास हि त्यांचा च ना ! आणि मागचा समास तरी कोणाचा ? शास्त्रीबावा, आतां ह्यगय करूं नका, प्रत्यक्ष समास काढून पहा. ८×९ त रामदास आहेत आणि ८×८ त ते ८×९ चा उल्लेख करितात. स्वतः पहा, मजवर विश्वास टाकूं नका. शास्त्रीबावा, अशा रीतीनें विषयानुसंधानानें मागें पहात पहात जा, म्हणजे तुम्हांस दिसेल की, आठवा दशक हा सारा समर्थांचा. या आठव्या दशकाला ज्ञानदशक म्हणतात. त्यांत रामदास आढळले आणि धाग्यानें धागा लागून सबंद दशक त्यांचा ठरला. शास्त्रीबावा, हा ज्ञानदशक श्रीसमर्थकृत आहे, हें करता कां कबूल ? मी तुम्हांला सांगतो की, कबूल करूं नका, पहा फसाल, कारण एकदां ज्ञानदशक समर्थांचा म्हणून कबूल केला, म्हणजे सारा दासबोध तुमच्या गळ्यांत पडेल ! आणि तसें होणें तर तुम्हांस नको आहे. तेव्हां तुमच्या इतर 'सारासारतत्त्व-विवेचनपट्ट सुज्ञ' वाचकांनीं कबूल केलें तरी तुम्हीं आपला इट्ट चालवावा हें च तुम्हांस श्रेयस्कर होय ! एकदां आठवा ज्ञानदशक श्रीसमर्थांचा मानला, म्हणजे पांचवा दशक त्यांचा च, चवथा हि त्यांचा च, तिसरा हि त्यांचा च आणि नववा हि त्यांचा च, अशी एकामागें एक व एकापुढें एक कबुली द्यावी लागते.

चवथ्या दशकाच्या दहाव्या समासाची पहिली ओवी अशी :

मुळीं ब्रह्म निराकार । तेथें स्फूर्तिरूप अहंकार ।
तो पंचभूतांचा विचार । ज्ञानदशकीं बोलिला ॥

ज्ञानदशक जर समर्थांचा तर चवथ्या दशकाचा दहावा समास हि त्यांचा च,

आणि तेथून मागील एक एक समास पहात जा, म्हणजे धाग्याला धागा लागून तुम्हांस थेट ग्रन्थारंभ गांठावा लागेल ! कोण ही आमच्या विद्यामयूरावर अनर्थपरंपरा ओढवली म्हणावयाची !

पांचवा दशक काढा. त्याच्या दहाव्या समासाची शेवटची ओवी अशी:—

तथापि ज्ञानदशकीं बोलिलें । म्हणौनि वक्तृत्व आटोपिलें ।

न्यूनपूर्ण क्षमा केलें । पाहिजे श्रोतीं ॥

आणि पूर्ववत् जा मागे पहात पहात म्हणजे आढळेल की, सारा पांचवा दशक समर्थींचा. ती च गत नवव्या दशकाची. म्हणून विद्यामयूर भैर्याशास्त्री यांना माझा असा आग्रह आहे की, आठव्या दशकाच्या नवव्या समासांत जेथे रामदास आले आहेत त्यांच्या कडे त्यांनी पाहू सुद्धां नये. त्यांच्या कडे पाहण्याची भैर्यारावांना भीति च वाटली पाहिजे. पण ते आतां रामदासांना कोठवर टाळणार ?

(२) अकरावा भीमदशक होय. तथापि, शास्त्रीबावा, न भितां, त्याच्या सहाव्या समासाची शेवटची ओवी वाचा.

ऐसा पुरुष धारणेचा । तो चि आधार बहुतांचा ।

दास म्हणे रघुनाथाचा । गुण घ्यावा ॥

पण, शास्त्रीबावा, तुम्हांला कांहीं त्यांचा आधार घ्यावा, असें वाटत नाही ना ! तुम्ही अजून असें च म्हणणार ना, कीं दासबोध ग्रन्थ हा समर्थींचा होय याला दासबोधांत अणुमात्र आधार नाही. शास्त्रीबावा, काय तुमचें सुकृत असेल तें तुमचें तुम्हांस माहीत, कीं कोठें हि रामदास दिसतां च त्यांना आतां कसें टाळावे, ही विवंचना तुम्हांस पडावी ! तेव्हां आतां कांहीं तरी लंगडी पांगळी शास्त्रीय कोटी लढवून हा हि समास तुम्ही उडविला पाहिजे, नाही पेशां तुमचें पुढचें एक संबंध प्रमाण दांसळेल पहा. महाराष्ट्रवाचकांपैकीं तुम्हांला एकट्याला च ही सवलत ठेवलेली आहे.

(३) पुढच्या च समासाची शेवटची ओवी पहा.

वृत्तिशून्य योगेश्वर । याचा पाहावा विचार ।

दास म्हणे वारंवार । किती सांगों ॥ ११ ३३

आतां काय करणार, शास्त्रीबावा ? श्रीसमर्थींनीं तुम्हांला आणखी किती वेळां सांगितलें म्हणजे दासबोध हा ग्रन्थ त्यांचा हें तुम्ही कबूल कराल ? करता कां

हा समास समर्थाचा म्हणून कबूल ? हा एक च समास जरी तुम्हीं कबूल केलात, तरी तुम्हांस तुमच्या मताला मूढमाती द्यावी लागेल ! या समासाची पहिली ओवी वाचलीत कां, शास्त्री ?

चंचळ नदी गुप्त गंगा ।

स्मरणें पावन करी जगा ।

प्रचित रोकडी पाहा गा ।

अन्यथा नव्हे ॥ ११-७-१

ही ओवी वाचून आपल्या ' सारासारतत्त्वविवेचनपटुत्वाला ' कांहीं धक्का बसतो कां ? कशाला बसेल, कारण आपली ' न्यायसस्पृहता ' च तशी अजब आहे ! पण, शास्त्रीबावा, तुमचे जे ' भाविक पण अज्ञानी ' वाचक आहेत, ते या एका ओवीच्या आधारेनें तुमच्या मताची बिनपायाची सारी इमारत कोसळून पाडण्यास समर्थ झाले आहेत. शास्त्रीबावा, तुम्ही ' रामदासांची स्फुट कविता ' हा ग्रंथ पुष्कळदां आधाराला घेतला आहे, पण तो तरी ग्रंथ एकवार संबंध काळजीपूर्वक वाचावयाचा होता ना ? तसें तुम्हीं केले असतें म्हणजे ज्या कल्पनामायेनें तुम्हांस नाचावयास लाविलें आहे, तिनें मान सुद्धां वर केली नसती. शास्त्रीबावा, त्या ग्रंथांतील ४२१ पृष्ठावर जें आनंदवनभुवन म्हणून श्रीसमर्थांचें एक अप्रतिम प्रकरण आहे, तें काढा पाहूं. करता का तें प्रकरण श्रीसमर्थांचें आहे असें कबूल ? विचारा आपल्या आवडत्या कल्पनेला. कारण तुम्ही आतां तिच्या तावडींत पुरे संपडला आहांत. तुमची लाडकी कल्पना, हें प्रकरण श्रीसमर्थांचें आहे, हें तुम्हांस कबूल करूं देणार नाहीं. कारण, त्या प्रकरणांत तुमच्या कल्पनेचें मरण आहे. ४२२ व्या पृष्ठावरील अगदीं खालची १४ वी ओवी वाचून पहा आणि डोळ्यापुढें अंधारी येते कां नाहीं, तें वाटल्यास आम्हांस नका सांगूं, पण आपल्या ' सुज्ञ ' वाचकांना कळवा.

ग्रन्थीं जे वर्णिली मार्गे ।

गुप्त गंगा माहां नदी ॥

शास्त्रीबावा, तुम्ही म्हणून च टिकाव घराल, दुसरा एकादा लेचापेचा शास्त्री असता तर, ' चुकलों, मी समर्थाचा मोठा अपराध केला ' असें जगाला जाहीर करून या महानदींत जीव देता ! पण, तुम्ही असें करूं नका ! ' मार्गे च ग्रंथांत या गुप्तगंगेचें आपण वर्णन केले आहे ' असें श्रीसमर्थ स्वतः सांगत आहेत. तो कोणता ग्रंथ आणि कोणता समास ? कांहीं शंका उरली आहे कां,

शास्त्री ? अकराव्या दशकाच्या सातव्या समासांत जें गुप्तगंगेचें वर्णन आलें आहे तो समास कोणी केला आणि तो समास ज्या दासबोधग्रन्थांत आहे त्या दासबोधाचा कर्ता कोण, हें आपल्या न्यायसस्पृह लेखणीनें आपल्या सुल्ल वाचकांस आणखी एकवार समजावून सांगाल काय ?

(४) अकरावा भीमदशक जर समर्थीचा तर दहावा जगज्जोती-दशक तरी दुसऱ्या कोणाचा ? अकराव्या दशकाच्या पहिल्या समासाची अकरावी ओवी अशी:—

पेसी जाली उभारणी । आतां पेका संहारणी ।

मागील दशकीं विशद करुनि । बोलिलें असे ॥ ११-१-११

तो मागील दहावा दशक कोणाचा ?

(५) आणि विवेकवैराग्यनाम बारावा दशक तरी कोणाचा ? त्यांत कांहीं आधार आहे कां ? त्यांत श्रीसमर्थीचें स्वनाम कोठें आलें आहे काय ?

म्हणौन विवेक आणि वैराग्य । हें चि जाणिजे महद्भाग्य ।

रामदास म्हणे योग्य । साधु जाणती ॥ १२-४-२०

(६) सोळावा दशक स्तवनाचा च आहे. त्याचे आद्यन्त समास पहा. पहिल्या समासांत

रघुनाथभक्त थोर थोर ।

महिमा जयांचा अपार ।

त्या समस्तांचा किंकर ।

रामदास म्हणे ॥ १६-१-२१

आणि शेवटच्या समासांत

भजन साधन अभ्यास ।

येणें पाविजे परलोकास ।

दास म्हणे हा विश्वास ।

धरिला पाहिजे ॥ १६-१०-३१

तेव्हां हा संबंध दशक कोणाचा ?

(७) त्या च प्रमाणें, शास्त्रीबावा, इतर हि सर्व दशकांत तुम्हांला, कोठें गुप्त तर कोठें प्रगट, श्री रामदास दिसतील, ' आहाच ' पाहूं नका, कावीळ झालेल्या डोळ्यांनीं पाहूं नका, जरा बारकाईनें पहा. शास्त्रीबावा, तुम्ही कोणी माझे वैरी कां आहांत ? मीं तर पूर्वी कधीं तुमचें नुसतें नांव हि ऐकलें नव्हतें,

त्या तुमचें मी वैर कोटून करणार ? बाकी, मला ठाऊक हि नसतां, मज गरिबाविषयीं आपण मात्र मनांत कोणता भाव वागवीत होतां व वागवीत आहांत, तो आपण आपल्या लेखाचे शेवटीं बोलून गेलां आहांत. तेव्हां मला माफ करा, पण मी तुम्हांस विचारतो, संबंध दासबोधग्रंथांत श्रीरामदास सर्वत्र नटलेले असतांना, तुम्हांला कसे हो ते एकदां सुद्धां दिसले नाहींत आणि तुम्ही बेधडक लिहून गेलांत कीं, दासबोधग्रन्थ श्रीसमर्थानीं केल्याविषयीं दासबोधांत अणुमात्र आधार नाहीं ! आणखी हि पुष्कळ ठिकाणीं त्यांनीं स्वनामाचा उल्लेख केलेला आहे. पण तीं सारीं स्थळें निवडून काढण्याचें काम मी मुद्दाम तुम्हांकरितां राखून ठेवीत आहे. त्यांत माझा एक हेतु असा आहे कीं, या निमित्तानें तरी तुम्हांस ग्रन्थराजाचें एकवार पारायण घडून तुमचें । बुद्धींत फरक पडावा. परंतु तसें न होतां, तुम्ही जास्त च खडुयांत पडण्याचा आपला हेका चालविला, तर तेथून हि आपणांस वर येण्यास मार्ग दाखविण्याला मजजवळ कांहीं आधार रहावा, असा माझा दुसरा हेतु आहे. दासबोधांत श्रीसमर्थानीं आपले गुरु व इष्ट दैवत यांचा उल्लेख केलेला नाहीं, हें आपलें विधान फोल आहे, हें हि आपल्या निदर्शनास अनायासें येईल. मातापितरांचा मात्र दासबोधांत त्यांनीं उल्लेख केलेला नाहीं, पण तो दासबोधांत च तेवढा नाहीं आणि त्यांच्या इतर ग्रंथांत आहे, असें थोडें च आहे, तर दासबोधांत तसा उल्लेख नाहीं म्हणून तो ग्रन्थ त्यांचा नाहीं, असें म्हणतां येईल ? कां इतर हि कोणता च ग्रन्थ अथवा प्रकरण त्यांचें नाहीं, असें विधान करण्यापर्यंत आपल्या न्यायसस्पृहतेचा पल्ला पोंचवून आपल्या मताचा कोणी तरी समानधर्मा केव्हां तरी आणि कोठें तरी जन्म घेईल, अशी वाट पहात बसणार आहांत !

दासबोधांत श्रीसमर्थींचें नांव कोठें च आलेलें नाहीं, असें जें शास्त्री. बावांना वाटत होतें तें चुकीचें ठरलें. रामदास म्हणे किंवा दास म्हणे असले प्रयोग दासबोधांत असतील, असें त्यांना वाटलें नव्हतें. कोणा तरी शिष्यानें दासबोध ग्रन्थ केला असून त्यानें खुशाल रामदास म्हणे किंवा दास म्हणे असे प्रयोग योजिले असतील, असें शास्त्रीबावा म्हणत नाहींत व वेड लागल्यावांचून तसें काणी म्हणणार हि नाहीं. कोणा हि शिष्याची अशी काय प्राज्ञा होती कीं, श्रीसमर्थींच्या हयातींत किंवा लागलीं च नंतर तो आपण

च ग्रन्थ करून तो श्रीसमर्थ्यांच्या नांवावर विकील ! शक १६०६, १६१५, १६१६, १६१९, १६२०, १६२२, १६२४, १६३६, १६४८ इत्यादि शकां-
तील दासबोध्याच्या प्रती आज हि उपलब्ध आहेत. श्रीसमर्थ स्वतः आपल्या इतर
प्रकरणांत दासबोधग्रन्थाचा स्वकृत म्हणून उल्लेख करीत आहेत. आनंदवनभुवनांत
तसा उल्लेख आपण नुकता च वर पाहिला व इतर हि कांहीं प्रकरणांत तसा
उल्लेख असल्याचें इतक्यांत च पाहूं. शास्त्रीबाबा, शिष्यांनं केलेला ग्रन्थ
खुशाल आपला म्हणून श्रीसमर्थींसारखे महापुरुष मिरवितील असा आरोप
करण्याइतकी आपल्या हि मनाची खचित खचित अधोगती झाली नसेल ! तशी
झाली असेल तर मग, आपणांस राम राम ! तात्पर्य, शास्त्रीबाबांच्या इतर
आक्षेपांना कांहीं च किंमत उरली नाहीं. फार तर आणखी तिसरा व पांचवा
असे दोन आक्षेप खोडून हें प्रतिपादन पुरें करावें, असा मला मोह होत
आहे. पण काय करावें ? या निरर्थक वादांत स्वतःचें आयुष्य खर्च केलें
पाहिजे व वाचकांचें खर्चिलें पाहिजे, असा प्रसंग शास्त्रीबाबांनां आणला आहे.
त्यांचा कोप न व्हावा व इतर प्रमाणें निरुत्तर करणारी आहेत, असा त्यांचा
भलता च ग्रह न व्हावा, म्हणून सर्व आक्षेपांचें क्रमशः निमूटपणें खंडण
करणें मला भाग झालें आहे.

आक्षेप दुसरा-

रामदास हें नांव श्रीसमर्थींना प्रिय होतें, असें असतां त्यांनीं
' स्वकृत ग्रन्थाचें नांव रामदासबोध असें न ठेवितां दास-
बोध असें कां ठेविले ' ?

ठेविलें खरें, त्यांची चूक झाली. घ्या एवढी चूक पदरांत. त्यांना काय ठाऊक
कीं, ख्रिस्ताच्या विसाव्या शतकांत ' जाबेपासून २० मैलांचे अंतरावर जाम-
खेड ' गांवीं एक शास्त्री जन्मास येऊन ते या नांवाबद्दल आपणांस जबाब
विचारतील ! पण, शास्त्रीबाबा, या आक्षेपांत आपणांस तरी कांहीं हंशील
वाटतें काय ? दासबोध याचा सरळ अर्थ एक च. दासबोध म्हणजे राम-
दासांनीं शिष्यांना केलेला बोध. आपणांस हि हा च अर्थ अभिप्रेत वाटतो.
पण त्यावर आपलें म्हणणें असें आहे कीं, ' ज्यांनीं प्रीतीनें आपलें नांव राम-
दास ठेवून घेतलें, त्यांनीं ग्रन्थारंभी तें प्रिय नांव सोडणें संभवनीय नाहीं. ' या
आपल्या अनुमानास प्रत्यंतर पुरावा म्हणून आपण म्हणता कीं, ' त्यांचे स्फुट
अभंग व पदें पहावीं, म्हणजे आढळून येईल कीं, प्रत्येक पद्यांतीं ' राम-

दास म्हणे ' हें वाक्य असते च , क्वचित् स्थळां ' दास म्हणे ' असें हि आढळते, पण तें नियमित छंदाच्या अडचणीमुळे च होय. ' शास्त्रीबावा, आपण हा जो पुरावा सादर केला आहे, तो सपशेल खोटा आहे. असले विधान केवळ अनुमानधपक्यानें आपल्या सारख्यानें असल्या महत्त्वाचे बाबतीत करणें हें ठीक नव्हे. श्रीसमर्थींचीं अप्रकाशित पदपदातरे बाजूस राहोत, तीं विचारांत घेतलीं तर आपलें विधान केवळ पाचोळ्याप्रमाणें हवेंत उडून जाईल. परंतु प्रकाशित असा नुसता तिसरा भाग विचारांत घेतला, तरी असें आढळून येतें कीं, रामदास म्हणे यापेक्षां त्यांत दास म्हणे च जास्त वेळां आलेले आहे. पण शास्त्रीबावा, ज्या दासबोधाच्या नांवाबद्दल तुम्ही हा एवढा वाद घालता, खुद्द त्या दासबोधांत जितक्या वेळां रामदास म्हणे आले आहे, त्याच्या निदान दुप्पट वेळां दास म्हणे आले आहे. आतां काय तुमचें म्हणणें आहे ? दासबोधांत तर नियमित छंदाच्या अडचणीचा फारसा प्रश्न नाही ना ? पण, शास्त्रीबावा, हें असलें पोरकट प्रमाण आपण पुढें आणावें व मला त्याचें उत्तर द्यावें लागावे, हें च मी तुमचें आणि माझे दुदैव समजतां.

आक्षेप तिसरा-

“ रामदास कवि नव्हते. त्यांनीं कोणत्या हि शास्त्राचें किंवा भाषेचें अध्ययन केलें नव्हतें. त्यांची भाषा व छंदोभंगात्मक त्यांचीं पद्ये हा च वरील विधानाचा समर्पक पुरावा होय. भाषाशास्त्रकोविद कवि, साधनसंपत्तिबाहुल्यामुळे, एकदां प्रतिपादिलेला विषय भाषाकौशल्य दाखविण्याकरितां दुसरे वेळीं अन्य प्रकारें प्रतिपादू शकेल. साधूचें तसें नाही. दासबोधांतील विषयानुरूप त्याची स्फुट कविता जर पूर्वीं झाली होती तर कोणता हि विशेष नसतां त्या च विषयाचें पुनः प्रतिपादन करण्याचें कारण काय ? ”

या अवध्या नऊ ओळींत शास्त्रीबावांनीं किती असत्य विधानें केलीं आहेत, पहा. (१) रामदास कवि नव्हते. (२) त्यांनीं कोणत्या हि शास्त्राचें किंवा भाषेचें अध्ययन केलें नव्हतें. (३) एकदां प्रतिपादिलेला विषय दुसरे वेळीं अन्य प्रकारें प्रतिपादण्याची सवलत फक्त कवीला आहे, साधूला नाही. (४) स्फुट कवितेपेक्षां दासबोधांत निराळें कांहीं नाही.

(५) पूर्वी स्फुट कविता झाली आणि मग दासबोध झाला. (६) स्फुट कवितेतील विषयाचें पुनः प्रतिपादन करण्याचें कारण नव्हतें.

शास्त्रीबाबा म्हणतात, रामदास कवि नव्हते. श्रीसमर्थाची सारी कविता वाचून तरी शास्त्रीबाबा हें असें म्हणत आहेत काय ? कोणास ठाऊक वाचून म्हणतात, कां रामभाऊ जोशी म्हणतात म्हणून आपण हि म्हणत आहेत !

कवित्व शब्दसुमनमाला । अर्थ परिमळ आगळा ।
तेणें संतपट्पदकुळा । आनंद होये ॥ १४-१-१
ऐसी माला अंतःकरणीं । गुंफून पूजा रामचरणीं ।
वौंकारतंत अखंडपणीं । खंडू च नये ॥ २ ॥
परोपकाराकारणें । कवित्व अगत्य करणें ।

असा उपदेश करणारे समर्थ कवि नव्हते !

जेणें घडे भगवद्भक्ती । जेणें घडे विरक्ती ।
ऐसिया कवित्वाची युक्ती । आधीं वाढवावी ॥ ४ ॥
क्रियेवीण शब्दज्ञान ! तया न मनिती सज्जन ।
म्हणौनी देव प्रसन्न । अनुतापें करावा ॥ ५ ॥
देवाचेन प्रसन्नपणें । जें जें घडे बोलणें ।
तें तें अत्यंत श्लाघ्यवाणें । या नांव प्रासादिक ॥ ६ ॥

आधीं केलें मग सांगतले, ही ज्यांची प्रतिज्ञा ते श्रीसमर्थ कवि नव्हते !

वैभव कांता कांचन । जयास वाटे हें वमन ।
अंतरीं लागलें ध्यान । सर्वोत्तमाचें ॥ २२ ॥
जयास घडीनें घडी । लागे भगवंतीं आवडी ।
चढती वाढती गोडी । भगवद्भजनाची ॥ २३ ॥
जो भगवद्भजनेंवीण । जाऊं नेदी येक क्षण ।
सर्वकाळ अंतःकरण । भक्तिरंगें रंगलें ॥ २४ ॥
जया अंतरीं भगवंत । अचळ राहिला निवांत ।
तो स्वभावे जें बोलत । तें ब्रह्मनिरूपण ॥ २५ ॥
अंतरीं बैसला गोविंद । तेणें लागला भक्तिछंद ।
भक्तीविण अनुवाद । आणीक नाहीं ॥ २६ ॥
आवडी लागली अंतरीं । तैसी च वदे वैखरी ।
भावे करुणाकीर्तन करी । प्रेमभरें नाचतु ॥ २७ ॥
भगवंतीं लागलें मन । तेणें नाठवे देहभान ।
शंका लज्जा पळोन । दुरी ठेली ॥ २८ ॥

तो प्रेमरंगें रंगला । तो भक्तिमदें मातला ।
 तेणें अहंभाव घातला । पायांतळीं ॥ २९ ॥
 गात नाचत निशंक । तयास कैचें दिसती लोक ।
 दृष्टीं त्रैलोक्यनायेक । वसोन ठेला ॥ ३० ॥
 पेसा भगवंतीं रंगला । आणीक कांहीं नलगे त्याला ।
 स्वइच्छा वर्णू लागला । ध्यान कीर्ती प्रताप ॥ ३१ ॥

शास्त्रीबावा, यांत कोठें तुम्हांला श्रीसमर्थ दिसतात कां आणि यांत कवित्व आहे असें वाटतें कां ? कां समर्थ कवि नव्हते ही रामभाऊ जोशांची शिकवण तुमच्या बरोबर गळीं उतरलेली आहे. बरें झालें, शास्त्रीबावा समर्थांच्या वेळीं जन्मास आले नव्हते. नाही तर माया म्हणजे काय असें शास्त्रीबावा समर्थांना विचारातां च त्यांच्याकडे पाहून श्रीसमर्थ सांगते

करंटा पडोनि उताणा । करी नानापरी कल्पना ।
 परी तें कांहीं च घडेना । तैसी माया ॥ १४ १/२ ॥

आणि शास्त्रीबावा म्हणते, पटलें, तरी शिध्याला पटलें न पटलें असें वाटून समर्थांच्या कवित्वाचा प्रवाह पुढें च चालता कीं,

द्रव्यदारेचें स्वप्नवैभव । नाना विळासें हावभाव ।
 क्षणीक वाटे परी माव । तैसी माया ॥ ३ ॥
 गगनीं गंधर्वनगरें । दिसताती नाना प्रकारें ।
 नाना रूपें नाना विकारें । तैसी माया ॥ ४ ॥
 लक्ष्मी रायेविनोदाची । बोलतां वाटे साची ।
 मिथ्या प्रचित तेथीची । तैसी माया ॥ ५ ॥
 दसऱ्याचे सुवर्णाचे लाटे । लोक म्हणती परी ते कांटे ।
 परी सर्वत्र राहाटे । तैसी माया ॥ ६ ॥
 मेल्याचा मोहोळाव करणें । सतीचें वैभव वाढवणें ।
 मसणीं जाउनी रुदन करणें । तैसी माया ॥ ७ ॥
 राखेसी म्हणती लक्ष्मी । दुसरी भारदारी लक्ष्मी ।
 तिसरी नाममात्र लक्ष्मी । तैसी माया ॥ ८ ॥
 मुळीं बाळविधवा नारी । तिचें नांव जन्मसावित्री ।
 कुबेर हिंडे घरोघरीं । तैसी माया ॥ ९ ॥
 दश अवतारांतील कृष्णा ।

असा त्यांचा प्रवाह चालता आणि शास्त्रीबावा त्यांना मध्यें च थांबविते कीं, तुम्हां हें काय चालविलें आहे, एक च गोष्ट पुन्हः पुन्हः निरनिराळ्या

प्रकारानें सांगण्यास तुम्हीं काहीं ' भाषाशास्त्रकोविद कवि ' नाही आहांत, तुमच्या जवळ ' साधनसंपत्तिब्राह्मण्य ' नाही, तुम्हांला ' कोणत्या हि शास्त्रा-चें किंवा भाषेचें अध्ययन घडलें ' नाही, तुम्हीं आहांत साधु, तेव्हां तुम्हीं हें काय ' तैसी माया ' ' तैसी माया ' लावले आहे. पण, शास्त्रीबावा म्हणतील, दासबोध्यांतल्या गोष्टी आम्हांस नका सांगू, बाहेरच्या सांगा. हरकत नाही, पण त्यासाठी सारी करुणाष्टकें, सारी स्फुट कविता येथें उतरून तरी घेतली पाहिजे किंवा ती सर्व कविता वाचण्याची शास्त्रीबावांनी तसदी घेतली पाहिजे. ही हि तसदी ध्यावयाची नसेल तर मग शास्त्रीबावा, श्रीसमर्थ्यांच्या शब्दावर विश्वास ठेवण्याची तुमची तयारी तरी पाहिजे. आहे कां तुमची तयारी ! विचार करा, कठीण काम आहे. दुसऱ्यास मूर्ख म्हणून स्वतःस प्रमाणशरण म्हणविणाऱ्या तुम्हांस श्रीसमर्थ्यांवर विश्वास टाकणें जरा जड जाईल ! करा विचार. श्रीसमर्थ्यांनी च स्वतःचा ' कवि ' म्हणून काहीं ठिकाणी उल्लेख केलेला आहे. त्यांचें ' लघु रामायण ' म्हणून एक लहानसें प्रकरण आहे. तें रामदासी तिसऱ्या भागांत आलें आहे. त्यांत आरंभी गणेश, सरस्वती, संत, श्रोते यांना नमन करून सर्वांची श्रीसमर्थ प्रार्थना करितात कीं,

समस्त ही मनीं धरा । कथा करीनसें करा ।

लहानसा कर्वा नवा । रघोत्तमासि वीनवा ॥

तसें च, त्या च ग्रन्थांत दिलेलें ' भागवत ' म्हणून दुसरें एक त्यांचें प्रकरण आहे. त्याचे शेवटीं श्रीसमर्थ म्हणतात

रसीक भाव भावना । महंत आणित्ती मना ।

अनंत गुण लाघवी । रसाळ गातसे कवी ॥

श्रीसमर्थ स्वतःला काहीं हि म्हणोत, आमचे शास्त्री म्हणणार, ते कवि नव्हते ! शास्त्रीबावा, इतक्याउपर श्रीसमर्थ कवि नव्हते, असें म्हणण्याला तुम्ही रसिक आहांत झालें, दुसरें काय म्हणावे तुम्हांला ! एक च गोष्ट पुन्हापुन्हां प्रतिपादन करण्याचा हेतु शास्त्रीबावांना एक च दिसतो. तो कोणता ? तर भाषाकौशल्य दाखविणें ! दुसरा हेतु च या विचाराच्या प्रमाणशरण शक्याच्या डोक्यांत येत नाही ! शास्त्रीबावा, श्रीसमर्थ कवि होते, साधु होते, इतकें च नव्हे तर ते आणखी पुष्कळ होते. ते महाराष्ट्रगुरु होते, ते एका स्वतंत्र संप्रदायाचे प्रवर्तक होते, त्यांचा शिष्यसंप्रदाय फार मोठा होता, त्यांचा

व्याप सान्या भरतखंडभर पसरला होता, त्यांना बहुतांचें मनोगत हातीं ।
ध्यावयाचें होतें, त्यांना मते मतांतरे सगट । सपाट करावयाची होती,
आणि तुम्हांला तर भाषाकौशल्य दाखविण्यापलिकडे दुसरा हेतु सुचत नाही,
तेव्हां तुम्हांला काय म्हणावें ?

शास्त्रीबाबा, स्फुट कवितेपेक्षां दासबोधांत निराळें कांहीं नाही असें
तुम्ही म्हणता. त्या तुम्हांस मी उलट प्रश्न विचारतो कीं, स्फुट कवितेपुढें
तुम्हांला दासबोधाची कांहीं मानवरी वाटत नाही काय ? स्फुट कवितेपेक्षां
दासबोधांत कोणता हि विशेष नाही काय ? दासबोधांत जी राजकार-
णाची शिकवण आहे ती मला स्फुट कवितेंत दाखवा, दासबोधांत
विवेकवैराग्याची जी सांगड घातलेली आहे ती स्फुट कवितेंत दाखवा,
प्रपंचपरमार्थाची एकरूपता दाखवा, बद्धमुमुक्षुसाधकसिद्धलक्षणें दाखवा,
चवदाव्या दशकाच्या पहिल्या समासांतील निस्पृहलक्षणें दाखवा, ब्राह्मणांना
शिकविलेल्या शहाणपणाच्या गोष्टी दाखवा, भ्रजपाजप दाखवा, चौदा ब्रह्म
दाखवा, ईश्वराचें देणें दाखवा, अष्टदेहांचें इतकें सुलभ प्रतिपादन दाखवा !
या क्षणाला डोळ्यापुढें नुसता दासबोध येत असल्यामुळें व स्फुट कविता
किंचित् मागें सरकल्यामुळें, न जाणों, मी जें जें दाखवा म्हणून म्हणत
आहे, त्यांपैकी खरोखर च तुम्ही कांहीं कदाचित् दाखवूं शकाल ! म्हणून
विचारतो, दासबोधांतील निदान विवेचनपद्धति तरी स्फुट कवितेपेक्षां भिन्न
आहे ना ? असें असतां कवितेपेक्षां दासबोधांत काय निराळें आहे, असें
आपण म्हणावें, हें विचित्र होय.

तसें च, शास्त्रीबाबा, तुम्हांस हें कोणी सांगितलें, अथवा तुम्ही हें
कशावरून म्हणता कीं, दासबोधांतील विषयानुरूप त्यांची स्फुट कविता पूर्वी
झाली होती ? हें विधान असत्य आहे हें, आपण ती कविता काळजीपूर्वक
वाचली असती तर, आपल्या हि सहज लक्ष्यांत आलें असतें. मी आपणांस
अशीं कांहीं स्थळें दाखवितों. त्यांवरून दोन गोष्टी सिद्ध होतील: एक,
दासबोध आर्षी झाला आणि मग ती स्फुट प्रकरणें झालीं आणि दुसरी
महत्त्वाची गोष्ट त्यांवरून सिद्ध होणार आहे ती अशी कीं, दासबोधाचा
कर्ता कोण या आपल्या प्रश्नाचें उत्तर आपण श्रीसमर्थांच्या च मुखानें ऐकाल.
शास्त्रीबाबा, केवढें तुमचें भाग्य कीं, तुम्ही ज्या संशयांत बुद्ध पहात आहां
तेथून तुम्हांस काढण्यासाठीं श्रीसमर्थ स्वतः धांवून येत आहेत ! पण ते
आले म्हणजे त्यांच्या कडे तुमच्यानें बघवेल ना ? का तुम्हांला तारण्यासाठीं

त्यांनी हात पुढे केला असता तुम्ही जास्त च आडरानांत शिराल ! काय तुमचें ओढवलें असेल तें खरें ! तूर्त तुम्ही मोठे भाग्यवान् आहांत, असें आम्हां तिन्हाइतांना दिसतें, कारण तुमची संशयनिवृत्ति व्हावी म्हणून श्रीसमर्थ स्वतः साक्षीस येत आहेत ! शास्त्रीबावा, इतर हि कांहीं दहा पांच साक्षीदार आपणांपुढें लवकर च आणून उभे करितां, तसें च ज्या दोन तीन साक्षीदारांना तुम्ही नुसतें धुडकावून दिलें आहे, तें हि आपलें करणें कसें चुकीचें आहे हे हि लवकर च आपणांस दाखवितों. तत्पूर्वी, या च आक्षेपाच्या खंडणप्रसंगी श्रीसमर्थाची साक्ष सादर करण्यास आपली परवानगी मागतों. शास्त्रीबावा, असें करण्याला मला मोठी भीति वाटते, कारण बखरकार हनुमंतस्वामी, दासविश्रामधामकर्ते आत्माराममहाराज, प्रतापवर्णनकार गिरिधर यांची आपण कांहीं च पत ठेवली नाहीं, ते आपण, शास्त्रीबावा, श्रीसमर्थाना तरी मानाल ना ! काय सांगावें, मनुष्य एकदां क्रोधवश झाला म्हणजे काय करील याचा नेम नसतो. म्हणून भीत भीत च श्रीसमर्थाना इरेस घालण्याचा मी विचार करीत आहे ! शास्त्रीबावा, आनंदवनभुवन प्रकरणांत श्रीसमर्थानां ग्रन्थराजाचा उल्लेख केल्याचे तुम्ही नुकतें च पाहिले, आता आणखी दोन चार स्थळें सादर करितों. त्यावरून, आपण सहाव्या आक्षेपाचे शेवटीं जो सिद्धान्त काढला आहे तो आपोआप खोटा ठरेल.

(१) शास्त्रीबावा, श्रीरामदासाच्या स्फुट कवितेचें ३५६ वें पान काढा. पंचमानप्रकरणाच्या शेवटच्या दोन आव्या वाचा.

हे ज्ञान रामरूपेन । धन्य रामउपासना ।

रामदास्य घडे ज्याला । ते सर्वत्र रामदास हो ॥ २२ ॥

येकसे बत्तिसां श्लोकीं । साधकें पाहाणें बरें ।

आध्यात्म शोधणें सर्वें । दासबोधीं समाप्यते ॥ २३ ॥

सांगा हें प्रकरण आधीं, कां दासबोध आधीं, आणि सांगा दासबोधाचा कर्ता कोण ?

(२) त्या च ग्रन्थाचे ४१७ वे पान काढा. वाचा,

विधी तो पुत्र विष्णूचा । शारदा ब्रह्मकुमरी ।

बोलिलें हें दासबोधीं । मानपंचकीं बरें पाहा ॥

सांगा, शास्त्री, हें प्रकरण आधीं कां आधीं दासबोध आणि दासबोध कोणी केला ?

(३) पुढचें च ४१९ वें पान पहा.

पुण्याचें रूप तें कैसें । हें चि आधीं कळेचिना ।

सर्व हि निर्णय जेथें । तो चि ग्रन्थ बरा ॥ ३१ ॥

शास्त्रीबावा, तो ग्रन्थ तुम्ही बरा पाहिला असता तर कोठून ह्या फेऱ्यांत स्वतः पडता आणि दुसऱ्याला पाडता ! नशीब तुमचें आणि तुमच्या बरोबर तुमच्या वाचकाचें । मागें आनंदवनभुवनात दासबोधाचा उल्लेख करितांना श्रीसमर्थानीं त्याला नुसतें ग्रन्थ म्हटलेले आपण पाहिलें, तसें च येथें हि म्हटलें आहे. कल्याण हि दासबोधाचा ग्रन्थ म्हणत. हा च आमचा ग्रन्थसाहेब !

(४) शास्त्रीबावा, श्रीसमर्थींचें एक आत्माराम म्हणून लहानसें च, पण ब्रह्मांडाच्या मोलाचें प्रकरण आहे, तें तुम्हास ठाऊक आहे काय ? बहुधा नाहीं, असतें तर कशाला तुम्ही संशयात पडता ! ' प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष दासबोधाचा व्यवसाय (दासबोधाचा व्यवसाय म्हणजे तुम्ही काय म्हणता, ईश्वर जाणे !) चालवून महती मिळविणाऱ्या ' व तुमच्या अवकूपेस पात्र झालेल्या सत्कार्योत्तेजक समेनें ते प्रकरण अजून छापलें नाहीं. पण, श्रीसमर्थींचे समग्र ग्रन्थ म्हणून जो ग्रन्थ दोघा तिघां प्रकाशकांनीं छापलेल आहे, त्यात ते प्रकरण आलेलें आहे. तें प्रकरण अत्यन्त महत्त्वाचें आहे व त्यावर आतां तुम्ही शस्त्र धेऊन केव्हां उठता, याची तें वाट पहात आहे. श्रीसमर्थींचे सारे उपग्रन्थ आता चळचळ कांपत आहेत कीं, जेथें खुद्द ग्रन्थराजावर हा महात्मा उटला तेथे आता आपली सुटका कोठून होणार ! धन्य आहे, शास्त्री, धन्य आहे तुमची ! श्रीसमर्थींच्या ग्रन्थांवर हत्यार चालविण्याच्या मिषानें तरी तुम्हांस त्या ग्रन्थांचा निदिध्यास लागला आहे, तेव्हां धन्य आहे तुमची ! आपल्या वज्राघातानें विव्दल झालेल्या श्रीसंप्रदायिकांचा आत्माराम जीव कीं प्राण आहे ! शिष्यांची चिंता करणाऱ्या श्रीसमर्थींनीं तो ग्रन्थ आपण होऊन सांगितला आहे. दासबोध ग्रन्थ सांगितला तरी अजून कोणी शिष्य कोरडाच्या कोरडा च राहिलेला पाहून श्रीसमर्थींनीं आत्मारामरूपानें त्या शिष्यावर कृपेचा वर्षाव केला आहे. श्रीसमर्थ म्हणतातः

दासबोधींचे समासी । निर्मूल केले मीपणासी ।

त्या निरूपणीं वृत्तीसी । पालट दिसेना ॥ १-२०

म्हणोनी न पुसतां सांगणें । घडलें शिष्या तुजकारणें ।

आतां तरी सोय धरणें । श्रवणमननीं ॥ १-२१

शास्त्रीबावा, सांगा आत्माराम आर्धी कां आर्धी दासबोध आणि दासबोध-ग्रन्थ श्रीसमर्थांचा कां दुसऱ्या कोणाचा.

आक्षेप चवथा-

“ दासबोध व स्फुट कविता यांत विषयाच्या तरतमभावानें फरक पाहूं गेल्यास स्फुट कवितेंत रामभक्ति विशेष प्राधान्यानें दृष्टोत्पत्तीस येते व ती रामदासशीलानुरूप च होय. परंतु दासबोधांत या रामदासजीवितसर्वस्वप्रधान विषयास अत्यंत संक्षेप मिळाला आहे. ”

दासबोधग्रन्थ श्रीसमर्थांचा नाही, असें शास्त्रीबावांच्या मनानें एकदां घेतल्यामुळें त्यांचा नुसता ‘ दृष्टिकोण ’ बदलला इतकेंच नव्हे तर सारी दृष्टि च फिरली आहे, त्यामुळें इतरांच्या दृष्टीला जें दिसतें तें शास्त्रीबावांच्या दृष्टीला दिसनासें झालें आहे व जें इतरांना दिसत नाही ते यांना दिसतें. इतरांच्या दृष्टीला स्फुट कवितेंत काय आणि दासबोधांत काय, श्रीरामभक्ति सारखी च ओतप्रोत भरलेली दिसते, पण शास्त्रीबावांच्या दृष्टीला तरतमभावानें स्फुट कवितेंत रामभक्ति जास्त दिसते आणि दासबोधांत तिचा ‘ अत्यन्त संक्षेप ’ झालेला दिसतो. वाचकांनीं दोन्ही ग्रन्थ स्वतः वाचल्यावांचून या वादाचा निर्णय कसा व्हावा ? दासबोधांतील रामभक्तिपर असे शंभर हि उतारे सहज देतां येतील ! पण उतारे किती द्यावे आणि किती देऊन भागेल ? यासाठीं दोन्ही ग्रन्थ स्वतः वाचून वाचकांनीं निर्णय केला पाहिजे. दासबोधांत रामभक्तीचा ‘ अत्यन्त संक्षेप ’ झाला आहे, असें शास्त्री म्हणतात ! दासबोधांत बोलून चालून बहुधा अध्यात्मनिरूपण आहे. तेव्हां मायाब्रह्माचें विवरण लागलें किंवा पंचीकरणाचा विषय निघाला किंवा श्रीसमर्थ आपल्या ‘ जीवीचें गुज ’ म्हणजे अहंब्रह्मासि महावाक्य सांगूं लागलें म्हणजे त्यांत रामभक्तीला कोटून अवसर मिळणार ? याला च शास्त्रीबावा रामभक्तीचा संक्षेप म्हणतात ? स्फुट कवितेंत हि कृष्णभक्ती आहे (पृ. १८७ ते १९१, ४९० ते ९९), गणेशभक्ति आहे (पृ. २१७-१८), शारदाभक्ति आहे (पृ. ४६८-७०) तुळजाभवानीची भक्ति आहे (पृ. ३९१-९६, ४१२-१५, ४२५-२६, ४३४-३८), सर्व देवांची भक्ति आहे (पृ. २१२, ३४५-४७) ही गोष्ट शास्त्रीबावांच्या लक्षांत आली नाही काय ? तसें च संबंध दासबोध म्हणजे च एक शब्दसुमनमाळा असून ती श्रीसमर्थांनीं श्रीरामचरणीं अर्पण केली असल्यामुळें तींत सर्वत्र दरवळलेला

आमुचे कुळीं रघुनाथ । रघुनाथें आमुचा परमार्थ ।
जो समर्थाचा हि समर्थ । देवां सोडविता ॥ ६३६
त्याचे आम्ही सेवकजन । सेवेकरितां जाळें ज्ञान ।
तेथें अभाव धरितां पतन । पाविजेल कीं ॥ २२ ॥
तरी आतां ऐसें न करावें । रघुनाथभजनीं लागावें ।
तेणें चि ज्ञान बोलावें । चळेना ऐसें ॥ २८ ॥
मनीं धरावें तें होतें । विघ्न अवघें चि नासोन जातें ।
कृपा केलियां रघुनाथें । प्रचित येते ॥ ३० ॥
रघुनाथभजनें ज्ञान जाळें । रघुनाथभजनें महत्त्व वाटलें ।
म्हणौनियां तुवां केलें । पाहिजे आर्थां ॥ ३१ ॥
याकारणें रघुनाथभजन । त्यासीं मानिती बहुत जन ।
ब्रह्मादिक आदिकरून । रामभजनीं तत्पर ॥ ३२ ॥

इत्यादि असंख्य सुगंधित पुष्पांचा आल्हादकारक परिमल शास्त्रीबावांच्या पर्यंत कर्घा पोंचला च नाही काय ?

आक्षेप पांचवा—

“ श्रीरामदास महाराजांची जीं चरित्रें प्रसिद्ध झालीं आहेत त्यांत गिरिधरस्वामीकृत समर्थप्रताप, आत्मारामकृत दासविश्रामधाम, हणमंतस्वामी यांची बखर व स्वानुभवदिनकर अशीं चार प्रमुख आहेत. त्यांत क्रमानें पहिले तीन चरित्रकार रामदासांचे प्रत्यक्ष शिष्य नाहींत व समकालीन हि नाहींत.

“समर्थप्रतापकार गिरिधर हे शिष्यपरंपरेनें रामदासांपासून चवथे आहेत. त्यांचे ग्रन्थांत दासबोधाचा साधारण उल्लेख आहे, पण तो कर्णोपकर्णी ऐकीव माहितीपेक्षां जास्त महत्त्वाचा नाहीं. कारण त्यांचे (समर्थप्रतापांत तर नाहीं च) इतर ग्रन्थांतून दासबोधांतर्गत दशकें किंवा समास यांचीं जीं नांवे दिलीं आहेत तीं हल्लीं कल्याणमहाराजांच्या हस्तलिखित प्रतीवरून छापलेल्या किंवा इतर प्रसिद्ध झालेल्या प्रतीतील नांवांशीं जुळत नाहींत, म्हणून तें चरित्र प्रमाण मानणें योग्य नाहीं.

“ दासविश्रामधामकर्ते आत्माराममहाराज हे शिष्यपरंपरेनें समर्थांपासून सहावे आहेत, त्यांचें चरित्रलेखन म्हणजे साधूंचें अलौकिकचमत्कृतिरसप्रधान भाविक कथन होय. त्यांतून पुरावा घेण्यासारखें कांहीं च नाहीं.

“ तिसरे हणमंतस्वामी, हे हि समर्थांपासून सातवे होत. अर्थात् त्यांनी लोकांकडून माहिती घेऊन बखर लिहवून ठेविली असल्याने ती ऐकीव च होय.

“ सारांश, वरील तिघे हि चरित्रकार भाविक लोकांच्या तोंडीं ऐकिलेल्या माहितीच्या द्वारे आपल्या ग्रन्थांत लिहीत गेल्यामुळे त्यांनी केलेला उल्लेख विचाराई नाही.

“ चवथे चरित्रलेखक तिसगांवमठाधिपति स्वानुभवदिनकरकार दिनकर हे होत. त्यांचा लेख प्रमाण मानणें भाग आहे. कारण ते समर्थांचे प्रत्यक्ष शिष्य असून मोठ्या योग्यतेचे होते. × × × दिनकरांनी आपला स्वानुभवदिनकर ग्रंथ शके १६१६ साली संपविला. त्या स्वानुभवदिनकरांत दिनकरांनी आपले परमपूज्य गुरु रामदास यांचें चरित्र त्रोटक पण मुद्देसूद लिहिलें आहे. त्यांत रामदासांनी दासबोध केल्याविषयी उल्लेख नाही.

(१) स्वानुभवदिनकरास आधारभूत जे ग्रन्थ घेतल्याचें नमूद केलें आहे त्यांत हि दासबोधाचा उल्लेख नाही.

(२) दिनकरांनी विवेचनार्थ दासबोधांतील एकादें हि वाक्य घेतल्याचें त्यांचे ग्रन्थांत दिसत नाही.

(३) रामदासांची इतर स्फुट प्रकरणें त्यांनी लिहिलेली त्यांचे संग्रहांत आहेत. त्यांनी दासबोध लिहून घेऊन संग्रह करण्याचा आळस करणें संभवनीय नाही.

(४) श्रेष्ठांचे भक्तिरहस्य व सुगमोपाय हे दोन्ही ग्रन्थ त्यांनी स्वहस्तें लिहून संग्रहित केलेले त्यांचे संग्रहांत आहेत.

(५) शोधक दृष्टीने स्वानुभवदिनकर वाचीत असतां त्यांत भक्तिरहस्य व सुगमोपाय या ग्रन्थांतील छाया स्पष्ट दृग्गोचर होते. तशी दासबोधांतील नाही.

(६) त्यांचे मठांत त्यांचे वेळचा दासबोध मात्र नाही.

“ यावरून दासबोध रामदासांचे हयातीत लिहिला गेला च नसावा, असें अनुमान होतें ”

स्वानुभवदिनकर हा चरित्रग्रन्थ आहे, असें शास्त्री म्हणतात, याचें आश्चर्य वाटतें व त्यांनीं तो ग्रन्थ वाचला तरी आहे काय, अशी शंका येते. स्वानुभवदिनकर हा केवळ अध्यात्मग्रन्थ असून त्याच्या सोळाव्या कलापांतील चवथ्या किरणांत आपणांस १५७६ त श्रीसमर्थींचा अनुग्रह कसा झाला याची हकिकत सांगून खुद्द श्रीसमर्थींना जांबेस च श्रीरामदर्शन कसें झालें होतें, याचें दिनकरांनीं प्रसंगोपात्त वर्णन केलें आहे. या शिवाय त्या ग्रन्थांत श्रीसमर्थचरित्राचा कोणता च भाग आलेला नाहीं. असें असतां, या किरणास हि जेथें श्रीसमर्थचरित्र म्हणतां येणार नाहीं, तेथें शास्त्रीबावांनीं संबंध ग्रन्थाची गणना श्रीसमर्थचरित्रांत करावी हें कशाचें लक्षण समजावें ? १५७६ त घडलेल्या प्रसंगाची ज्या कलापांत हकिकत आली आहे त्यांत १५८१ त लिहिलेल्या दासबोधाचा उल्लेख कसा यावा, हें त्यांचें त्यांना च माहीत ! स्वानुभवदिनकरांत दासबोधाचा उल्लेख नाहीं, असें शास्त्री म्हणतात, पण जेथें संबंध स्वानुभवदिनकरांत संबंध दासबोध उतरला आहे, तेथें नामनिर्देशाची मातब्बरी काय उरली ? स्वानुभवदिनकरावर सर्वत्र दासबोधाची छाया कशी पडली आहे, हें मी लवकर च दाखवितों. त्यांतून स्वानुभवदिनकरांतील पृष्ठें २२२-२४, २६२, २६८, ३४६, ३७०, ४१५, ४३० वाचितां असतां दिनकर दासबोधाचा च तर निर्देश करित नाहींत ना असें माझ्या मनांत आलें, तें बरोबर आहे किंवा कसें, हें वाचकांनीं च ठरवावें.

जसा स्वानुभवदिनकरग्रंथ दिनकरांचा आहे, तशी त्यांची स्फुट कविता आहे, ती शास्त्रीबावांनीं पाहिली सुद्धां नाहीं. सदरहु स्फुट कविता रामदासी ग्रन्थमालेंतील भाग १६ वा म्हणून प्रसिद्ध आहे. तींत दिनकरांनीं दासबोधाचा उल्लेख केलेला असल्यास तो शास्त्रीबावांना चालेल ना ? श्रीसमर्थींना नमन करितांना दिनकर म्हणतातः—

प्रवृत्तीस संरक्षिते स्वाश्रमीचे ।

महानिश्चयी छेदिते संशयाचे ।

समाधिस्थसाम्राज्य संवादस्त्राणी ।

नमस्कार माझा तथा मोक्षपाणी ॥ पृ. ९

यांत दासबोधाचा संबंध निर्विवाद आणलेला आहे. यांतील महानिश्चयी, संशयाचे छेदिते आणि संवादखाणी, हीं तीन विशेषणें तर दिनकरांना दासबोधावरून च सुचलेलीं दिसतात. दासबोधाचा प्रस्तावनारूप जो पहिला समास आहे, तेवढा तरी निदान श्रीसमर्थींचा न ठरो, अशी आमच्या शास्त्रीबावांना फार तरमळ लागली आहे, पण काय करावें, हीं तिन्हीं विशेषणें शास्त्रीबावांना तशीं च तळमळत ठेवणार, असें दिसतें, कारण तीं नेमकीं त्या च पहिल्या समासावरून दिनकरांनीं घेतलेलीं आहेत. दासबोधांत

मुख्य भक्तीचा निश्चयो । शुद्ध ज्ञानाचा निश्चयो ।

आत्मस्थितीचा निश्चयो । बोलिला असे ॥ १-१-५

शुद्ध उपदेशाचा निश्चयो । सायोज्यमुक्तीचा निश्चयो ।

मोक्षप्राप्तीचा निश्चयो । बोलिला असे ॥ ६ ॥

शुद्ध स्वरूपाचा निश्चयो । विदेहस्थितीचा निश्चयो ।

अलिप्तपणाचा निश्चयो । बोलिला असे ॥ ७ ॥

मुख्य देवाचा निश्चयो । मुख्य भक्ताचा निश्चयो ।

जीवशिवाचा निश्चयो । बोलिला असे ॥ ८ ॥

मुख्य ब्रह्माचा निश्चयो । नाना मतांचा निश्चयो ।

आपण कोण हा निश्चयो । बोलिला असे ॥ ९ ॥

इत्यादि निश्चय केलेले आहेत आणि म्हणून दिनकर श्रीसमर्थींना महानिश्चयी म्हणत आहेत. तसें च दासबोधांत

नाना संशयो छेदिले ॥

आहेत आणि म्हणून दिनकर श्रीसमर्थींना छेदिते संशयाचे म्हणत आहेत. तसें च दासबोधांत

गुरुशिष्यांचा संवाद ॥

आहे, आणि म्हणून श्रीसमर्थींना संवादखाणी या विशेषणानें दिनकरांनीं संबोधिलें आहे. महा निश्चयी, छेदिते संशयाचे, संवादखाणी, हीं विशेषणें ज्या समासाच्या अनुरोधानें घेतलेलीं दिसतात, तो समास आणि तो ग्रन्थ यांचा उल्लेख दिनकर येथें करीत आहेत, हें शास्त्रीबावाखेरीज इतरांना मान्य होईल, असें वाटतें. पण इतकें कशाला, दासबोधाचा स्पष्ट उल्लेख च दुसऱ्या एका ठिकाणीं दिनकरांनीं केलेला आहे. दिनकरांच्या स्फुट कवितेच्या २१४ व्या पृष्ठावर दिनकरांचें जें १४५ वें पद आलें आहे, त्याचा शेवट असा:

श्री दिनकर रामी राम ।

दासबोधे स्वस्ति क्षेम ।

असंभाव्य अनुपम्य ।

महावाक्यार्थे ॥ ३ ॥

तेव्हां दिनकरांनीं स्वानुभवदिनकरांत दासबोधाचा निर्देश केला नाही, असें जरी मानलें, तरी त्याचें कांहीं च महत्त्व उरत नाही.

दिनकरांच्या ग्रन्थाविषयी व मठाविषयी ज्या सहा गोष्टी शास्त्री-बुवांनीं नमूद केलेल्या आहेत, त्यांची आधीं वासलाद लावून मग आपण समर्थप्रताप, दासविश्रामघाम व बखर यांचे कडे वळूं.

(१) आधारभूत ग्रन्थांत कोणत्या च प्राकृत ग्रन्थांचा उल्लेख नसल्यामुळे दासबोधाचा हि उल्लेख नाही, यांत कांहीं नवल नाही. कलाप ९, किरणें ४ व ५ यांत ज्ञानेश्वरीतील ओव्यांच्या ओव्या शब्दशः उतरून घेतल्या असून हि आधारभूत ग्रन्थांत ज्ञानेश्वरीचा उल्लेख नाही. तसा च तो दासबोधाचा हि नाही. बाकी स्वानुभवदिनकरास मुख्य आश्रय श्रीगुरूचा आहे, हें दिनकरांनीं आपल्या ग्रन्थांत आरंभी च सांगितलें आहे, तिकडे शास्त्रीबावांचें लक्ष जावें.

(२) व (५) हीं शास्त्रीबावांचीं विधानें त्याचें अज्ञान प्रगट करितात. त्यांवरून असें म्हणण्यास मुळीं च हरकत वाटत नाही कीं, श्रीसमर्थीवर उठलेल्या या विद्यामयूराचें, दासबोध व स्वानुभवदिनकर या दोन्ही ग्रन्थांचें वाचन फार च उथळ आहे. ' शोधक दृष्टीनें स्वानुभवदिनकर वाचीत असतां त्यांत ' भक्तिरहस्य व सुगमोपाय या श्रेष्ठांच्या ग्रन्थांची छाया शास्त्रीबावांस स्पष्ट दिसते, पण तशी दासबोधाची दिसत नाही. शास्त्रीबावांची ही शोधक दृष्टि फार च अपूर्व म्हटली पाहिजे ! दासबोध व स्वानुभवदिनकर या दोन्ही ग्रन्थांचा ज्याला परिचय आहे त्याच्या तेव्हां च लक्षांत येईल कीं, स्वा. दि. ग्रन्थाची एकंदर रचना च मुळीं दासबोधावरून केलेली आहे. दासबोधांतील बहुतेक कल्पना जशाच्या तशा स्वा. दिनकरांत घेतलेल्या आहेत, इतकें च नव्हे, तर कित्येक वाक्येचीं वाक्ये शब्दशः उतरून घेतलेली आहेत. ' श्रेष्ठांच्या ग्रन्थांची छाया स्वानुभवदिनकरांत दृग्गोचर होते, तशी दासबोधांतील नाही ' असें म्हणण्यांत शास्त्रीबावांचा मतलब काय आहे तो उघड आहे. त्यांचें सरळ म्हणणें असें कीं, दासबोध ग्रन्थ जर समर्थाचा असता, तर त्याची छाया स्वा. दि. वर हटकून पडली

असती. तशी ती पडलेली शास्त्रीबावांना दिसत नाही आणि म्हणून त्यांचें म्हणणें कीं, दासबोध हा रामदासांचा ग्रन्थ नव्हे. आपण जर आतां त्यांना दाखवूं शकूं कीं, दासबोधाची छाया स्वा. दि. वर सर्वभर पसरलेली आहे, तर दासबोधग्रन्थ श्रीसमर्थाचा होय, असें म्हणण्यास शास्त्री कबूल होतील. उभय ग्रन्थांतील समानार्थक कांहीं विचार व समवाक्ये शास्त्रीबावांच्या परिशीलनार्थ येथें सादर करितों.

स्वानुभवदिनकर

दासबोध

१	ग्रन्थ संपूर्ण पाहिलियांवीण ।
ग्रंथासी उगें चि नोदिजे
दूषण ॥ १३१	पूर्ण ग्रन्थ पाहिल्याविण ।
उगा च ठेवी जो दूषण ॥ १३२
२	अहो जो संसारासी प्राणी
आला । तो सवें चि स्वार
जाला ॥ २३३	संसार म्हणिजे सवें चि स्वार ॥ २३४
३	कलाप २, किरणें १ व २
यांतील संसारदुःख व स्त्री-
सुख यांचें वर्णन	दशक ३, समास १ ते ५
४	कलाप २, किरण ५ यांतील
त्रिविधताप	दशक ३, समास ६ ते ८
५	मी जी संसारसंगें बहुत
भ्रमलों । त्रिविधतापें पोळलों
॥ ३३५	तैसा संसारें दुःखवला ।
त्रिविधतापें पोळला ॥ ३३६
६	थोंटा पांगुळ अंध बहिरा ।
पिसा वेडा समंधी फेंफरा ।
मुका रोगी अत्यंत तोतिरा ।
तरी तो नरदेह व्यर्थ ॥ ३३७
इतुकिया अवलक्षणावेगळा ।
नरदेह वर्णविशेषें आगळा ॥	नरदेह पांगुळ असता ।
तरी तो कार्यास न येता ।
अथवा थोटा जरी असता ।
तरी परोपकारास नये ॥ ३३८
नरदेह अंध असिला ।
तरी तो निपट चि वायां गेला ।
अथवा बधिर जरी असिला ।
तरी निरूपण नाही ॥ ३३९
नरदेह असिला मका ।

तरी घेतां नये आशंका ।
 अशक्त रोगी नासका ।
 तरी तो निःकारण ॥ ३०
 नरदेह असिला मूर्ख ।
 अथवा फेंपण्या समंधाचें दुःख ।
 तरी तो जाणावा निरार्थक ।
 निश्चयेंसी ॥ ३१
 इतुकें हें नस्तां वेग ।
 नरदेह आणी सकळ सांग ॥

७ अहो बहुतां जन्मांचे सेवटीं ।
 नरदेह प्राप्त होय अवचटीं
 ॥ ४३३

बहुतां जन्मांचा सेवट ।
 नरदेह सांपडे अवचट ॥ ११३

८ कलाप ४, किरण २ यांतील
 नरदेहवर्णन

१×१०, ३×१०, ८×७, २०×६

९ जरी गुरु केला वर्णहीन ।
 तरी कैसें करावें तीर्थप्रसाद-
 प्राशन ॥ ४६

ब्रह्मसभे देखतां । त्याचें तीर्थ नये
 घेतां । अथवा प्रसाद सेवितां । प्रा-
 श्रित पडे ॥ ५८३

१० क. ४ कि. ४ यांतील शिष्य-
 लक्षणें

५×३

११ असो सावध साक्षपी कां जे
 दक्ष । सारासारविचारी जे प्र-
 त्यक्ष । ते तत्काळ चि पावती
 निजमोक्ष । सद्गुरुकृपावसरें
 ॥ ४७६

सावध साक्षपी आणी दक्ष ।
 तयास तत्काळ चि मोक्ष ॥ ८४४

१२ जो सावध साक्षपी आणि दक्ष ।
 तयासी तत्काळ चि प्राप्त
 मोक्ष ॥ ११८४

१३ तरी आतां गुरुत्वाचें अधि-
 ष्ठान । विचारितां सर्वांचा गुरु
 ब्राह्मण । वर्णानां ब्राह्मणो गुरु
 हें वचन । शास्त्रांतरीं प्रसिद्ध
 ॥ ४९६

ब्रम्हज्ञानाचा विचार ।
 त्याचा ब्रम्हणासी च अधिकार ।
 वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 ऐसें वचन ॥ १४३०

- १४ म्हणौनि सकळांसी गुरु ब्राह्मण । सकळांसी पूज्य ब्राह्मण ।
 ऐसें वेदवचन प्रमाण ॥ ४६७ हे मुख्य वेदाज्ञा प्रमाण ॥ ५३०
- १५ क. ५ कि. १ ओवी ३ ते ७ ५×१ व २
- १६ मनाचा न चले तर्क विचार न चले तर्काचा विचार ॥ ५३
 ॥ ६३३
- १७ पिंडें प्रचितशब्दें विश्वास पिंडें प्रचितशब्दें जाण ।
 ॥ ६३४ विश्वासासी ॥ १०-४-८
- १८ हे गोष्टी प्रगट बोलतां नये । हें उधड बोलतां नये ।
 बोलतां घडती नाना अपाय मोडों पाहाता उपाये ॥ ८३६
 ॥ ६३५
- १९ ब्रह्माआदिकरुनि हरिहर । ब्रह्मा विष्णु आणे हर ।
 हे ज्या देवाचे नित्य किंकर । त्यांसी निर्मिता तो चि थोर ।
 त्यासी ज्याचा ध्यास तो सर्वेश्वर । तो वोळखावा परमेश्वर ।
 वोळखोनि भजावा ॥ ६३६ नाना यत्न ॥ ६-१-१२
- २० जन्ही ब्राह्मण असला हीन दीन । गुरु तां सकळांसी ब्राह्मण ।
 अनाचारी अस्यन्त मळिण । जन्ही तो जाला क्रियाहीन ।
 तन्ही शूद्रासी सहसा पूज्य पावन । तरी तयासी च शरण ।
 गुणदोषदर्शनी नर्कप्राप्ति ॥ ६३७ अनन्यभावे असवे ॥ ५३
- २१ कां तो बहुरूपांचा रामदेराव । बहुरूपांतील रामदेराव ।
 असत्य परि सत्यत्वे दाखवितां ग्रामस्तांपुढें दाखवी हावभाव ॥ १४३
 टेव ॥ ११४६
- २२ ऐसया सर्वज्ञ श्रीगुरुसी । सद्गुरुसी काये पुसावे ।
 शरण रिघोनि निजभावेसी । हें हि कळेना स्वभावे ।
 विचारुनियां मुख्य देवासी । अनन्यभावे येकभावे ।
 मी कोण हें पुसावे ॥ ११७३ दोनी गोष्टी पुसाव्या ॥ १२३
 दोनी गोष्टी त्या कोण ।
 देव कोण आपण कोण ॥
- २३ सीरानाडीनें गुंडाळिलें सीरानाडीं गुंडाळिला ॥ ३३६
 ॥ ११७४
- २४ जेथें देखिजे विशेष गामर्थ्य । जेथें दिसती विशेष गुण ।

तो नारायणाचा अवतार तें सद्गुरुचें अधिष्ठान ॥ ४^६
सत्य ॥ १२^३

२५ नाना ग्रंथांचिया संमती ॥ नाना ग्रंथांच्या संमती ॥ १^१
१२^३

२६ ब्रह्माहमरिम महावाक्य । अहं ब्रह्मास्मि माहांवाक्य ।
येथीचा अर्थ अति अतर्क्य ॥ येथीचा अर्थ अतर्क्य ॥ ५^६
१२^६, १३^३

२७ कलाप १२, किरण ५ तील दशक ६, समास ५ तील
माया विटे ब्रह्म अविट । माया विटे ब्रह्म विटेना ।
माया कठीण ब्रह्म कोमळ । माया कठीण ब्रह्म कोमळ ।
माया विरळ ब्रह्म पुष्कळ । माया अल्प ब्रह्म विशाल ।
ब्रह्म घनदाट । ब्रह्म घनदाट ।
ब्रह्म निघोट । ब्रह्म निघोट ।

२८ जीवभूत सनातन १२^७ जीवभूतः सनातन ॥ ६^६

२९ ब्रह्मी माया जाली कोण्या माया मिथ्या कळो आली ।
प्रकारे ॥ १२^६ परी ते ब्रह्मी कैसी जाली ॥ ८^३

याचें उत्तर

याचें उत्तर

अरे जें मुळीं जालें चि नाही । अरे जें जालें चि नाही ।
त्याची वार्ता सत्यत्वे पुससी त्याची वार्ता पुससी काई ॥ ८^३
काई ॥ ९०

काय, शास्त्री, स्वानुभवदिनकरावर दासबोधाची प्रभा सर्वत्र पडलेली
आहे, असा कांहीं प्रकाश आपल्या मनावर पडत चालला आहे काय ?

३० कोण्ही क्षणती दृष्टांत येक- दृष्टांत तितुका येकदेसी ।
देशी । देणें लागतो समजा- देणें धडे कळायासी ॥ ८^३
वयासी ॥ १३^१

३१ तेथ गगनीं जैसा निर्माण आकाशीं वायो जाला निर्माण ।
पवन । तैसी ब्रह्मी मूळमाया तैसी ब्रह्मी मूळमाया जाण ॥ १०^६
निर्माण ॥ १३^३

३२ १३×४ कैलासादि वर्णन ४×१० तील कैलासादि वर्णन

३३ लोकीं राहणें त्या नांव सलोकता । लोकीं राहावें ते स्वलोकता ।
 ममीप अमणें त्या नांव ममीपता । ममीप अमावें ते समीपता ।
 स्वरूपप्राप्ति जालियां स्वरूपता । स्वरूप चि व्हावें ते स्वरूपता ।
 या त्रिविध मुक्ति बोलिजे ॥ तिसरी मुक्ति ॥ ४३ ॥

१३ कर्क

३४ १३×५ पंच प्रलय १३×४, १०×५
 ३५ ११×५, १४×२ ८×९
 विज्ञानस्थितिलक्षणें
 ३६ १४×३ पंचभूतपरस्परानुकम- ८×४
 धर्मकर्म
 ३७ १४×४ त्रिगुण २×५ ते ७
 ३८ १५-४-९६ ते १०० कूट- १५×५; १३×५
 विवक्षा

आणखी छाया कशी पडावयाला पाहिजे होती, तें कृपा करून सांगाल
 कां, शास्त्री ?

स्वानुभवदिनकर्रीं रामदास ।

अंतर्बाह्य व्यापले सावकाश ॥ ११ कर्क

असें स्वतः दिनकर जरी सांगत असले, तरी आमच्या शास्त्रीबावांच्या हट्टा-
 पुढें दिनकर काय करणार ?

(३) व (४) हीं शास्त्रीबावांनीं सपशेल खोटीं विधानें केलीं
 आहेत. शास्त्रीबावांनीं तिसगांवचा मठ पाहिला नाही व तेथील संग्रह तर
 नाही च नाही पाहिला. तिसगांवमठाविषयी त्यांना जें ज्ञान झालेलें आहे
 तें सारें स्वा. दि. च्या प्रस्तावनेवरून झालेलें आहे. असें असतां, मनांत
 आली तीं खोटीं विधानें त्यांनीं निःशंकपणें केलेलीं पाहून शास्त्रीबावांच्या
 धाट्याबद्दल त्यांना पदक अर्पण केलें पाहिजे, यांत शंका नाही. श्रीसमर्था-
 चीं कांहीं प्रकरणें मठांत आहेत, पण तीं दिनकरांच्या हातचीं आहेत, हें
 शास्त्र्यांचें म्हणणें निवळ खोटें आहे. मठांत भक्तिरहस्य नसतां हि तो त्यांना
 दिसला आणि दिसून वरती पुन्हां दिनकरांच्या हातचा दिसला ! मठांत
 सुगमोपाय आहे, पण तो दिनकरांच्या हातचा आहे, असें जें शास्त्रीबावा
 म्हणतात, तीं त्यांची थाप आहे. हीं असलीं धादांत खोटीं विधानें करून
 वाचकांस फसवूं पहाणाऱ्या शास्त्रीबावांना मी असें आव्हान करितों कीं, दिन-

करांच्या हातचीं श्रीसमर्थींचीं प्रकरणें, दिनकरांच्या हातचा भक्तिरहस्य व दिनकरांच्या हातचा सुगमोपाय, हे ग्रन्थ दाखवा, ते ग्रन्थ तुम्ही कोठें पाहिलेत तें सांगा, तुम्हांला कोणी दाखविले तें सांगा, निदान असली खोटी माहिती देऊन तुम्हांला कोणी फसविलें तें तरी सांगा ! महात्मा गांधींनीं ' न्यायसंप्रहतेचे ' कांहीं धडे या शास्त्रीबावांच्या चरणांपाशीं बसून घ्यावे, अशी या शास्त्र्यांची योग्यता दिसते !

(६) दिनकरांच्या मठांत त्यांच्या वेळच्या इतर वस्तु आहेत, पण ' त्यांत त्यांचे वेळचा दासबोध मात्र नाही, ' असें शास्त्री म्हणतात. मठांत खुद्द दिनकरांचा च स्वानुभवदिनकरग्रन्थ नाही, म्हणून काय, शास्त्रीबावा, तो दिनकरांनीं लिहिला च नव्हता असें म्हणाल काय ? आणि शास्त्रीबावा, स्वानुभवदिनकराची प्रत— ती त्यांच्या हातची नाही च म्हणा— जशी मला दुसऱ्या ठिकाणीं मिळाली, म्हणून मी प्रस्तावनेंत सविस्तर सांगितले आहे, तसें च दिनकरांच्या हयातींत त्यांच्या आज्ञेवरून लिहिली गेलेली मठांतील दासबोधाची हि प्रत कडे गांवच्या दुधाट घराण्यांत मिळाल्याचें सांप्रदायिक विविध विषयांक ४९ यांत चार वर्षांमागे च मी जाहीर केलेलें आहे. पण तिकडे पहाण्याचें आमच्या शास्त्रीबावांना कारण काय ? शास्त्रीबावा आतां तरी ४९ वा सांप्रदायिक विविध विषय पहाल ना ? त्या प्रतीचे पहिले नऊ दशक, न जाणों, दिनकरांनीं लिहिले असतील, असें माझे असलेलें मत त्या लेखांकांत तुम्हांस वाचावयास सांपडेल.

आतां श्रीसमर्थप्रताप व त्याचे कर्ते गिरिधर यांच्या संबंधानें शास्त्रीबावांनीं जीं विधानें केलीं आहेत, तिकडे मी मोठ्या कष्टानें वळतों. कष्ट अशासाठीं कीं, या बाबतींत शास्त्रीबावावर अप्रामाणिकपणाचा आरोप करण्याचें भाड्या नशिबीं आलें आहे. संशोधनकार्यांत ज्या समर्थप्रतापाचें मला अनेकदां अपूर्व सहाय्य झालें, श्रीसमर्थींचे ग्रन्थ वगळून रामदासी ग्रन्थमालेंत ज्याचा इतका प्रिय ग्रन्थ मला दुसरा वाटला नाही, ज्याचें महत्त्व वर्णितां मी कधीं च कंटाळलों नाही, त्या श्रीसमर्थप्रतापाला पुराव्याचे बाबतींत शास्त्रीबावा अप्रामाणिकपणानें कवडीमोल ठरवूं पहात आहेत ! शास्त्रीबावा म्हणतात कीं, " गिरिधरांचे इतर ग्रन्थांतून दासबोधांतर्गत दशकें किंवा सभास यांचीं जीं नांवें दिलीं आहेत तीं हल्लीं कल्याणमहाराजांच्या हस्तलिखित प्रतीवरून छापलेल्या किंवा इतर प्रसिद्ध झालेल्या प्रतीतील नांवांशीं जुळत नाहीत, म्हणून तें चरित्र

(समर्थप्रताप) प्रमाण मानणें योग्य नाही. ” शास्त्रीबावा, आपण लाविलेला हा कार्यकारणसंबंध तुमचा तुम्हांला तरी समजला कां ? २२० पैकीं १८ ठिकाणीं गिरिधरांनीं आपल्या ग्रन्थान्वय ग्रन्थांत समासांचीं किंवा दशकांचीं नांवे भिन्न दिलेलीं आहेत तीं मी च समर्थप्रतापाच्या प्रस्तावनेंत दाखविलीं आहेत. २०० समासांचीं नांवे + २० दशकांचीं नांवे मिळून २२० नांवांपैकीं १८ नांवे गिरिधरांनीं आपल्या आवडीनें निराळीं मुचविलीं आहेत, पण त्याचा परिणाम काय, तर त्यांनीं लिहिलेलें श्रीसमर्थचरित्र प्रमाण मानणें योग्य नाही ! काय हा कार्यकारणसंबंध ! पण, या हि पेशां, शास्त्रीबावांनीं जें अप्रामाणिकपणाचें वर्तन केलें आहे, तें निराळें च आहे. शास्त्री म्हणतात, “ समर्थप्रतापकार गिरिधर हे शिष्यपरंपरेनें रामदासांपासून चवथे आहेत, त्यांचे ग्रन्थांत दासबोधाचा साधारण उल्लेख आहे, पण तो कर्णोपकर्णी ऐकीव माहितीपेशां जास्त महत्त्वाचा नाही. ” गिरिधर हे शिष्यपरंपरेनें रामदासांपासून चवथे होत, एवढें च नुसतें मोघम सांगण्यांत शास्त्रीबावांचा काय मतलब असावा, असें आपणांस वाटतें, असें मी वाचकांना विचारतों. रामदासांपासून शिष्यपरंपरेनें गिरिधर हे चवथे होते, म्हणजे इतके लांबचे होते, असें च भासविण्याचा शास्त्रीबावांचा हेतु असला पाहिजे, नाही ? पण हें जर खोटें असेल आणि गिरिधर हे जर श्रीसमर्थकालीन असतील, तर असें खोटें भासविणें प्रामाणिकपणाचें होईल काय ? गिरिधर हे रामदासांपासून शिष्यपरंपरेनें चवथे असतील, पण हे चवथे हि-समर्थ, वेणाबाई, बाइयाबाई, गिरिधर-एका च कार्त्वी विद्यमान होते, ही गोष्ट वाचकांपासून लपवून ठेवणें अप्रामाणिकपणा नव्हे काय ? गिरिधर हे रामदासांचे समकालीन नव्हत, असें जाणून-बुजून खोटें विधान करून ते रामदासांपासून चवथे होते म्हणजे फार लांबचे, शें पन्नास वर्षांनंतर मागचे होते, असें भासविणें ही वाचकांची फसवणूक नव्हे काय ? श्रीसमर्थप्रताप व त्याची प्रस्तावना ही पुढें असतां शास्त्रीबावांनीं वाचकांच्या डोळ्यांत धूळ टाकून त्यांना फसविण्याचा जो प्रयत्न केला आहे, तो निंद्य होय, असें म्हटल्यास शास्त्रीबावांना राग येण्याचें कारण काय बरें ?

(१) श्रीस्वामीदर्शन म्हणून गिरिधरांचें एक प्रकरण आहे. त्याचा उल्लेख प्रतापाच्या प्रस्तावनेच्या प्र. १४ ते १६ वर केलेला आहे.

त्या प्रकरणांत गिरिधरांनीं श्रीसमर्थांचा आपणांस कांहीं दिवस कसा सहवास घडला, त्या काळांत श्रीसमर्थांची दिनचर्या कशी होती, श्रीसमर्थांनीं एकदां आपणांस कीर्तनास उभे राहण्याची कशी आज्ञा केली, श्रीसमर्थ त्या दिवशीं केव्हां निजलें, केव्हां उठलें, आपण जेव्हां गांवीं परत जावयास निघालों तेव्हां आपणांस कसें वाईट वाटलें व श्रीसमर्थांनीं आपलें कसें समाधान केलें, इत्यादि अत्यन्त हृदयंगम वर्णन केलेलें आहे.

(२) तसें च सदर प्रस्तावनेच्या पृ. १६-१७ वर जें श्रीदेवदर्शन म्हणून प्रकरण दिलें आहे, त्यांत आपण श्रीसमर्थांचा निरोप घेतला तेव्हां त्यांनीं आपणांस काय बोध केला व दासबोधाची पोथी देऊन आपणांस काय सांगितलें, याचें गिरिधरांनीं वर्णन केलें आहे.

या दोन प्रकरणांतून अनुनिर्शा सुटण्यास शास्त्रीबावांना कांहीं मार्ग आहे काय ?

(३) श्रीसमर्थांच्या चरित्रांतील कांहीं प्रसंग आपण खुद्द पाहिले आहेत, असें गिरिधर प्रतापांत आरंभो च म्हणतात, त्याची वाट शास्त्रीबावा कशी लावणार ?

समर्थ स्वामीचीं चरित्रें ।

कांहीं देखिलीं ऐकिलीं पुण्य श्रोत्रें ॥ ५ ॥

(४) प्रतापाच्या चवथ्या समासांत श्रीसमर्थांचें ध्यान वर्णन करून गिरिधर म्हणतात

ऐसें सहस्रसमर्थध्यान ।

सगुण ध्यान निर्गुण ध्यान ।

सर्वत्रांचें समाधान ।

कृष्णातीरीं देखिलें ॥ २९ ॥

यांतून शास्त्रीबावा आपला बचाव कसा करणार ?

गिरिधर हे श्रीसमर्थकालीन होत, त्यांना श्रीसमर्थांचा कांहीं काळ सहवास घडला होता व त्यांनीं प्रतापांत दासबोधाचा भरपूर उल्लेख केलेला आहे. असें असतां शास्त्री म्हणतात, गिरिधरांनीं प्रतापांत 'दासबोधाचा साधारण उल्लेख केला आहे पण तो कर्णोपकर्णी ऐकीव माहितीपेक्षां जास्त महत्त्वाचा नाही. " शास्त्रीबावा, साधारण उल्लेख केला आहे म्हणजे काय ? आणि तो कर्णोपकर्णी ऐकीव आहे म्हणता ? ' लोक म्हण-

तात की, समर्थांनीं दासबोध ग्रन्थ केला आहे ' असा कां प्रतापांत कोठें साधारण कर्णोपकर्णी ऐकीव उल्लेख आहे ? दासबोधग्रन्थाच्या सामर्थ्याविषयी वेणाबाईंच्या परंपरेंत असलेली समजूत ऐकीव असेल, पण शास्त्री, आपणांपुढें प्रश्न आहे तो दासबोधाच्या सामर्थ्याविषयी नसून दासबोधाचे कतें कोण, असा आहे. मी आपणांस विचारतो की, दासबोधाच्या कर्त्या विषयी असा कर्णोपकर्णी ऐकीव साधारण उल्लेख आपणांस प्रतापांत कोठें आढळला काय ? नसेल तर, आपल्या वाचकांस फसविण्याचें आपण जें हें पातक केलें आहे त्याचें परिमार्जन करण्याच्या उपायाचें चिंतन करण्यास आपण त्वरित लागावें हें बरें !

' समर्थप्रतापांत तर दशकांचीं वगैरे नांविं नाहींत च ' असें शास्त्री कंसांत म्हणतात. शास्त्रीबावांचें हें म्हणणें चुकीचें आहे. पण त्यांचीं असलीं किरकोळ असत्य विधानें मी तशीं च सोडून दिलीं आहेत. पण शास्त्री, उद्यां जर कोणा समर्थचरित्र लिहूं म्हणेल तर त्यानें काय त्या चरित्रांत सर्व दशकांचीं आणि दोनशें समासांचीं नांविं दिलीं पाहिजेत, अशी कां आपली अपेक्षा असणार ? तथापि शास्त्री, प्रतापांत दशकांचीं नांविं गिरिधरांनीं मोठ्या कौशल्यानें आणलीं आहेत. आपण समर्थ-प्रतापग्रन्थ न वाचतां च त्यावर हल्ला चढविलेला दिसतो, पण आपण जर कृपा करून एकवार तो अप्रतिम ग्रन्थ भक्तिभावानें वाचाल तर आपणांस हि तीं नांविं आढळतील.

आत्माराममहाराजांच्या दासविश्रामधामांतून ' पुरावा घेण्यासारखें कांहीं च नाहीं, ' असें शास्त्रीबावा म्हणतात. आत्माराममहाराजांनीं केलेले सारे श्रम वाया गेले ! एवढा अठरा हजारोंचा प्रचंड चरित्रग्रन्थ पुराव्याचे दृष्टीनें आमच्या शास्त्रीबावांना मातीमोल वाटतो ! श्रीसमर्थांचे कल्याण, कल्याणांचे शिवराम, शिवरामांचे रामचंद्र व रामचंद्रांचे आत्माराम. आत्माराम पांचवे आले ना, कां शास्त्री म्हणतात त्याप्रमाणें सहावे ? कल्याणाचा प्रघात असा असे की, शिष्यमंडळां भोंवताली गोळा शाली म्हणजे त्यांना प्रेमभरांनें श्रीसमर्थलीला सांगव्या. त्या लीला आपचंदमठपति शिवरामांनीं ऐकल्या, तडवळेमठपति जगन्नाथमहाराजांनीं ऐकल्या. त्या उभयतांच्या सहावासांत असलेल्या रामचंद्रांनीं त्यांच्यापासून त्या ऐकल्या आणि आत्माराममहाराजांना सांगितल्या. अद्या रीतीनें अव्याहत चालत आलेल्या परंपरेंतील दासविश्रामधाम

ग्रन्थ होय. श्रीसमर्थभक्तांना त्या ग्रन्थानें आज किती वेड लावलें आहे, तें मी डोळ्यांनीं पाहिलें आहे व कानांनीं ऐकलें आहे. पण हे सारे अंध भक्त होत, असा त्यांच्या कपाळीं शिक्का मारून आमचे शास्त्रीबावा दासविश्राम-धामास फुटक्या कवडीची हि किंमत देण्यास तयार नाहींत !

हनुमंतस्वामीकृत श्रीसमर्थींची बखर हि शास्त्रीबावा त्या च किंमतीची ठरवितात. समर्थींपासून हनुमंतस्वामी सातवे होत, असें शास्त्री म्हणतात. कसे तें त्यांचें त्यांना ठाऊक ! पण ते सातवे असोत, नाहीं तर पंधरावे असोत, पण ' पूर्वीचे ग्रन्थ व शिष्यमंडळींनीं लिहून ठेविलेलीं चरित्रें ' यांच्या आश्रयेंकरून १७१५ त हनुमंतस्वामींनीं जी बखर सांगितली, ती शास्त्रीबावांना आज ' विचारार्ह ' वाटत नाहीं, याला तुम्ही काय करणार ?

पण शास्त्रीबावा, तुम्हांला भाक्षा एक सवाल आहे. दासबोध ग्रन्थ कोणाचा, याबद्दल खुद्द श्रीसमर्थ दासबोधांत व इतरत्र काय म्हणतात, तें आपण कधीं पाहिलें च नाहीं व आंधळ्यासी जग सारें चि आंधळें या न्यायानें ज्या गोष्टीकडे तुम्ही डोळेझांक केलीत, ती जगाला हि दिसणार नाहीं, या आनंदांत तुम्ही राहिलात व प्रतापकार गिरिधर, बखरकार हनुमंतस्वामी, दासविश्रामधामकर्ते आत्माराम व स्वानुभवदिनकरकार दिनकर या अवध्या चार च साक्षीदारांच्या साक्षी घेऊन तुम्ही आपल्या मताप्रमाणें पहिल्या तिघांना अप्रमाण ठरवून व चवथ्याबद्दल स्वतःचा गैरसमज करून घेऊन मोकळे होऊं पहातां, पण आपले वाचक हि आपणांस एवढ्यावर च सोडतील, अशा अपेक्षा तरी कशी केलीत ? प्रत्यक्ष श्रीसमर्थ, गिरिधर, दिनकर, हनुमंत आणि आत्माराम यांच्या जोडीला मी आपणांपुढें आज आणली

दहा साक्षीदार

इजर करणार आहे. या दहा हि साक्षीदारांच्या साक्षी पूर्वी च प्रसिद्ध झाल्या आहेत. असें असतां त्यांच्या कडे नुसतें हुंकून हि न पाहण्यांत तुम्ही मोठें पाप केलें आहे. भाक्षा हा तुमच्यावर स्पष्ट आरोप च आहे व पुनरुक्तीचा दोष पतकरून मी तो पुन्हां येथें करीत आहे. ' काहीं तरी करणें जर्गी या प्रसिद्धीला येणें ' एवढा च जर तुमचा हेतु असेल, तर तुम्हांस भाक्षें काहीं म्हणणें नाहीं. पण तसें नसतां, सर्वजनसंमत अशा आजपर्यंत चालत आलेल्या लोकमताविरुद्ध एकादी अजब कल्पना तुम्हांस सुचवाव-

याची होती, तर एतद्विषयक प्रकाशित वाङ्मय सारं वाचून त्यांत तुमच्या कल्पनेला प्रतिकूल असा जो भाग आढळेल त्याचा समाचार घेणे हे स्वतःस प्रमाणशरण, न्यायसस्पृह व सारासारतत्त्वविवेचनपटु म्हणविणाऱ्या तुमचे आद्यकर्तव्य होतें. तें करण्यांत तुम्ही चुकलात हें मोठें पाप केलेत; अशो. वास्तविक प्रत्यक्ष श्रीसमर्थांच्या पुढें आणखी कोणी साक्षीदार नको. पण महाराष्ट्राच्या ग्रन्थसाहेबावर हल्ला चढविणाऱ्या तुम्हांला जनतेच्या न्याय-सभेत पुरें नेस्तनाबूद करावें व जनतेकडून तुम्हांला जाब विचारला जावा या हेतूनें मी आणखी दहा साक्षीदार हजर करित आहे. त्यांत पहिले पांच साक्षीदार श्रीसमर्थांचे खुद्द शिष्य आहेत व दुसरे पांच नातशिष्य आहेत.

पहिले साक्षीदार—भीमस्वामी

श्रीसमर्थशिष्य तंजावरमठपति भीमस्वामी यांनीं श्रीसमर्थांच्या अंत-कालचें वर्णन लिहून ठेवलेलें आहे. तें फार बहारीचें व अत्यन्त विश्वसनीय आहे. त्याची शास्त्रीबोवांनीं भक्तिप्रेमानें दररोज पारायणें करावीं ह्मणजे त्यांची बुद्धि पालटेल, अशी मी हमी घेतों. पारायणें राहूं द्या, पण शास्त्री-बोवा, तें प्रकरण एकवार तरी वाचण्याची कृपा करा. (विविध विषय प्रथम खंड पृ. १४४ पहा) त्यांत निवळ इतिहास असून भक्तिप्रेम आहे. शेषटच्या सात ओव्या एकाः--

कोणही विचार पुसिला कांहीं । पूर्वीं च सांगितले पाही ।

सांगावया आतां कांहीं । उरेचना ॥ ४४ ॥

माझी काया आणि वाणी । गेली ह्मणाल अंतःकर्णी ।

परि मी आहे जगजीवनीं । निरंतर ॥ ४५ ॥

आश्माराम दासबोध । माझे स्वरूप स्वतसिद्ध ।

असतां न करावा हो खेद् । भक्तजनीं ॥ ४६ ॥

तीन वेळा स्मरण केलें । अंबर अवघें गर्जिल्लें ।

रामनामें कोंदाटिलें । जिकडे तिकडे ॥ ४७ ॥

मुहूर्त येक हो गर्जना । गगनीं कोंदाटिलें हो जाणा ।

विस्मय पावलों निजजना । प्रेम आलें ॥ ४८ ॥

ध्वनि जाली संपूर्ण । जाहला अवतार हो पूर्ण ।

देशोदेशीं भक्त जन । जाते जाले ॥ ४९ ॥

स्थलमहिमा अपार । उदंड जाले साक्षात्कार ।
भीम ध्यातो निरंतर । चरणरज ॥ ५० ॥

यांत आत्माराम आणि दासबोध हे दोन ग्रन्थ आपले असून यापुढे
आतां त्यांना च आपले रूप मानून भक्तांनी चालावे, असे श्रीसमर्थानीं अंतकालीं
सांगितले, अशी भीमस्वामी साक्ष देतात.

दुसरे साक्षीदार—अनंतकवि

शास्त्रीबुवांना अनंतकवि ऐकून ठाऊक असतील. प्रतापांत म्हटले आहे
अनंत कवि सैह्याद्रिशिखरी ।
समर्थप्रताप वाणी वैखरी ॥

ते अनंत कवि श्रीसमर्थांचे प्रत्यक्ष शिष्य होत. त्यांनीं श्रीसमर्थांवर जें अष्टक
केले आहे त्यांत ते म्हणतात

वखें हुर्मुज भर्जरी पटकुळें माथां चिरा ही वसे ।
काया सुंदर गौरवर्ण लघुसैं भाळीं अवाळें असे ।
जेणें पै निज दासबोध वरदी हें काव्य केले असे ।

ऐसा सद्गुरु तो अनंतकविचा वद्दासि तारीतसे ॥ ३

याची वाट, शास्त्रीबुवा, आपण कशी लावणार ? (दोन जुनीं चरित्रें
पृ. १८५ पहा)

तिसरे साक्षीदार—वाळकराम

कारजे येथील दोन मठांपैकी एका मठाचे अधिपति वाळकराम
यांची हकिकत विविध विषयांक ११ यांत आली आहे. तींत त्यांनीं समर्थां-
वर आरती केलेली दिली आहे, तींत

दासांप्रति बोधाया सगुण दिसतोसी

असा दासबोधाचा उल्लेख केला असून दासबोधावर हि त्यांची स्वतंत्र
आरती आहे. तींत दासबोधाला त्यांनीं सद्गुरुवरद म्हटलेले आहे ती
आरती अशी:—

जय देव जय देव जय दासबोधा ।
आरति आरत माझे जय सद्गुरुवरदा ॥ धृ० ॥
सद्गुरुवरदा आपदा नाशी भवबाधा ।
कर्म उपासन ज्ञान प्रबोध आनंदा ।

वैराग्या निजभाग्या नितिसुखमर्यादा ।
 अभेद भक्तीसाधन बुडउनि दुखवादा ॥ १ ॥
 भावें पडती जे नर ते वर रामाञ्जे ।
 ज्ञान विरक्त चि होती भजनी मन त्यांचे ।
 क्रीया धरिती ऐसी भवभय त्यां कैचें ।
 बाळकरामी रूप हे दासबोधार्चें ॥ २ ॥

(विविध विषय खंड १ ला प. ६१।६२)

चवथे साक्षीदार--कल्याण

कल्याणांची जी उपलब्ध पण अप्रकाशित कविता आहे ती पुराव्यांत देतां येत नाही. तथापि त्यांची जी कांहीं पदे प्रकाशित आहेत त्यांतील दोन पदांत ते दासबोधाचा च उल्लेख करित आहेत.

दिनकरांच्या स्फुट कवितेच्या प्रस्तावनेनंतर कल्याणकृत श्रीसद्गुरुस्तवन-पर जें पद दिलें आहे, त्यांत कल्याण म्हणतात

पङ्क्तिपुत्रा संवहार करूनी ।
 दासासि केला बोधु रे ॥

तसें च खुद्द दासबोधार्चमी त्यांचें जें पद दिलें आहे, त्यांत

अध्यात्मखाणी ग्रन्थ वाणी वदोन गेली ॥

असा दासबोधाचा च उल्लेख केलेला आहे.

शिवाय, हे हि लक्ष्यांत ठेवले पाहिजे कीं, दासबोधग्रन्थ जर समर्थाना नसता आणि एकाद्या समर्थशिष्याचा अमता तर त्यावर कल्याणांनीं आरती केली च नसती.

पांचवे साक्षीदार--रघुनाथ पंडित

यांचें अकरा श्लोकांचें श्रीसमर्थस्तवनपर स्तोत्र फार बहारीचें आहे. त्यांची कविता दहा बारा वर्षांमागे स्वतंत्र पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध झाली असून तींत तें स्तोत्र आहे. तें वाचकांना पाठ असावें, म्हणून शास्त्रीबावांचे निमित्तानें सबंध च स्तोत्र येथें सादर करितां.

आह्मांतुह्मांस भववारिधिमाजि तारूं ।
 जें वाचितां परिसितां मग होय तारूं ।
 जे दासबोधरचना घडली जयाला ।
 वंदूं निरंतर तथा गुरुराजयाला ॥ १ ॥

वैराग्यभाग्य भरलें असतां अनन्या ।
 आल्या जयाप्रति चतुर्विध मुक्तिकन्या ।
 चौथी तयांत वरिली, उरल्या न पाहे ।
 तो आमुचा गुरु समर्थ समर्थ आहे ॥ २ ॥
 श्री रामदासगुरु शांतिवधूस अंगी ।
 अंगीकरुनि मिरवे स्वसुखांतरंगी ।
 रंगी उभा कर उभासुनि वंदनाचे ।
 नाचे मुखी गुण वदे रघुनंदनाचे ॥ ३ ॥
 खेळावयास हनुमंत गडी जयाचा ।
 जो या महीवरि वसंत जितेंद्रियांचा ।
 ज्याचीं पदें प्रणमिताति कवींद्र राजे ।
 श्रीरामदास गुरु तो आमुचा विराजे ॥ ४ ॥
 जो डोंगरीं गिरिदरीं फिरतां न भागे ।
 ज्याचीं पवित्र घन कीर्ति जनीं विभागे ।
 जो तत्त्वबोध काविता करितां न मोजी ।
 तो रामदास गुरुवर्य नमो नमो जी ॥ ५ ॥
 शोभे शतद्रय समास समासभारी ।
 जो दासबंध निजबोधसुखा उभारी ।
 त्या शेवटीं दशक जोडित जो विसावा ।
 श्रीरामदास गुरु तो अमुचा विसावा ॥ ६ ॥
 चिब्दोधसेज अरुवार नव्या फुलांची ।
 सायुज्यमुक्ति ललना असतां जयाची ।
 तो रामदास अकलत्र असें गणावें
 अज्ञान होत जन काय तयां ह्मणावें ॥ ७ ॥
 जो लेखणीसहित कागद दौति वाहे ।
 तो दंड सहुण उदंड जयांत आहे ।
 हस्तीं तयासि मिरवी फिरवी विनोदें ।
 श्रीरामदास गुरु तो नमिला प्रमोदें ॥ ८ ॥
 जो भर्जरी सरस पाटलवर्ण चेलें ।
 शोभे जयास लघुसै निटळीं अवाळें ।
 बोले समर्थ रघुवीर समर्थ ऐसै ।
 तो मी स्तवीन निजसहुरु वाग्विलासै ॥ ९ ॥

जेणें प्रशिष्य निजशिष्य अनेक केले ।
 देतां प्रसाद कफनी कफ नीट जाले ।
 लोकाभिराम गुण बोलत राम कर्ता ।
 साष्टांग वंदन करीन तथा समर्था ॥ १० ॥
 श्रीरामदासगुरुवर्णनरूप पद्यें ।
 वृत्ते वसंततिलका सुजनैकहृद्यें ।
 संख्या करुनि दशकावारे एकतेने ।
 केली अपूर्व रघुनायकपंडितानें ॥ ११ ॥

साहवे साक्षीदार-रोकडाराम

बालकरामांचे शिष्य रोकडाराम. बालकरामांच्या पेशां हि रोकडा-
 रामांचा व्याप दांडगा होता. त्यांनीं श्रीसमर्थपर श्लोक व पद हीं केलीं
 आहेत. त्यांतील एक श्लोक

खरें ज्ञान वैराग्य सामर्थ्य ज्याचें ।
 रघुनायकावीण वृत्त्व कैचें ।
 असे ग्रन्थ हा दासबोधु बरासा ।
 नमस्कार माझा तथा रामदासा ॥ ३ ॥

पदांतील शेवटचें कडवें असें आहे.

सज्जनगडिं स्वामीनें केला रामीं रहिवास ।
 सदैव आत्मनिवेदन केलें दासबोधास ।
 समर्थ वैराग्याचें भूषण तापस उदास ।
 सकळा लोका म्हणती रे भजा रोकडे रामास ॥ ४ ॥

(पहा वि. वि. खंड १ ला प्र. ७५।६६)

सातवे साक्षीदार-शिवराम

शास्त्रीबुवांनीं आपल्या लेखांत तसें स्पष्ट कोठें द्दटलें नाहीं, नुसतें
 ध्वनित केलें आहे, कीं दासबोध ग्रन्थ कल्याणमहाराजांनीं केला असावा.
 शास्त्रीबुवा तसें स्पष्ट जाहीरपणें ह्मणे पर्यंत या विचित्र विधानाचा विचार करण्याचें
 कारण नाहीं. पण दरम्यान शास्त्रीबुवांना एक गोष्ट कळवून ठेवावयाची
 आहे. कल्याणांचे शिवरामस्वामी म्हणून शिष्य होते. त्यांचा मठ आपचंद
 गांवीं आहे. त्यांनीं श्रीसमर्थचरित्रपर एक लहानसें प्रकरण लिहिलेलें आहे.
 त्यांत समर्थाविषयीं शिवरामस्वामी ह्मणतात:

काव्यरचना विचित्र केली ।
वेदशास्त्रसंमत बोली ।
स्थावर चंचळ निश्चळ खोली ।
ग्रन्थीं अर्थ प्रकटिला ॥ ८ ॥

हा ग्रन्थ कोणता हें आलें कां, शास्त्री बोवा, आपल्या लक्ष्यांत ? वेदांत-
संमतीचा काव्यसिंधु भरला, असें ज्या ग्रन्थाविषयी कल्याणांनीं आरतीत
झटलें आहे, तो च हा ग्रन्थ. (पहा वि.वि. खंड १ ला पृ. ३२८)

आठवे साक्षीदार--हरिहर

भालगांवचा मठ शास्त्रीबोवांना माहित आहे. श्रीसमर्थशिष्य त्रिबक
यांचा तो मठ. त्रिबकांचे हरिहर हे शिष्य. हे हरिहर फार वृद्ध होऊन
१६८८ त समाधीस्थ जाले. त्या हरिहरांची दासबोधावर आरती आहे.

नवविध भक्ती भजनं प्रगटे निजज्ञान ।
जें जें वेदांतीं हि धरिलें प्रमाण ।
तें तें संमति ग्रन्थीं स्थापुनिया जाण ।
बोध्यां बोधुनि भक्ता दिवलें पद पूर्ण ॥ २ ॥

तें कोणी हें आपल्या वाचण्यांत आलें आहे कां, शास्त्री ? त्या च हरिहरां-
नीं श्रीसमर्थचरित्र वर्णिलें आहे. त्यांत हरिहर म्हणतात, श्रीसमर्थानीं

दासबोध ग्रंथ केला पैं सुगम ।
वारिला तो भ्रम अज्ञानांचा ॥ ७१ ॥
निस्पृहांची चिंता समर्थें वारिली ।
कामधेनु दिलही सीधे हातीं ॥ ७२ ॥
ठाईं ठाईं ठाणीं देवें बैसविलीं ।
भाविकें लाविलीं भक्तिमार्गी ॥ ७३ ॥
पूर्ण अवतार कृष्णातीर्षीं वास ।
सज्जनगडास वसविलें ॥ ७४ ॥

इत्यादि. (वि. वि. खंड १ ला पृ. ९६, ९९)

नववे साक्षीदार--प्रल्हादानुचर

कारंजास जो दुसरा मठ आहे तो श्रीसमर्थशिष्य प्रल्हादांचा. प्रल्हा-
दांचे शिष्य रामचंद्र. ते आपणांस प्रल्हादानुचर म्हणवीत. त्यांचें श्रीसमर्थ-
स्तवनपर एक पद आहे. त्यांत ते म्हणतात:

दास्यत्व करुनि प्रसन्न केलें रामास ।
 दासबोध ग्रन्थ केला जेथें उपनिषदार्थ ।
 दारा धन त्यागुनि प्रपंची जाले उदास ।
 दमन करुनि रागद्वेषी स्वरूपी अखंड निवास ॥ ३
 (वि. वि. खंड २ रा पृ. १६८)

दहावे साक्षीदार-मेरुस्वामी

अनंतमौनी म्हणून तंजावराकडे श्रीसमर्थांचे शिष्य होते. त्यांचे शिष्य मेरुस्वामी. अनंतमौनी १६१५ त समाधिस्थ होऊन मेरुस्वामी मठपति झाले. मेरुस्वामींनी श्रीसमर्थांना पाहिले होते, इतकेंच नव्हे, तर मेरुस्वामींनी श्रीसमर्थांच्या तीन तसबिरी काढल्या होत्या व गडावर शेजवरांत जी तसबीर आहे ती त्यांपैकी च एक होय. मेरुस्वामी रामसोद्व्यांत एके ठिकाणी राम आणि समर्थ यांची सद्गज तुलना करतांना म्हणतात

रामासी येक शर तन्ही असे ।
 दासापार्शी शस्त्र चि नसे ।
 आंगें चि विभांडिले कैसे ।
 रजनीचर ॥ रामसोद्वळा १-१०-७६

याचें उत्तर

दासबोध वज्रचपेट ।
 थापेसरिसें करिती सपाट ।
 ज्ञानसत्ता उत्कट ।
 या समर्थांची ॥ ७७

आणखी पुढें मेरुस्वामी म्हणतात

कृपासिंधु उच्चंबळला । परमार्थरूप ग्रंथ केला ।
 जो कल्पकोटी जाला । उपेगासी ॥ ९३
 श्रवण करितां दासबोध । तात्काळ उपतिष्ठे प्रबोध ।
 तुटे संसारसंबंध । मननमात्रें ॥ ९४

वगैरे

या शिवाय आणखी सांप्रदायिक आणि संप्रदायाच्या बाहेरचे किती तरी साक्षीदार देतां येतील ! या दहा पंधरा साक्षीदारांच्या जबाब्या वाचून शास्त्रीबाबा न उमगले तर साक्षीदारांचा दुसरा संघ पुढें आणतां येईल. पण सर्व साक्षीदार एकत्र करून त्यांच्या जबाब्यांचा विचार करणें हें शास्त्री-

बावांचें काम नाही काय ? त्यांना केवळ सत्याची च अपेक्षा आहे ना ? मग दुसरा कोणी तरी साक्षीदार पुढें आणिल अशी त्यांनी वाट कां पहावी ? शास्त्रीबावांना माझा सवाल असा आहे कीं, गिरिधर, दिनकर, हनुमंत, आत्माराम, भीमस्वामी, अनंत कवि, बाळकराम, कल्याण, रघुनाथपंडित, रोकडाराम, शिवराम, हरिहर, प्रल्हादानुचर व मेरुस्वामी हे झालेले स्वदा साक्षीदार व महिपति, उद्धवसुत, शिवदिनकेसरी इत्यादि जे आणखी दहा वीस साक्षीदार सादर करण्यास मी तयार आहे ते, अशा या सर्व लोकांनी दासबोधग्रन्थ श्रीसमर्थांचा नसून तो त्यांचा च झणण्याचा कांहीं

कट

कां केला होता ? आणि फुकटफाकट आपल्या नांवावर ग्रन्थ विकला जाणार आहे म्हणून श्रीसमर्थ हि त्या कटांत सामील झाले होते काय ? काय, शास्त्री, तुम्ही म्हणता तरी काय ? हा एवढा मोठा २५० वर्षे गुप्त राहिलेला कट उघडकीस आणल्यामुळें स्वराभ्यांत गुप्त हेरांचे नायक म्हणून स्वतःची नेमणूक करून घेण्याची तुमची महत्त्वाकांक्षा दिसते ! महत्त्वाकांक्षा वाईट नाही, पण विचार करा, एक ती महत्त्वाकांक्षा तरी सफळ होईल, नाही पेशां ठाण्याला तरी तुमची खानगी करावी लागेल !

येथपर्यंत जे प्रतिपादन झालें तें वाचून दासबोधाचे कर्ते कोण याविषयी, शास्त्रीबावाखेरीज कोणाला शंका राहणार नाही, अशी खात्री वाढून शास्त्रीबावांच्या इतर शुष्क आक्षेपांचा विचार करण्यांत वृथा कालक्षेप करूं नये, असा पुन्हां मोह होतो. पण तां आवरला पाहिजे. शास्त्रीबावांना तसें सोडून उपयोगी नाही. तथापि राहिलेल्या आक्षेपांचें खंडण आतां अगदीं योद्धक्यांत करूं.

आक्षेप सहावा--

‘ समर्थकालान म्हणजे समर्थ ह्यात असतां लिहिलेली दासबोधाची प्रत कोठें च आढळल्याचें दिसत नाही.

‘ निर्घृण कालाच्या निरंकुशगतिवैचिभ्यामुळें पुष्कळ ठिकाणच्या प्रतींची नासधूस होणें संभवनीय मानलें, तरी सर्वत्र असें होणें संभवनीय नाही. त्यांत हि चाफळ किंवा परळी येथील प्रतीसंबंधांत तर असें म्हणतां च येत नाही.

‘ डोमगांवीं जर दासबोधाच्या १०।१५ प्रती आढ-

ळतात, तर चाफळ येथे शेषनास प्रती तरी आढळल्या पाहिजे होत्या.

‘चाफळास एकाद्या शिष्यानें समर्थशिकवणीप्रमाणें लिहिलेली एक सुद्धां प्रत नसावी, हें आश्चर्य आहे.

‘लेखनसमासांत सांगितल्यापेक्षां हि जास्त चांगली प्रत लिहवून शिवाजी राजे यांनीं समर्थास अर्पण केली असती, किंबहुना पूर्वीच्या राजसंप्रदायानुरूप आपल्या गुरुचा अमोलिक उपदेश ग्रथ ताम्रपत्रावर सोनेरी अक्षरें ढाळून तयार करवून मठांत निरंतर राहण्याकरितां गुरुचरणीं समर्पण केला असता.

‘शिवाजां महाराजांप्रमाणें च पंतप्रतिनिधि व इतर बरे च सरदार समर्थांचे शिष्य होते. त्यांचीं राज्ये किंवा जहागिरी व तत्संबंधीं कागदपत्रें त्यांच्या वंशजांजवळ अद्यापपावेतो कायम आहेत. मग त्यांतून कोणाचे हि संग्रहीं तत्कालीन लिहिलेला दासबोध कां सांपडू नये ?

‘अर्थात् समर्थांचे ह्यार्तीत दासबोध “ग्रन्थ म्हणून” लिहिला गेला नसावा, हें च अनुमान ठरतें.’

दासबोधग्रन्थाचा ‘दासबोध’ म्हणून व ‘ग्रन्थ’ म्हणून श्रीसमर्थांनीं स्फुट कवितेंत अनेक ठिकाणीं स्वतः उल्लेख केलेला असल्यामुळें त्यांच्या ह्यार्तीत दासबोध ग्रन्थरूपानें नव्हता, असें म्हणण्यास कोणाला तोंड आहे, असें वाटत नाहीं, मग त्यांच्या वेळची दासबोधाची प्रत सांपडो वा न सांपडो. श्रीसमर्थ दासबोधाचा धादांत उल्लेख करित असल्यामुळें चाफळास दासबोधाची प्रत कां नाहीं आणि डोमगांवीं कां आहे, शिवराजांनीं ताम्रपत्रावर सोनेरी अक्षरें ढाळून दासबोधाची प्रत कां करविली नाहीं, पंतप्रतिनिधि व इतर सरदार यांच्या संग्रहीं दासबोधाच्या प्रती कां नाहींत, असले प्रश्न शिलक उरत नाहींत. चाफळास आणि गडावर समर्थकालीन दासबोधाची प्रत कां नाहीं, असें शास्त्री विचारतात. गडावर समर्थकालीन च काय पण नंतरच्या हि शंभर वर्षांतलें लिहिलेल्या कागदाचें एक चिटोरे सुद्धां नाहीं, त्यांत दासबोध हि नाहीं, याचें नवल काय ? तसें च चाफळास जसा समर्थकालीन दासबोध नाहीं, तशीं त्यांची इतर हि कोणतीं च प्रकरणें

नाहींत, यावरून काय श्रीसमर्थानीं कोणती च कविता केली नाहीं, असें कां शास्त्री म्हणणार ? राज्यक्रांति किंवा दैविक आपत्ति यांतून एकीचा हि संपर्क चाफळमठास झाला नाहीं, असें आपणांस १८९७-९८ सालीं श्रीमंत बापुसाहेब महाराज यांनीं सांगितलें होतें, असें शास्त्रीबावा म्हणतात. महाराजांनीं तसें सांगितलें होतें कीं काय, हें मला माहीत नाहीं व सुमारे पंचवीस वर्षांपासुन महाराजांच्या मुखीचे अगदीं जसेच्या तसे शब्द देण्याचा जो शास्त्रीबावांनीं आव घातला आहे, त्यावर हि माझा विश्वास बसत नाहीं. कारण निर्घृण काळाचा तडाखा चाफळमठाला हि पूर्ण बसलेला आहे, हें मला माहीत आहे, तेव्हां त्याच्या उलट शास्त्रीबावा जें ह्मणतात तें मी खरें कसें मानूं ? शिवाजी राजे राज्य आक्रमूं लागण्यापूर्वी च आदिलशाही-कडून दियानतराव यांचे मार्फत दोन गांवीं, बाजी घोरपडे यांच्या मार्फत दोन गांवीं व शहाजी राजे यांचे मार्फत सहा गांवीं चाफळमठाला जीं इनामें मिळालीं होती त्या इनामांच्या सनदा कोठें गेल्या ? राज्यक्रांति, दैविक आपत्ति किंवा काळाचा तडाखा यांतून जर कसला च संपर्क चाफळमठाला झाला नाहीं, तर त्या आदिलशाही सनदा आज कोठें आहेत ? जेथें त्या सनदा गेल्या, तेथें च त्या वेळचा दासबोध व शिवाजी राजे यांनीं ताम्रपत्रावर सोनेरी अक्षरें ठाळून तयार करविलेली दासबोधाची प्रत आणि श्रीसमर्थींची इतर सर्व प्रकरणें गेलीं ! त्या सनदा व तीं स्फुट प्रकरणें कोठें गेलीं हें शास्त्रीबावांनीं आधीं सांगावें आणि मग दासबोध कोठें गेला हें दुसऱ्यास विचारावें. 'शिवाजी महाराजांप्रमाणें च पंतप्रतिनिधि व इतर बरे च सरदार समर्थींचे शिष्य होते. + + + त्यांचीं राज्यें किंवा जहागिरी व तत्संबंधीं कागदपत्रें त्यांच्या वंशजांजवळ अद्यापपावेतो कायम आहेत,' असें शास्त्री सांगतात. शास्त्रीबावा, अशानें कोण फसणार आहे ? कांहीं एक ठाऊक नसतां शास्त्रीबावांनीं हें विधान केलेलें आहे ! श्रीसमर्थशिष्यांपैकीं कोणकोणत्या सरदारांच्या जहागिरी व तत्संबंधीं समर्थकालीन कागदपत्रें अद्यापपावेतो कायम आहेत, पण त्यांत दासबोधाच्या प्रती मात्र नाहींत, त्यांचीं नांवें शास्त्रीबावांनीं कृपा करून प्रसिद्ध करावी, म्हणजे इतिहाससंशोधनकार्यावर त्यांचे अगणित उपकार होतील ! शास्त्री, एवढे उपकार आपण महाराष्ट्रावर केले च पाहिजेत, अशी आपल्या चरणां माझी विनंति आहे. समर्थशिष्यां-

पैकी सरदारांच्या कडे समर्थकालीन कागदपत्रांचा शास्त्रीबावांनी शोध लावला-शोध काय लावावयाचा, कागदपत्रे आहेत च, असे शास्त्रीबावा स्वतःच्या माहितीवरून सांगत आहेत-म्हणजे त्या च कागदपत्रांत समर्थ-कालीन दासबोधाच्या प्रती शास्त्रीबावांना दाखविण्याचें मजकडे लागलें !

डोमगांवी १०।१५ प्रती दासबोधाच्या आढळतात, असे शास्त्री म्हणतात. डोमगांव कांहीं शास्त्र्यांनी पाहिलें नाहीं. डोमगांवी १०।१५ प्रती मला आढल्या नाहींत, किंवा दुसऱ्या कोणास आढळल्याचें मला ऐकून किंवा वाचून ठाऊक नाहीं. मग डोमगांवी १०।१५ प्रती कोणाला आढळल्या, हें शास्त्रीबावा कृपा करून सांगतील काय ? डोमगांवी कल्याणांच्या हातची मूळ प्रत आहे, पण ती प्रत मान्य करणें शास्त्रीबावांच्या सोयीचें नसल्यामुळें ते ती प्रत मान्य करीत नाहींत. त्या प्रतीसंबंधी त्यांचा आक्षेप आहे तो असा:

आक्षेप सातवा--

‘ समर्थानी स्वतः शोध घातल्याविषयी देव आपल्या प्रस्तावनेत जे लिहितात, त्यांच्या त्या विधानास ऐकीव माहितीवांचून दुसरा पुरावा नाहीं. शिवाय, हें विधान खरें मानावयाचें तर शोध घातल्यानंतर दुसरी दुरुस्त झालेली प्रत लिहिली गेली असली च पाहिजे. ती कोठें आहे ?

‘ तशी प्रत ज्या अर्थी कोठें च आढळत नाहीं, त्या अर्थी समर्थानी शोध घातल्याचें विधान करणें पूर्वग्रहदूषित अंधभक्तीचें अपरिहार्य फल च मानलें पाहिजे. ’

कल्याणांच्या हातच्या दासबोधाच्या प्रतीत श्रीसमर्थानी स्वतः शोध घातल्या-विषयी मी जें प्रस्तावनेत म्हटलें आहे, तें नुसत्या ऐकीव माहितीवरून म्हटलें नाहीं. त्याला (१) हनुमंतस्वामींनी लिहिलेल्या बखरीचा (२) परंपरेच्या दंतकथेचा व (३) प्रत्यक्ष त्या प्रतीचा, असा तिहेरी पुरावा आहे. समर्थीचे पुतणे रामचंद्र बावा, त्यांचे चिरंजीव गंगाधरस्वामी यांनी शके १६४० त समर्थीचें चरित्र सांगितलें होतें, त्याच्या आधारें हनुमंतस्वामी यांनी १७१५ त बखर लिहिली, ती शके १७९३ त महादेव विनायक चौबळ यांनी छापली होती. ती बखर शास्त्रीबावांनी पहावी, म्हणजे तीत त्यांना आढळेल की, कल्याणांनी लिहिलेल्या प्रतीत श्रीसमर्थानी स्वहस्ताक्षरें शोध घातले व ती

प्रत डोमगांवच्या मठांत होती आणि आहे. परंपरा हि अशी च आहे व ती मूळ प्रत व तींतील शोध आज हि डोमगांवमठांत पहावयास सांपडतात. या सर्व गोष्टी न मानण्याला शास्त्री स्वतंत्र आहेत. ती प्रत कल्याणांच्या हातची आहे, हे तरी शास्त्रीबावांना मान्य आहे ना ? कां नाही ? त्या प्रतींतील एका पाटपोट पृष्ठाचा फोटो दासबोधाचे तिसरे आवृत्तीत दिलेला आहे, कल्याणांच्या हातच्या बाडांतील कांहीं ओळींचा फोटो रामदासी मालेंतील तिसऱ्या भागांत दिलेला आहे व कागदपत्रांच्या भागांतील लेखांक ४९ चें कल्याणांच्या हातचें अस्सल पत्र सभेच्या संग्रहांत आहे. हीं तिन्हीं ताडून पहातां डोमगांवमठांतील दासबोधाची मूळ प्रत कल्याणांचे हातची आहे, याविषयी तिव्रमात्र शंका रहात नाही. त्या प्रतीवरून समर्थसमक्ष दुसरी प्रत झाली असली पाहिजे, ती कोठें आहे, असें शास्त्री विचारतात. तथा एक प्रत नीलंगे मठांत आहे. ती समर्थशिष्य आण्णाप्पा यांचे हातची आहे. दुसऱ्या हि ज्या कित्येक प्रती डोमगांवीं व इतरत्र आहेत, त्यांत हि श्रीसमर्थांनीं घातलेले बहुतेक शोध घेतलेले आहेत. दुसऱ्याला अंध क्षण-पारानें स्वतःच्या डोळ्यांचा उपयोग मात्र केला पाहिजे.

आक्षेप आठवा—

‘ पूर्वकालापासून ग्रन्थकर्त्यांचा संप्रदाय म्हटला म्हणजे ग्रन्थनिर्विभ्रतासिद्धयर्थ भंगल इष्टदेवतावंदनानंतर विषयप्रस्तावना करण्याचा आहे.

‘ या शिष्टसंमत भाविक ह्य मागांचें उल्लंघन दासबोधांत प्रस्तावनासमास पहिल्यानें घातल्यानें झालें आहे.

‘ स्वतः परमभाविक, सन्मार्गलोलुप, लौकिकनिरपृह अशा रामदासांकडून भाविकहृदयोद्देगकर भक्तिमार्गोच्छेदि शिष्टसंप्रदायोल्लंघन होणें शक्य नाही.

‘ अर्थात् हा पहिला समास तरी त्यांचा नसावा, असें म्हणणें भाग आहे. ’

इष्टदेवतावंदनापूर्वीं विषयप्रस्तावना करणें ही गोष्ट भाविकहृदयोद्देगकर, भक्तिमार्गोच्छेदि व शिष्टसंप्रदायाचें उल्लंघन करणारी आहे, व तथा गोष्ट परमभाविक, सन्मार्गलोलुप व लौकिकनिरपृह अशा श्रीसमर्थांच्या हातून घडणार नाही, असे शास्त्री म्हणतात. पण दासबोधांत तर तथा गोष्ट घडली

आहे, दासबोधान्त पहिला समास प्रस्तावनेचा असून नंतर दुसऱ्या समासापासून नमनाला सुरवात झाली आणि म्हणून शास्त्रीबावा म्हणतात, हा प्रस्तावनेचा पहिला समास तरी रामदासांचा नसावा ! शास्त्रीबावांना काय आशा लागली आहे, पहा. सबंध दासबोध नाही तर नाही, निदान पहिला समास तरी समर्थोचा नाही, एवढें जरी महाराष्ट्राला कबूल होईल, तरी शास्त्रीबावांचा आत्मा संतुष्ट होणार आहे. पण एवढें हि समाधान त्यांच्या नशिबी लिहिलेलें नाही, त्याला आमचा नाइलाज आहे. निदान पहिला समास तरी रामदासांचा नाही, अमें अनुमान काढण्याला शास्त्रीबावा जें कारण देतात, तें च मुळीं अशास्त्र आहे. शास्त्रीबावा म्हणतात, नमनापूर्वी विषयाची प्रस्तावना करणें, हे शिष्टसंमत भाविक दृष्ट्य मार्गाच्या विरुद्ध आहे. भय्यासाहेब हे स्वतःस विद्यामयूर भैर्याशास्त्री म्हणवितात. कां त्यांच्या नांवामार्गे 'विद्यामयूर' व पुढें 'शास्त्री' लिहून विविधज्ञानविस्तारानें त्यांची चेष्टा केली आहे ? आमचे एक सहाय्याथी होते, त्यांना संस्कृत मुळीं च येत नसे, म्हणून वर्गातील सर्व मुलें त्यांना शास्त्रीबुवा म्हणत. तें त्यांचें नांव, ते पुढें पोलीस इन्स्पेक्टर झाले तरी, कायम च राहिलें. तशी तर कांहीं विद्यामयूर भैर्याशास्त्री यांच्या नांवाची उपपत्ति नाही ना ? नसेल तर, शास्त्रीबावांनीं या शास्त्राच्या गोष्टी तरी सरळ प्रामाणिकपणानें लिहावयाच्या होत्या. कां या बाबतींत हि त्यांचें ज्ञान इतर विषयांइतकें च गाढें आहे ! एका बाजूला अप्रामाणिकपणा व दुसऱ्या बाजूला अज्ञान, यांपैकी वाटेल तो आरोप पत्करण्यास शास्त्री मुखत्यार आहेत. आम्ही मात्र आमचें हें दुर्दैव समजतो कीं, या शास्त्राच्या गोष्टी शास्त्रीबावांनीं आमहांस शिकवाव्या, तों उलट त्या गोष्टी त्यांना सांगण्याचा आमच्यावर प्रसंग आला आहे. शास्त्रीबावा, तुम्हांला ठाऊक आहे ना, ग्रन्थाच्या आरंभी जें मंगल करावयाचें असतें तें तीन प्रकारचें आहे ?

आशीर्वादनमस्कारवस्तुनिर्देशभेदतः ।

मङ्गलं त्रिविधं प्रोक्तं ग्रन्थादीनां मुख्यादिषु ॥

दण्डीनें आपल्या काव्यादर्शांत हे च ना तीन प्रकार सांगितले आहेत ? (१) थोरांचा आशीर्वाद, (२) श्रेष्ठांना नमन व (३) वस्तुनिर्देश, या तीन प्रकारापैकी कोणत्या हि एका प्रकारानें ग्रन्थाचा आरंभ करणें, हें शास्त्रोक्त होईल ना ? कां, शास्त्रिणः, आपलें शास्त्र कांहीं और आहे ? दासबोधान्त

ग्रन्थारंभी वस्तुनिर्देशानें मंगल केलें आहे, त्यांत शिष्टांना असंमत असें काय आहे, तें शास्त्राधारें आम्हांला योडें शिकवाल कां, शास्त्रीबावा ? कां, आपला शब्द हें च आपलें शास्त्र ? शिष्टसंप्रदायाच्या उल्लंघनाचा आरोप तुम्ही श्रीसमर्थोवर करीत आहां, क्षणून तुम्हांस विचारावें लागत आहे कीं, शास्त्रानें सांगितलेला वस्तुनिर्देश क्षणजे काय, तो तुम्हांस समजतो ना ? वर्ण्यकथाभागाचा प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्ष जो निर्देश तो वस्तुनिर्देश व तसा वस्तुनिर्देश करणें हा मंगलाचा च एक शिष्टानुशिष्ट प्रकार आहे. त्याचा च अवलंब श्रीमत् दासबोधांत केलेला आहे.

श्रोते पुसती कोण ग्रन्थ ।

काय बोलिलें जी येथ ।

श्रवण केलियानें प्राप्त ।

काय आहे ॥ १×१×१

ग्रंथा नाम दासबोध ।

गुरुशिष्यांचा संवाद ।

येथ बोलिला विशद ।

भक्तिमार्ग ॥ २

नवविधा भक्ति आणि ज्ञान ।

बोलिलें वैराग्याचें लक्षण ।

बहुधा अध्यात्मनिरोपण ।

निरोपिलें ॥ ३

भक्तिचेन योगें देव ।

निश्चयें पावती मानव ।

ऐसा आहे अभिप्राव ।

ईये ग्रन्थी ॥ ४

इत्यादि. अशा रीतीनें वर्ण्यकथाभागाचा निर्देश करून श्रीसमर्थोनीं ग्रन्थारंभ केला असतां, तुम्ही श्रीसमर्थोना दोष देण्याला प्रवृत्त होता, स्या तुम्हांस आम्ही काय म्हणावें ? शास्त्रीबावा, तुम्ही जर खरोखरीचे शास्त्री असाल, तर तुम्हांला हें ठाऊक पाहिजे कीं, कविकुलगुरु कालिदास यांच्या कुमारसंभवादि कांहीं काव्यांचा आरंभ एकदम वस्तुनिर्देशानें च झाला आहे. ग्रन्थारंभ नमनानें च केला पाहिजे, हें तुम्हांस कोणी सांगितलें ? मनुस्मृतीचा आरंभ पहा. शास्त्रीबावा, वाल्मीकिरामायण पहा.

तपःस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।

नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुंगवम् ॥ १

कोन्वस्मिन्सांप्रतं लोके गुणवान्कश्च वीर्यवान् ।
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥ २

× × × × × ×

इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥ ८

× × × × × ×

इत्यादि रीतीनें वस्तुनिर्देश करून च आद्यकवीनें रामायणाला आरंभ केला आहे. तो च संप्रदाय आमच्या समर्थानीं पाळला असतां, त्यांना तुम्ही ' शिष्टसंमत भाविक हृद्य मार्गाचें उल्लंघन ' करणारे म्हणतां, तें कशाच्या बळावर ? श्रीसमर्थींचीं इतर जीं कांहीं प्रकरणें तुम्हांला मान्य असलीं पाहिजेत, अशा कित्येक प्रकरणांचा आरंभ वस्तुनिर्देशानें च झालेला आहे.

शिवाय, हा पहिला समास श्रीसमर्थींचा नाही असें ठरविण्याच्या तुमच्या इच्छेच्या आड स्वानुभवदिनकरकार दिनकर कसे येतात, हें मी मागें च दाखविलें आहे. बिचाऱ्या शास्त्रीबावांची इच्छा किती थोडी होती कीं, निदान दासबोधाचा पहिला समास तरी श्रीसमर्थींचा न ठरो ! पण एवढी हि इच्छा तृप्त न झाल्यामुळें शास्त्रीबावांचा जीव कासावीस होत राहणार, याचें वाईट वाटतें.

आक्षेप नववा--

(१) सहुरुहून देव मोठा । जयास वाटे तो करं-
टा ॥ ५४^३ इत्यादि उद्गार “ शास्त्रपरिचय नसलेला मानवी गुरुचा एकादा शिष्य अंधभक्तीनें काढूं शकेल. पण शास्त्र-परिचय असलेला किंवा प्रत्यक्ष देवाचा शिष्य हें देवनिंदाप्रचुर गुरुमाहात्म्य कसें लिहील ? रामदासांचा गुरु श्रीराम हरीचा च अवतार ना ? अर्थात् त्यांचे मुखांतून हरिहरांच्या सामर्थ्यास गौणत्व देणारे उद्गार कसे निघतील ? या वरच्या गुरुमहा-त्म्यांत न्याय्य युक्तीचा लेश सुद्धां नाही. ”

(२) “ दासबोधांत संपूर्ण एक दशक इतरांच्या स्तवना-करितां खर्ची घातला असतां, श्रेष्ठतम श्रीरामचंद्रांकरितां एक ओवी सुद्धां खर्ची घातली नाही हें पाहिलें व रामदासाविषयीं लौकिक माहिती किंवा त्यांची इतर कविता यांकडे पाहिलें,

म्हणजे साहजिक असे वाटते की, दासबोधाचा कर्ता कोणी तरी दुसरा च असला पाहिजे. ”

(३) रामदासांचे गुरु श्रीराम. पण

वंदून सद्गुरुचरण ।

करून रघुनाथस्मरण ॥ २-१-३

या ओवीत ग्रन्थकर्त्याने सद्गुरु वेगळा व राम वेगळा कल्पिल्याचे स्पष्टतर दिसते.

“ अर्थात् रामचंद्राहून ज्याचा गुरु वेगळा आहे अशा च मनुष्याने हा ग्रन्थ लिहिला असावा हे स्पष्टतम आहे ”

(४) “ दासबोधांत ज्या ज्या दशकारंभी मंगलदेवता-वंदन आले आहे त्याचे कोष्टक मांडल्यास + + + स्पष्ट दिसते की, दासबोधकर्ता निस्सीम गुरुभक्त होता, मात्र त्याचा गुरु राम नव्हता. ”

या एका आक्षेपांत चार पोट आक्षेपांचा मी समावेश करित आहे, कारण त्या चार हि पोट आक्षेपांचा परस्पराशी संबंध आहे, चार हि आक्षेपांच्या मुळाशी शास्त्रीबावांच्या समजुतीचा घोटाळा एक च आहे. हा घोटाळा एकाद्या आंग्लविद्याविभूषिताचा झाला असतां तर मला नवल वाटले नसते, पण शास्त्रीबावांसारख्या, नांवावरून तरी पूर्वपरंपरेतील दिसणाऱ्या माणसाचा असा घोटाळा व्हावा, हे आश्चर्य आहे. पूर्वपरंपरेतील माणसांची सद्गुरुविषयी काय कल्पना असते, तिची शास्त्रीबावांना वार्ता हि नाही, असे दिसते. ते शास्त्री आहेत, तेव्हां त्यांनी थोडा जास्त विचार केला असतां तर आपला झालेला घोटाळा त्यांच्या लक्षांत आला असता, शास्त्रीबावांचा हा काय घोटाळा झाला आहे, तो आतां आपण पाहू.

(१) पांचव्या दशकाच्या तिसऱ्या सभासांत श्रीसमर्थानीं सद्गुरु-महात्म्य वर्णिले आहे. ते असेः—

सद्गुरुहून देव मोठा । जयास वाटे तो करंदा ।

सुटला वैभवाचा फांटा । सामर्थ्यपिसें ॥ ४० ॥

सद्गुरुस्वरूप तें संत । आणी देवांस मांडेल कल्पांत ।

तेथें कैचें उरेल सामर्थ्य । हरिहरांचें ॥ ४१ ॥

ह्यणौन गुरुसामर्थ्य आधीक । जेथें आटती ब्रह्मादिक ।
अल्पबुद्धी मानवी रंक । तयांसि हें कळेना ॥ ४२ ॥

गुरुदेवास बराबरी । करी तो शिष्य दुराचारी ।
झांति बैसली अभ्यांतरीं । सिद्धांत नेणवे ॥ ४३ ॥

देव मनुषीं भाविला । मंत्रीं देवपणासि आला ।
सहुरु न वचे कल्पिला । ईश्वराचेनी ॥ ४४ ॥

ह्यणोनि सहुरु पूर्णपणें । देवाहून आधीक कोटिगुणें ।
जयासि वर्णितां भांडणें । वेदशास्त्रां लागलीं ॥ ४५ ॥

असो सहुरुपदापुढें । दुजें कांहीं च न चढे ।
देवसामर्थ्य तें केवढें । मायाजनित ॥ ४६ ॥

या ओव्या वाचून व ब्रह्मादिकां हि पेक्षां सहुरूला उच्च स्थान दिलल पाहून शास्त्रीबावा अगदीं च कावरे बावरे झाले आहेत. त्यांतून

अल्पबुद्धि मानवी रंक । तयांसि हें कळेना ।

हें आपल्याला च म्हटलें आहे, असें वाटून शास्त्रीबावांचें पित्त फार च भडकलें ! ही त्यांची बावरलेली व भडकलेली वृत्ति इतक्या थराला गेली कीं, त्या भरांत ते विनधोक बरळून गेले आहेत कीं, अंधभक्तावांचून असले उद्गार कोण काढील ? हें आपण काय म्हणत आहोंत, कोणाला म्हणत आहोंत, याचें त्यांना कांहीं मान राहिलें नाहीं ! जर कां या ओव्या श्रीसमर्थीच्या असतील-आणि त्या आहेत याविषयी आतां कोणास शंका आहे-तर श्रीसमर्थीविषयी आपणांस ' पूर्ण आदर व पूज्यभाव आहे ' असें तोंडानें म्हणणारे हे दुसरे रामशास्त्री श्रीसमर्थींना ' शास्त्रपरिचय नसलेले, न्याय्य युक्तीचा लेश सुद्धां नसणारे, अंध भक्त ' म्हणण्यास मुळीं च कचरणार नाहींत ! इतकी भैर्याशास्त्र्यांची ' न्यायसस्पृहता ' प्रखर आहे ! चार वेद, सहा शास्त्रें, अठरा पुराणें, यांचें आलोडन करून भैर्याशास्त्र्यांनीं सार काढलें आहे कीं, वर वर्णिलेल्या गुरुमहात्म्यांत ' न्याय्य युक्तीचा लेश सुद्धां नाहीं.' गरीब विचारे भैर्याशास्त्री ! कोठून या शास्त्राच्या, न्यायाच्या, युक्तीच्या फंदांत पडले, कोण जाणे !

सहुरुहून देव मोठा । जयास वाटे तो करंदा ॥

म्हणोनि सहुरु पूर्णपणें । देवाहून आधीक कोटिगुणें ॥

इत्यादि वचनें वाचून शास्त्रीबावा फार च संतापले ! त्या संतापांत ते विचार-

तात, ' मानवदेहधारी गुरु हि नाश पावतात व पावले हि आहेत, वसिष्ठा-
पासून रामदासापर्यंत जेवढे सद्गुरु झाले तेवढे आज कोठे आहेत ! '
शास्त्रीबावा रागावू नका ! या तुमच्या प्रश्नांना समर्थींचे उत्तर असे आहे की,

अल्पबुद्धि मानवी रंक । तयांसि हें कळेना ।

शास्त्रीबावा, समर्थ कोठे आहेत म्हणून विचारता ? या तुमच्या प्रश्नांचे उत्तर
म्हणून भी तुम्हांला उलट विचारतो, समर्थ कोठे नाहीत ते सांगा ?

शास्त्रीबावांच्या या सर्व संतापांचे कारण एक. सद्गुरु कोणाला म्हणतात,
हैं च आमच्या शास्त्रीबावांना समजलें नाही ! श्रीसमर्थींनी वर जें सद्गुरुसामर्थ्य
वर्णिलें आहे, त्यांतील सद्गुरुचे स्वरूप कसे आहे, तें शास्त्रीबावांना ठाऊक नाही,
शास्त्रीबावांनी गुरुगीता वाचली नाही, वाचली असली तरी ती त्यांना
समजली नाही, समजली असली तरी ती त्यांना पटली नाही ! शास्त्रीबा-
वांनी गुरुगीता वाचली असती, ती त्यांना समजली आणि पटली असती,
आणि तशांत शास्त्रीबावांना ' विश्रांतीचे वर्म ' कळलें असतें, तर या च
ओव्या वाचून शास्त्रीबावा आनंदानें डोळूं लागते ! शास्त्रीबावा, तुम्हांस
माझी एक नम्र विनंति आहे, तुमच्या या आक्षेपाचें खंडण माझ्याच्यानें
होणार नाही, तें तुमचें तुम्ही च करूं शकाल, कृपा करून गुरुगीता
वाचा, ती गुरुमुखानें श्रवण करा, म्हणजे तुमचा संताप शांत होईल !
तोवर तुम्ही थोडेसें शांतपणें माझे ऐकाल तर मी तुम्हांस सांगतो की,
देवादिकांहून हि सद्गुरु श्रेष्ठ होत, असें जें म्हणतात कीं नाही, त्या सद्गुरुचें
स्वरूप कसे आहे, याचा थोडा विचार करा.

सद्गुरुस्वरूप तें संत ॥

तें सद्गुरुस्वरूप पहा, झणजे तुम्ही शुद्धीवर याल आणि आपण श्रीसमर्थींना
नाही नाही तें काय बोललों, याचा तुम्हांस पश्चात्ताप होऊन गुरुकृपेस पुन्हां
पात्र व्हाल ! शास्त्रीबावा, तें सद्गुरुस्वरूप असें आहे:

ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्ति ।

द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यं ।

एकं नित्यं विमलमचलं सर्वधीसाक्षिभूतं ।

भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥

सांगा, शास्त्री, या सद्गुरुपदापुढें देवसामर्थ्य थोकडें आहे कां नाही !

स्वानुभवदिनकरावर तुमची मर्जी बहाल दिसते, त्या तुम्हांस स्वा. दि. चा दाखला दिला म्हणजे कांहीं पटेल, असें वाटतें. स्वानुभवदिनकरांत हुबेहुब ही च श्रीसमर्थांची विचारसरणी अवलंबिली आहे. स्वानुभवदिनकराचा कलाप ४ किरण ३ काढून पहा. दिनकर म्हणतात

म्हणौनि ब्रह्मापरिस अनंत गुण ।
श्रीसद्गुरु स्वामी हें यथार्थ वचन ।
यदर्थी न द्यावें सहसा दूषण ।
संतीं महतीं सज्जनीं ॥ ४-३-६६

हा कांहीं विचार न पाहतां, श्रीसमर्थांना दूषण द्यावयास तुम्ही सरसावलात त्या तुम्हांस काय म्हणावें ? शास्त्रीबावा, श्रीसमर्थांच्या वडील बंधूंना तरी मानाल कां ? कां साऱ्यांना च शास्त्रपरिचय नसलेले अंध भक्त म्हणणार ? अलबत म्हणणार ! श्रेष्ठ असोत, समर्थ असोत, कोणी असोत, न्यायसस्पृह, सारासारतत्त्वविवेचनपट्ट, प्रमाणशरण, विद्यामयूर भय्याशास्त्री कोणाचा मुलाजा करणार नाहीत ! मग कशाला उगी च श्रेष्ठांना आणखी भय्याशास्त्र्यांच्या तोंडीं द्या ? पण, नाही, शास्त्री, तुम्ही श्रेष्ठांना कांहीं सहसा झिडकारूं शकणार नाही ! दासबोध्याचें नांव रामदासबोध असें न ठेवितां दासबोध असें कां ठेविलें, या आक्षेपाचें समर्थन करित असतां शास्त्रीबुवांनीं श्रेष्ठांची थोरवी गायली आहे. “ श्रेष्ठांनीं धर्मशास्त्राचें बरें च अध्ययन केलें होतें व संस्कृत भाषेचा परिचय हि त्यांस चांगला होता ” असें श्रेष्ठांना सरटिफिकेट देऊन शास्त्रीबावा चुकले आहेत. तेव्हां आतां श्रेष्ठांना “ शास्त्रपरिचय ” नव्हता, असें म्हणण्याला शास्त्रीबावांना तोंड उरलें नाही. श्रेष्ठांना शास्त्रीबावा ‘ अंध भक्त ’ किंवा ‘ न्याय्य युक्तीचा लेश नसणारे ’ म्हणणार नाहीत, अशी हि खात्री वाटते. कारण शास्त्रीबावांनीं श्रेष्ठांना “ भविष्यज्ञ ” म्हणून त्यांच्या ‘ रामभक्तीची, ‘ साधुत्वाची ’ व ‘ भक्तिरसपरिप्लुत भाषेंत फार च सयुक्तिक रीतीनें लिहून समाधान ’ करण्याच्या केलेची तरफदारी केली आहे. अशा रीतीनें शास्त्रीबावांपासून श्रेष्ठांना कांहीं भीति उरली नाही, तेव्हां श्रेष्ठांचें मत सादर करण्याला कांहीं हरकत नाही. शास्त्रीबावा, श्रेष्ठ आपल्या सुगमोपाय ग्रन्थांत म्हणतात:

गुरु म्हणिजे प्रत्यक्ष मानव ।
परि तो सकळा देवाचा हि देव ।

पेसा होय शिष्यसद्भाव ।
तरी च तो कृतार्थे ॥ २×६४

“ कांहीं माहात्म्यग्रन्थ सोडून संस्कृत किंवा प्राकृत कोणत्या च ग्रन्थांत सद्गुरूला इतकें महत्त्व दिलेलें नाहीं, ” असें शास्त्री बेघडक म्हणतात. तेव्हां शास्त्रीबावांचें वाचन अकटोविकट दिशतें असें म्हणायाला कांहीं हरकत आहे ? कां, दासबोध, ज्ञानेश्वरी, एकनाथी भागवत, स्वानुभवदिनकर, सुगमोपाय इत्यादि सारे ग्रन्थ माहात्म्यग्रन्थ च होत ?

सद्गुरूचें सगुण ध्यान आणि निर्गुण ध्यान हीं भिन्न असतात ही एक गोष्ट ठाऊक नसल्यामुळे, या चार हि पोटा आक्षेपांत शास्त्रीबावांची मोठी तारांबळ उडालेली आहे. या एका पोटा आक्षेपाची वाट लागल्यानंतर आतां बाकीचे तिन्ही पोटा आक्षेप थोडक्यांत उडवितां येतील.

(२) दासबोधांत संपूर्ण एक दशक इतरांच्या स्तवनाकरितां खर्ची घातला असतां श्रेष्ठतम श्रीरामचंद्रांकरितां एक ओवी सुद्धां खर्ची घातली नाहीं, हा शास्त्रीबावांचा समज च मुळां चुकीचा आहे. सद्गुरुनमनाची श्रीसमर्थांची पद्धति सर्वत्र एक आहे. गणेश, शारदा, सद्गुरु, संत, सज्जन, कुलेश्वर, हा त्यांच्या नमनाचा क्रम बहुधा आढळतो. गणेशशारदास्तवनांतर निर्गुणरूप सद्गुरूला नमन करावयाचें व पुढें सगुणरूप श्रीरामचंद्राला नमन करावयाचें, असा क्रम त्यांनीं पुष्कळदां अवलंबिला आहे. त्यामुळे दशक १ समास ४ यांत जें त्यांनीं सद्गुरूला नमन केलें आहे तें निर्गुणरूप श्रीरामाला च होय, यांत काय शंका आहे ?

आतां सद्गुरु वर्णवेना । जेथें माया स्पर्शौ सकेना ।
तें स्वरूप मज अज्ञाना । काय कळे ॥ १ ॥
न कळे न कळे नेति नेति । ऐसें बोलतसे श्रुती ।
तेथें मज मूर्खाची मती । पवाडेल कोठें ॥ २ ॥
मज न कळे हा विचार । दुःहूनि माझा नमस्कार ।
गुरुदेवा पैलपार । पावरीं मज ॥ ३ ॥
होती स्तवनाची दुराशा । तुटला मायेचा भर्वसा ।
आतां असाल तैसे असा । सद्गुरु स्वामी ॥ ४ ॥
मायेच्या बळें करीन स्तवन । ऐसें वांछित होतें मन ।
माया जाली लज्यायमान । काय करूं ॥ ५ ॥

नातुडे मुख्य परमात्मा । ह्यनौनि कराची लागे प्रतिमा ।
 तैसा मायायोगें महिमा । वर्णान सद्गुरुचा ॥ ६ ॥
 आपल्या भावासारिखा मर्ना । देव आठवावा ध्यानीं ।
 तैसा सद्गुरु हा स्तवनीं । स्तुं आतां ॥ ७ ॥
 जय जया जि सद्गुराजा । विश्वंभरा विश्वबीजा ।
 परमपुरुषा मोक्षध्वजा । दीनबंधु ॥ ८ ॥

इत्यादि हें श्रीरामाचें स्तवन नाहीं, तर कोणाचें आहे ? अशा रीतीनें पहिल्या दशकाच्या चवथ्या समासांत निर्गुणरूप सद्गुरूला नमन करून पुढें संत-सज्जन, श्रोते जन, कवीश्वर, सकळ सभा, परमार्थ आणि नरदेह यांचें स्तवन करण्यांत पहिला दशक संपला, म्हणून पुन्हां दुसऱ्या दशकाच्या आरंभीं

अंनमो जि गजानना । येकदंता त्रिनयना ।
 कृपादृष्टी भक्तजना । अवलोकाचें ॥ २-१-१
 तुज नमूं वेदमाते । श्रीशारदे ब्रह्मसुते ।
 अंतरीं वसे कृपावंते । स्फूर्तिरूपें ॥ २ ॥
 वंदून सद्गुरुचरण । करून रघुनाथस्मरण ।
 त्यागार्थ मूर्ख लक्षण । बोलिजेल ॥ ३ ॥

गणेश, शारदा, निर्गुणरूप सद्गुरु व सगुणरूप सद्गुरु यांना नमन करून विषयाला आरंभ केला आहे. पण या च तिसऱ्या ओवीचा अर्थ न समजल्यामुळे शास्त्रीबावांनीं थोडें अकांडतांडव केलें आहे, त्याचा आतां आपण विचार करूं.

(३) तिसऱ्या पोट आक्षेपांत शास्त्री म्हणतात

वंदून सद्गुरुचरण । करून रघुनाथस्मरण ॥ २-१-३

या ओवीत सद्गुरु वेगळा व राम वेगळा असें कल्पिलें असल्यामुळे दासबोध ग्रन्थ श्रीसमर्थांचा नाहीं, हें स्पष्ट होतें, कारण राम हे च श्रीसमर्थांचें गुरु होते. या हि ठिकाणीं शास्त्रीबावांनीं तो च घोटाळा केला आहे. सगुणरूप आणि निर्गुणरूप अर्शी सद्गुरुची ध्यानें असतात, ही गोष्ट विसरल्यामुळे शास्त्रीबावांचा हा सारा घोटाळा झाला आहे. शास्त्रीबावांना माझे म्हणणें पटून त्यांचा घोटाळा नाहींसा व्हावा म्हणून श्रीसमर्थांच्या इतर प्रकरणांतील दोन तीन उदाहरणें देतो.

(श्री) युद्धकांड हें श्रीसमर्थांचें नाहीं, असें म्हणण्याचा कोणी वेडेपणा करील, असें वाटत नाहीं. त्या युद्धकांडाला श्रीसमर्थांनीं आरंभ केला आहे, तो असा:

नमूं विघ्नहर्ता शुळी सैन्यभर्ता ।
 मुढा धर्तकर्ता विभांडी विवर्ता ।
 चतुर्भुज मत्ताननू शोभताहे ।
 तथा चिंतितां भ्रांति कोठें न राहे ॥ १
 सदा भेदहंती महंतीं महंता ।
 सदा ज्ञानवंती नियंतीं नियंता ।
 सुविद्या कळा स्फूर्तिरूपा अमूपा ।
 नमस्कारिली शारदा मोक्षरूपा ॥ २
 नये बोलतां चालतां रूप कांहीं ।
 नये भावितां दावितां सर्वथा ही ।
 सदा संत आनंतरूपीं भरावें ।
 पर्दां लागतां सद्गुरुचे तरावे ॥ ३

अशा रीतीनें गणेश, शारदा, सद्गुरु यांना नमन करून श्रीसमर्थ पुढें रामाला नमस्कार करितातः

नमस्कारिला राम कोदंडपाणी ।
 पुढें गावया रामरामेति वाणी ।
 भबिष्योत्तरें बोलिलीं जें पुराणीं ।
 उमाकांत ध्यातो सदा शूळपाणी ॥ ४

(रा) श्रीसमर्थांची चवदा ओव्या शतकें आहेत. तीं त्यांचीं नाहींत, असें म्हणण्याची शास्त्रीबावांची प्राज्ञा नाहीं. त्यांपैकीं तेराव्या शतकाच्या पहिल्या तीन ओव्या अशाः

नमूं येकदंता माता ब्रह्मसुता ।
 सद्गुरु समर्था दंडवत ॥ १
 दंडवत माझे संतसज्जनासी ।
 भाविक जनासी आळिगन ॥ २
 आळंगीला राम सबाहे अंतरीं ।
 संसारसागरीं तरावया ॥ ३

येथें आतां काय करणार, शास्त्रीबावा ? म्हणा की, हें हि प्रकरण श्रीसमर्थांचें नाहीं, म्हणून ? ' सद्गुरु समर्था दंडवत ' आहे तें श्रीरामदासांना आहे व पुढें ' राम ' आळंगिला आहे, तेव्हां हें प्रकरण रामदासांचें नसून कोणा

शिष्याचें असावें, असें म्हणता कां ? शास्त्रीबावा, तुम्ही काय वाटेल तें म्हणूं शकाल याविषयी मला शंका उरली नाही; पण कांहीं हि म्हणण्यापूर्वी निदान तें तेरावें शतक संपूर्ण वाचा, अशी विनंति आहे. आपण रामदासांना समर्थ म्हणतो आणि रामदास रामाला समर्थ म्हणत, ही सर्वमान्य गोष्ट हि विसरल्यामुळे तुम्ही पुढें एक पोरकट आक्षेप घेतला आहे, तो च येथें हि घेण्याला प्रवृत्त होता कां काय, हें पाहणें आहे; असो. येथें हि सद्गुरूला व रामाला निरनिराळें नमन आहे, तें सद्गुरूच्या निर्गुणरूपाला व सगुणरूपाला होय.

(म) शास्त्रीबावा, पुन्हां एकदा आत्मारामा कडे वळा. तो ग्रन्थ हातीं घ्या आणि पहा. त्यांत गणेश आणि शारदा यांना नमन करून मग

वंदीन सद्गुरु स्वामी ॥ ७ ॥

म्हणून सद्गुरूला नमस्कार केला आहे, आणि मग

आतां नमस्कारीन राम ॥ ११ ॥

म्हणून रामाला नमस्कार केला आहे.

तात्पर्य, सद्गुरु राम व जानकीजीवन राम हों रूपें भिन्न आहेत, ही गोष्ट लक्षांत न आल्यामुळे शास्त्रीबावा वृथा फजित पावले आहेत.

(४) चवथ्या पोट आक्षेपांत आतां कांहीं च राम उरला नाही. दासबोधाचे कर्ते निस्सीम गुरुभक्त होते. मात्र त्यांचे गुरु राम नव्हत, असा जो शास्त्रीबावांना भ्रम झालेला आहे, त्याचा निरास मागील पोट आक्षेपांचें खंडण करितांना झालेला च असल्यामुळे जास्त विवेचन करणें नको.

आक्षेप दहावा—

सरली शब्दाची खटपट । आला ग्रन्थाचा सेवट ॥ असें सातव्या दशकाच्या दहाव्या समासांत म्हटलें आहे व दासबोधीं असे बोलिलें । ज्ञानदशकीं प्रांजळ केलें ॥ असें नवव्या दशकाच्या सहाव्या समासांत आहे. त्यावरून ' हल्लीं प्रसिद्ध असलेला दासबोध मूळचे स्वरूपांत नसून त्यांत कांहीं भाग प्रक्षिप्त आहे असें म्हणणें भाग आहे. मात्र त्याचा कर्ता कोण व मूळचा दासबोध कोणता, हें गुढ राहतें तें राहतें च.'

दासबोधान्त कांहीं प्रक्षिप्त भाग आहे, असें फक्त विक्षितानें म्हणावें. कल्याणांच्या, आण्णाप्पांच्या, इत्यादिकांच्या हातच्या प्रती बाजूस ठेवल्या तरी उधावर प्रत्यक्ष शक दिलेला आहे, अशा ज्या दासबोधाच्या प्रती उपलब्ध आहेत, त्यांत सर्वांत जुनी प्रत शक १६०६ तील आहे. १६०३ त श्रीसमर्थ निजघामास गेले. त्या तीन वर्षांच्या अवधीत श्रीसमर्थांच्या दासबोधान्त कोणी कांहीं प्रक्षिप्त भाग घुसडून दिला असेल व तो महाराष्ट्रानें मान्य केला असेल, अशी कल्पना करणाराचे डोकें तपासल्यावांचून त्या कल्पनेवर कोणी विश्वास ठेवणार नाही. यासंबंधानें माझी समजूत काय आहे ती मी श्रीमत् दासबोधाच्या प्रस्तावनेंत दिलेली आहे. ती प्रस्तावना वाचण्याची कृपा शास्त्रीबावांनी केली असती, म्हणजे त्यांनी असलें विक्षिप्त विधान केलें नसतें. श्रीमत् ग्रन्थराजाचे दशक १ ते ८ श्रीसमर्थांनी एका वेळी लिहून ग्रन्थ संपूर्ण केला. पण पुढें प्रसंगोपात जे अनेक स्फुट समास लिहिले गेले, त्या सर्वांची अखेरीस विव्हे लावून एकंदर ग्रन्थ ' दशक फोडून विशद केला. ' हें अनुमान प्रथम शके १८२७ त दासबोधाच्या प्रस्तावनेंत सुचविलें गेलें व मला मोठा आनंद वाटतो कां, आत्माराममहाराजांच्या दासविश्रामधामांत माझ्या अनुमानाला बळकटी आणणारा पुरावा मिळाला आहे. श्रीसमर्थशिष्य तंजावरमठपति भीमस्वामी हि या च अनुमानाचें समर्थन करित आहेत; असो. शास्त्रीबावांच्या परिल्या, तिसऱ्या व पांचव्या आक्षेपांचें जें वर खंडण करण्यांत आलें आहे तें वाचून हि, मूळचा दासबोध कोणता व त्याचे कर्ते कोण याचें ज्याला गूढ राहिल त्याचें डोकें बरें च गढूळ झालें असलें पाहिजे !

आक्षेप अकरावा—

३-१०-७४ व ८-८-१२ या ओव्यांत सर्वज्ञपण व सद्गुत्व म्हणजे सिद्धपण ग्रन्थकर्त्यानें स्वतःकडे घेतलें आहे.
 × × × रामदासांना स्वतःला सर्वज्ञता व सिद्धता इष्ट नव्हती.
 × × × रामदास कांहीं पूर्वीच्या शाक्याप्रमाणें किंवा अर्वाचीन वकिलाप्रमाणें प्रासंगिक वावदूक व्यवहारोपजीवी नव्हते.
 × × × म्हणून ह्या ओव्या अथवा त्या ओव्या ज्या ग्रन्थांत आहेत तो ग्रन्थ, रामदासांनी केला च नसावा, असें कोणी हि समंजस म्हणूं शकेल.

या आक्षेपाचें खंडण करितांना थोडी पुनरुक्ति होणार आहे. ८-८-१२ ही ओवी अशी आहे:

ऐसें ऐकोन बोलणें ।
वक्ता वदे सर्वज्ञपणें ।
श्रोतां सावधान होणें ।
येकाग्र चित्तें ॥

आतां या समासाची शेवटची ओवी अशी:

ऐसें जयास जालें ज्ञान ।
तया पुरुषाचें लक्षण ।
पुढिले समार्सी निरूपण ।
बोलिलें असे ॥

त्या पुढच्या समासाची म्हणजे ८×९ समासाची शेवटची ओवी अशी:

कोणे स्थितीनें राहाती ।
कैसा अनुभव पाहाती ।
रामदास म्हणे श्रोती ।
अवधान देणें ॥

अर्थात् आठव्या दशकाचा नववा समास समर्थाचा, तर आठवा हि समास समर्थाचा च यांत शंका रहात नाही. त्या आठव्या समासांतील कांहीं ओव्यांच्या अर्थावरून तो समास समर्थाचा नाही, असें म्हणणें युक्त होणार नाही, तर तुम्ही त्या ओव्यांच्या अर्थावरून जें दूषण देऊं पहातां, ती तुमची च चुकी आहे, असें म्हटलें पाहिजे.

ती च गति ३-१०-७४ या ओवीची. ती ओवी अशी:

देखोन शिष्याची अनन्यता ।
भावं बोलला सहुरु दाता ।
स्वानंद तुंबळेल आतां ।
पुढिले समार्सी ॥

पुढचा समास म्हणजे चवथ्या दशकाचा पहिला समास. संबंध चवथा दशक नवविधामक्तीचा आहे. त्यांत आठव्या दशकाचा उल्लेख आलेला असल्यामुळें तो समर्थाचा च होय, हें मागें च आपण पाहिलें आहे, आणि म्हणून

द्विसष्ट्या दशकाच्चा दहावा समास हि समर्थोच्चा च ठरतो. त्यांतल्या एकाशीं ओवीवरून तो समास समर्थोच्चा नाहीं, असें तुम्ही ठरवूं पहाल, तर तुम्ही ती विचारसरणी च सदोष म्हटली पाहिजे.

शिवाय ३-१०-७४ व ८-८-१२ या दोन ओव्यांवरून, शास्त्रीबावा जें दूषण देऊं पहात आहेत, तें दूषण श्रीसमर्थोकडे येत नाहीं. संवादरूप ग्रन्थांचा हा स्वभाव आहे. संवादरूप ग्रन्थामध्ये एक वक्ता आणि दुसरा श्रोता असावयाचा च व वक्ता स्वतःकडे सर्वज्ञपण न घेईल तर त्या उभयतांमध्ये संवाद च संभवत नाहीं.

आक्षेपाचें खंडण झालें. या ओव्या दुसऱ्या कोणाच्या नसून त्या समर्थोच्या च आहेत व त्यांत दूषण देण्यासारखें कांहीं नाहीं. पण शास्त्री म्हणतात, असल्या ओव्या लिहिण्याला 'रामदास कांहीं पूर्वीच्या शारुधाप्रमाणें किंवा अर्वाचीन वकिलाप्रमाणें प्रासंगिक वावदूक व्यवहारोपजीवी नव्हते.' शास्त्रीबावा, समर्थोनी त्या ओव्या लिहिल्या खऱ्या, मग तुम्ही त्यांना कांहीं हि म्हणा ! शास्त्री फक्त पूर्वीचे व वकील हल्लींचे प्रासंगिक वावदूक व्यवहारोपजीवी होत, असा शास्त्रीबावांचा शोध आहे. हल्लींचे शास्त्री मात्र न्यायस्पृह होत ! शास्त्रीबावा, तुम्ही वकिलांना दूषण दिलेत तें ठीक, पण पूर्वीच्या शास्त्र्यांनी तुमचें काय घोडें मारलें होतें ? त्या पूर्वीच्या शास्त्र्यांचे च तुम्ही बंशज ना ?

आक्षेप बारावा-

“ दशक ११ समास १०

ऐसें म्हणें असावें । सर्व सार शोधून ध्यावें ।

पाहों जातां न संपडावें । येकायेकीं ॥ ४ ॥

कीर्तिरूपें उदंड ख्यात ।

जाणती लाहानथोर समस्त ।

वेश पाहातां शाश्वत ।

येक हि नाहीं ॥ ५ ॥

वेषभूषण तें दूषण । कीर्तिभूषण तें भूषण ।

चाळणेविण येक क्षण । जाऊं च नेदी ॥ ७ ॥

पुतें कोणाकडे पाहेना । पुतें कोणासीं बोलेना ।
 पुतें येके स्थळीं राहेना । उठोन जातो ॥ १ ॥
 जातें स्थळ तें सांगेना । सांगितलें तेथें तरी जायेना ।
 आपुली स्थिती अनुमाना । येवों च नेदी ॥ १० ॥
 अधिकार पाहोन कार्य सांगणें ।
 साक्षेप पाहोन विश्वास घरणें ।
 आपला मगज राखणें । कांहीं तरी ॥ २३ ॥
 हें प्रचितीनें बोलिलें । आधीं केलें मग सांगितलें ।
 मानेल तरी पाहिजे घेतलें । कोणी येकें ॥ २४ ॥

“ दशक १५ समास २

प्रत्येये बोलोन उठोन गेला ।
 चटक लागली लोकांला ।
 नाना मार्ग सांडून त्याला । शरण येती ॥ १९ ॥
 परी तो कोटें आडलेना । कोणे स्थळीं सांपडेना ।
 वेष पाहातां हीन दीना । सारिखा दिसे ॥ २० ॥
 उदंड करी गुप्तरूपें ।
 भिकाऱ्यासारिखा स्वरूपें ।
 तेथें येशकीर्तिप्रतापें ।
 सीमा सांडिली ॥ २१ ॥
 ठाईं ठाईं भजन लावी । आपण तेथून चुकावी ।
 मछरमतांची गोवी । लागों च नेदी ॥ २२ ॥
 खनाळामधें जाऊन राहे ।
 तेथें कोणी च न पाहे ।
 सर्वत्रांची चिंता वाहे । सर्वकाळ ॥ २३ ॥
 अवघड स्थळीं कठीण लोक । तेथें राहाणें नेमक ।
 सृष्टीमधें सकळ लोक । धुंडीत येती ॥ २४ ॥
 तेथें कोणाचें चालेना ।
 अनुमात्र अनुमानेना ।
 कट्ट शालून राजकारणा ।
 लोक लावी ॥ २५ ॥

लोकीं लोक वाढविले । तेणें अमर्याद जाले ।
भूमंडळीं सत्ता चाले । गुप्तरूपे ॥ २६ ॥

ठाईं ठाईं उदंड तांबे । मनुष्यमात्र तितुके झोंबे ।
चहुंकडे उदंड लांबे । परमार्थबुद्धी ॥ २७ ॥

“ पूर्वकालीन शुक्रवामदेवादिक असोत, परंतु
अर्वाचीन ज्ञानदेवतुकारामापर्यंतचे साधु निस्पृह
च होते ना ? यांतून कितीकांनीं × × × या
प्रकारचें आचरण केलें आहे ?

“ वास्तविक पाहतां निस्पृह शब्दाच्या अर्था-
प्रमाणें, गुप्तरूपानें आपला अधिकार स्थापणें,
मुत्सद्दीपणानें आपलें अंतरंग कळूं न देतां
कामाच्या अनुरोधाप्रमाणें जरूरी पुरता विश्वास
दाखविणें व आपल्या लोकांकडून कट करवून
दुसऱ्यांस राजकारणांत गुंतविणें, इत्यादि
वागणूक शोभत नाहीं.

“ रामदासांचे दयातीपासून आजपर्यंत झालेल्या
त्यांच्या शिष्यांतून आपल्या गुरूंच्या या उप-
देशाप्रमाणें कोणी वागला नाहीं व वागत
हि नाहीं.

“ अर्थात् या समासांतील वर्णन म्हणजे पुढें
वागणाऱ्याकरितां लिहिलें नसून, या वर्णना-
प्रमाणें पूर्वीं वागलेल्या निस्पृहाचीं वर्तणूक
पाहून लिहिलेलें वर्णन होय.

“ या वर्णनाप्रमाणें रामदासांची वर्तणूक
होती. पण त्यांनीं ती स्वतःची वर्तणूक स्वकृत
ग्रन्थांत स्वमहतीदर्शक शब्दांनीं लिहिणें संभ-
वनीय नाहीं.

“ अर्थात् रामदासांना पूज्य मानणाऱ्या व त्यांच्या प्रत्येक आचरणाकडे गौरवाने पाहणाऱ्या त्यांच्या प्रत्यक्ष शिष्यांनं किंवा सांप्रदायिकांनं च ती लिहिली असली पाहिजे हें उघड आहे. ”

विद्यामयूरांचा हा आक्षेप वाचून पहिली गोष्ट निदर्शनास येते ती अशी की, आतांपर्यंत श्रीसमर्थाना उघड दोष देण्यास विद्यामयूर सरसावले नव्हते, पण, हा आक्षेप घेतांना तो बुरखा त्यांनीं साफ झुगारून दिला आहे. शास्त्रीबावांना या ओव्यांचा अर्थ हि घड लावतां आला नाहीं, पण त्यांच्याशीं आपणांस आज कांहीं कर्तव्य नाहीं. शास्त्री म्हणतात, इत्यादि इत्यादि वागणूक निस्पृहाला शोभत नाहीं, श्रीसमर्थांची वर्तणूक त्याप्रमाणें होती, तेव्हां शास्त्रांच्या मते श्रीसमर्थ निस्पृह तरी नव्हते, किंवा त्यांची वर्तणूक त्यांना न शोभण्यासारखी होती ! श्रीसमर्थ निस्पृह होते कां नव्हते व त्यांची वर्तणूक त्यांना शोभण्यासारखी होती कां नव्हती, हें जग ठरवेल, हें महाराष्ट्र ठरवील, हें श्रीसमर्थसांप्रदायिक ठरवितील. तेथें शास्त्रीबावांनीं लडबुडावयास नको. पण दासबोधंत सांगितलेल्या निस्पृहलक्षणांप्रमाणें रामदासांची वर्तणूक होती, या कबुलीनें शास्त्रीबावांनीं स्वतःच्या मताला स्वतःच मूठमाती देण्यासाठीं खड्डा मात्र खणला आहे, हें या शास्त्रज्ञाच्या डोक्यांत हि आलें नाहीं. कसें तें पहा. दशक ११ समास १० व दशक १५ समास २ यांतील उपदेशाला उद्देशून शास्त्री म्हणतात “ रामदासांचे हयातीपासून आजपर्यंत झालेल्या त्यांच्या शिष्यांतून आपल्या गुरूंच्या या उपदेशाप्रमाणें कोणी वागला नाहीं व कोणी वागत हि नाहीं. ” आणि शास्त्री कबुली देतात कीं, “ या वर्णनाप्रमाणें रामदासांची वर्तणूक होती. ” तेव्हां आतां या पंडिताला भाशा सवाल असा आहे कीं, ११×१० त

हें प्रचितीनें बोलिलें ।

असें आहे, ती कोणाची प्रचिती ? कोणी शिष्य तर तसें वागला च नाहीं, असें तुम्हां म्हणता आणि समर्थांची वर्तणूक तशी होती, हें हि कबूल करिता, मग हें श्रीसमर्थांवांचून दुसरा कोण प्रचितीनें बोलत आहे ?

आधीं केलें मग सांगितलें ।

तें श्रीसमर्थावांचून कोणी केलें आणि सांगितलें ? तेव्हां, शास्त्रीबाबा, तुमच्या च तोंडानें असें ठरतें कीं, हे समास दुसऱ्या कोणाचें नसून ते श्रीसमर्थांचे च आहेत. जो दासबोधग्रन्थ वाचिल आणि समर्थांकडे पाहिल, जो त्या वेळच्या देशस्थितीचा विचार करील आणि श्रीसमर्थचरित्र आठवील, त्याला हें सहज पटेल कीं, दासबोध ग्रन्थ श्रीसमर्थांनीं च लिहावा, दुसऱ्या कोणाची तो लिहिण्याची योग्यता नव्हती !

१५×२ हा समास श्रीसमर्थांचा च आहे, त्याला आणखी एक प्रमाण आहे. १५ व्या दशकांतिल २ व्या समासाच्या ओव्या उतरतांना २७ वी ओवी उतरतां च शास्त्रीबाबांच्या न्यायसस्पृहतेनें हात आखडता घेण्यास शास्त्रीबाबांना हळू च सुचविलें. अशी वेळेवर उपयोगी पडणारी न्यायसस्पृहता असावी लागते ! शास्त्रीबाबा, तुमच्या न्यायसस्पृहतेला २७ व्या ओवीच्या पुढल्या तीन ओव्या वाचावयास मी आतां भाग पाडतो.

उपासनेचा गजर ।

स्थळोस्थळीं थोर थोर ।

प्रत्ययानें प्राणीमात्र ।

सोडविले ॥ २८ ॥

ऐसे कैवाड उदंड जाणे ।

तेणें लोक होती शाहाणे ।

जेथें तेथें प्रत्यये बाणे ।

प्राणिमात्रासीं ॥ २९ ॥

ऐसी कीर्ति करून जावें ।

तरी च संसारास यावें ।

दास ह्मणे हें स्वभावं ।

सकेंतें बोलिलें ॥ ३० ॥

हे शास्त्रीबाबांच्या न्यायसस्पृहते, बाई, हे दास कोण आणि हा समास कोणाचा हें आतां तरी शास्त्रीबाबांच्या कानांत सांगशील काय ? आणि शास्त्रीबाबा, तुम्ही त्या १९ ते २७ ओव्या उतरून घेतल्या तेव्हां तुमच्या डोळ्यावर कसली झांपड पडली होती कीं, ३० व्या ओवीतील दास तुझंस दिसले नाहींत ! आणि फिरून ह्मणता पूर्वींचे शास्त्री ' प्रासंगिक वावदूक व्यवहारोपजीवी होते ' ? आणि हल्लींचे कसे आहेत ? सांगा तुमचें तुम्हांला !

शास्त्रीबाबांचा हा आक्षेप म्हणजे हेत्वाभासाचें एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे. ११×१० व १५×२ यांतील निस्पृहाची शिकवण पाहून, श्रीज्ञानदेवतुकारामभक्त व श्रीसमर्थभक्त यांच्यांत भांडण लावण्याच्या हेतूनें शास्त्री विचारतात, “ पूर्वकालीन शुकवामदेवादिक असोत, परंतु अर्वाचीम ज्ञानदेवतुकारामापर्यंतचे साधु निस्पृह च होते ना ? यांतून कितीकांमी या प्रकारचें आचरण केलें आहे ? ” शास्त्रीबाबा, एक तर या दोन्ही समासांतील शिकवणीचा अर्थ तुम्हांला सुळीं च समजला नाहीं, असें मी उक्ता म्हणतो, क्षमा करा. मी तुम्हांला सांगतों कीं, या समासांतील निस्पृहलक्षणांप्रमाणें श्रीज्ञानेश्वरतुकारामादि निस्पृहांचें तंतोतंत वर्तन होतें. कसें तें मी येथें विस्तारानें सांगत बसत नाहीं. पण हें माझे नुसतें निश्चयात्मक म्हणणें तुम्हांस पटत नसेल आणि त्यांचें वर्तन त्याप्रमाणें नव्हतें, असें जरी तुमचें मत कायम राहिलें, तरी त्यांच्याकडे कोणता च कमीपणा येत नाहीं. या लक्षणांनीं युक्त तो च निस्पृह असें श्रीसमर्थ कोठें हि म्हणत नाहींत. निस्पृहांनीं याप्रमाणें वागावें, एवढेंच त्यांचें म्हणणें आहे. हें मी काय म्हणतों, तें तुम्हांस न समजेल तर तर्कशास्त्राची आणखी एकवार उजळणी करा म्हणजे कदाचित् समजेल.

आक्षेप तेरावा-

“ दासबोधाचा विषय परमार्थमार्ग दाखविण्याचा असता त्यांत लेखनसमास कां यावा हें समजत नाहीं. × × × दशक १९ व्यांत लेखनसमास पहिला व दुसरा अर्थभेदसमास आहे. × × × दुसऱ्या समासांत अर्थभेद सांगतों म्हणून पहिल्या ओवींत म्हटलें आहे, पण पुढें प्रत्यक्ष तसें कांहीं च सांगितलें नाहीं. हे दोन्ही समास ग्रन्थांतील मूळ विषयास अनुपयुक्त असून पूर्वापरसंबंधहीन आहेत.

“ कांहीं लोक असें म्हणतात कीं, रामदासांच्या शिष्यवर्गांत राजापासून कारकुनापर्यंत पुष्कळ लोक होते, तेथें अशा लोकांकरितां आपल्या ग्रन्थांत कांहीं शिकवणुक लिहिणें जरूर होतें. × × × पण रामदास भाडोत्री लेखक नसल्यानें त्यांना शिष्यच्छंदानुवर्तित्वाची जरूरी नव्हती.

“ अर्थात् हा ग्रन्थ कोणी तरी रामदासेतरानें च लिहिला असावा, असें अनुमान होतें. ”

शास्त्रीबावांच्या या आक्षेपाचा मथितार्थ असा कीं, १९ व्या दशकाचा १ ला लेखनसमास लिहिणारा भाडोत्री लेखक असला पाहिजे, रामदास कांहीं तसें नव्हते, सबब तो समास व तो समास ज्यांत आहे तो दासबोध ग्रन्थ रामदासांनीं लिहिलेला नसला पाहिजे. ती च कथा त्याच्या पुढच्या समासाची.

आतां हे दोन्ही समास जर श्रीसमर्थानीं लिहिले आहेत, असें ठरलें, तर शास्त्रीबावा श्रीसमर्थाना निःशंकपणें भाडोत्री लेखकांत काढणार ! विविधज्ञानविस्ताराकडून शास्त्रीबावांना त्यांच्या विद्वत्ताप्रचुर लेखांबद्दल कांहीं बिदागी मिळाली आहे कीं काय, आम्हांस ठाऊक नाही, पण मग ही भाडोत्री लेखकाची कल्पना शास्त्रीबावांना कशावरून सुचली, कोण जाणे ? असे. हा कांहीं महत्त्वाचा मुद्दा नाही. विविधज्ञानविस्ताराच्या मताप्रमाणें आपला ‘ सिद्धान्त सभ्यपणानें आणि समतोलपणानें वाचकांपुढें मांडणारे ’ शास्त्री १९ व्या दशकांतील समास १ व २ यांच्या लेखकास भाडोत्री म्हणोत कीं आणखी कांहीं म्हणोत, आपणांपुढें प्रश्न असा आहे, ते दोन समास कोणाचे ?

हे दोन्ही समास रामदासांचे नसावेत असें म्हणण्याला शास्त्री तीन कारणें देतातः (१) ‘ दासबोधाचा विषय परमार्थमार्ग दाखविण्याचा असतां त्यांत लेखनसमास कां यावा हें समजत नाही. ’ तसें च (२) ‘ हे दोन्ही समास मूळ विप्रयास अनुपयुक्त असून पूर्वापरसंबंधहीन आहेत. ’ शिवाय (३) ‘ दुसऱ्या समासांत अर्थभेद सांगतो म्हणून पहिल्या ओर्वीत म्हटलें आहे, पण पुढें प्रत्यक्ष तसें कांहीं च सांगितलें नाही. ’

बरे झालें शास्त्रीबावांची दृष्टि या दोन च समासांवर पडली. दासबोधाचा विषय ‘ परमार्थमार्ग दाखविण्याचा ’ असतां दासबोधांत झोंपेचा समास कशाला, मूर्खलक्षणांचा समास कशाला, निदान पढतमूर्खलक्षणांचा तरी कशाला, राजकारणाचे समास कशाला, यत्नाची प्रतिष्ठा कशाला, नाना चातुर्यांची लक्षणे कशाला, सूर्य, पृथ्वी, आप, इत्यादिकांचें स्तवन कशाला, भिक्षेची महती कशाला, असा शास्त्रीबावांनीं सारखा भडिमार

चालविला असतां तर त्यांचें तोंड घरण्याचें सामर्थ्य कोणांत होतें ? विचार्या शास्त्रीबावांचा आक्षेप अगदी थोडा आहे, परमार्थमार्गांत लेखन कशाला ? परमार्थमार्गाला लेखनाचें इतकें काय वावडें आहे, हें शास्त्रीबावांना माहीत ! तथापि शास्त्रीबावांच्या आक्षेपाचें उत्तर देणें सोपें आहे. ' परमार्थमार्ग दाखविणें एवढा च दासबोधाचा विषय ' हें शास्त्रीबावांना कोणी सांगितलें ? एकंदर ग्रन्थावरून तसें दिसत नाही, पहिल्या समासांत हि तसें म्हटलें नाही, मग दासबोधाचें साम्राज्य शास्त्रीबावा इतकें संकुचित कां करूं पहातात ?

मूर्ख येकदेशी होतो ।

चतुर सर्वत्र पाहातो ।

जैसा बहुधा होऊन भोगितो ।

नाना सुखें ॥ ११-१०-१

तो चि अंतरात्मा महंत ।

तो कां होईल संकोचित ॥

असा दासबोधाचा प्रश्नस्त प्रांत असतां, त्याला शास्त्रीबावा सकुचित करू पहातात, तेव्हां त्यांना काय क्षणावे? शास्त्रीबावा, महाराष्ट्राचा ग्रन्थसाहेब महाराष्ट्राला सर्व प्रकारची शिकवण देणारा ग्रन्थ आहे. त्यांत लहानापासून थोरपर्यंत, सर्व तऱ्हेच्या आणि दर्जाच्या लोकांना सर्व तऱ्हेची स्वहिताची शिकवण आहे. त्याचा आश्रय मुलांनीं करावा थोरांनीं करावा, गृहस्थांनीं करावा निस्पृहांनीं करावा, विद्यार्थ्यांनीं करावा विद्यामयूरांनीं करावा, भाविकांनीं करावा ज्ञान्यांनीं करावा, स्वराज्यसंस्थापकांनीं करावा स्वराज्यचालकांनीं करावा, सर्वांनीं करावा. असें असतां शास्त्रीबावांची दृष्टि इतकी संकुचित कशानें झाली ? शास्त्रीबावा, दासबोधांत लेखनसमास कशाला, असें तुम्ही विचारावे, हें आश्चर्य नव्हे ? तुम्हांला भीसमर्थांचें चरित्र माहित आहे ना ? त्यांचे साऱ्या भरतखंडभर शेंकडो मठ होते आणि हजारों शिष्य पसरलेले होते, हें तुम्हांस माहित आहे ना ? हे सारे मठ म्हणजे त्या वेळचीं इतकीं विद्यापीठें होती, इतकीं समर्थविद्यालयें होती, हे तुम्ही जाणता ना ? त्या मठांतून संस्कृतप्राकृत ग्रन्थांचा संग्रह केलेला असे, हें तुमच्या कानावरून गेलेलें आहे ना ? आणि शास्त्रीबावा, त्या वेळीं आतां सारखे छापखाने नव्हते, इतकें ठाऊक असण्यापुरतें तुम्हांला शिक्षण मिळालें आहे ना ? आणि इतकें

सगळें ठाळक असून दासबोधांत लेखनसमाप्त कझाला म्हणून वरती विचार-
ता स ! आणि दासबोधांत लेखनसमाप्त आहे, तेव्हां दासबोधाचा कर्ता
कोणी भाडोत्री होता, असें सम्यपणानें म्हणता ?

शास्त्रीबाबा, दासबोध हा श्रीसमर्थसंप्रदायाचा आद्यग्रन्थ नस !
श्रीसमर्थसंप्रदायाचीं लक्षणे कोणतीं तीं तुमच्या वाचण्यांत आलेली आहेत !
नाहींत, तर शास्त्रीबाबा, इतके उतावीळ कां झालात ! सर्व रामदासी ग्रन्थ
शास्त्रीबाबाचे होते आणि मग विविधज्ञानविस्तारांत प्रकाश पाडावयाचा होता.
जगाचीं २५० वर्षे अंधारांत गेलीं, तशीं आणखी कांहीं वर्षे गेलीं असतीं !
जग कांहीं इतक्यांत च सुडणार नव्हतें आणि विविधज्ञानविस्तार हि कोठें
पळून जात नव्हता ! मग इतकी घाई कां केलीत ! बरोबर आहे, असली
अजब कल्पना प्रसवावयाची होती, तेव्हां तुम्हांला जास्त महिने दम धर-
वला नाहीं, तें ठीक च आहे ! शास्त्रीबाबा, श्रीसमर्थाची स्फुट कविता
हार्ती ध्या, पृष्ठ २१३ वें काढा, वाचा १४ वा अभंग, त्यांत तुम्हांला
श्रीसंप्रदायाचीं लक्षणे आढळतील.

प्रथम लिहिणें दुसरें वाचणें ।
तिसरें सांगणें अर्थांतर ॥ १
आशंकानिवृत्ति ऐसी चौथी स्छीती ।
पांचवी प्रचीती अनुभवें ॥ २
साहावें तें गाणें सातवें नाचणें ।
ताळीं वाजवणें आठवें तें ॥ ३
नवा अर्थभेद दाहावा प्रबंद ।
आक्रांवां प्रबोध प्रचीतीसीं ॥ ४
बारावें वैराग्य तेरावा विवेक ।
चौदावा तो लोक राजी राखे ॥ ५
पंध्रावें लक्षण तें राजकारण ।
सोळावें तें जाण अवेग्रता ॥ ६
प्रसंग जाणावा हा गुण सत्रावा ।
काळ समजावा सर्वां ठाई ॥ ७
आठ्ठावें लक्षण वृत्ती उदासीन ।
छोलंगता जाण तेथे नाहीं ॥ ८
बेकोणीसावें चीन्ह सर्वांसी समान ।
राखे समाधान ज्यावें त्याचें ॥ ९

विस्वावें लक्षण रामउपासना ।

वेध लावी जना मक्तीरंगें ॥ १०

ज्या संप्रदायाचें पाहिलें लक्षण लेखन, त्या संप्रदायाच्या मुख्य ग्रन्थांत लेखनाचा समास कशाला, म्हणून शास्त्री विचारतात, तेव्हां शास्त्रीबाबांच्या घास्त्रज्ञानाची तारीफ केली पाहिजे !

परमार्थाच्या ग्रन्थांत लेखनक्रिया सांगितली म्हणून १९-१ हा समास समर्थाचा नाही ! शास्त्रीबाबा, अकराव्या दशकाचा सहावा समास काढा. त्यांत हि आरंभी

शुद्ध नेटकें ल्याहावें ।

लेहोन शुद्ध शोधवें ।

शोधून शुद्ध वाचावें ।

चुकीं नये ॥ १

विदकळित मात्रुका नेमस्त कराव्या ।

धाट्या जाणोन सदृढ धराव्या ।

रंग राखोन भराव्या ।

नाना कथा ॥ २

असे शुद्ध लिहावयास, शोधावयास व वाचावयास सांगितलें आहे म्हणून तो समास समर्थाचा नाही, असें म्हणण्याची, शास्त्रीबाबा, कांहीं सोय आहे कां ? त्या समासाच्या शेवटच्या ओवींत श्रीसमर्थांनी आपल्या नामाचा उल्लेख केलेला असल्यामुळें तो समास नाकारण्याची सोय नाही. तसपरी, लेखनक्रिया सांगितली म्हणून १९-१ समास समर्थाचा नाही, हें शास्त्रीबाबांचें तर्कशास्त्र विचित्र होय. आठ दशकांनंतर, बरेच समास स्फुट असण्यामुळें त्यांच्यांत पूर्वापरसंबंधाची अपेक्षा करणें च चुकीचें होय.

१९×२ या समासासंबंधानें शास्त्रीबाबांचा असा आक्षेप आहे कीं, त्याच्या पहिल्या ओवींत अर्थभेद सांगतों, असें म्हटलें असतां पुढें प्रत्यक्ष तसा कांहीं च अर्थभेद सांगितला नाही, सबद्द हा समास समर्थाचा नाही. हा समास शास्त्रीबाबांना कांहीं च समजला नाही, असें दुःखानें म्हणवें लागतें. तो सर्व समास येथें उतरून घेत नाही, वाचकांनी तो कृपाकरून मुळावरून पहावा. त्या समासांत जी नाना प्रकारची शिकवण आहे तिला च श्रीसमर्थांनी प्रसंगानुरोधानें अर्थभेद म्हटलें आहे.

मागां बोलिले लेखनभेद ।
आतां सांगतो अर्थभेद ।

अर्थभेद म्हणजे काय ? तर

नाना प्रकारीचे संवाद ।
समजोन घ्यावे ॥ १९-२-१

आणि तेच नाना प्रकारीचे संवाद समासांत सांगितले आहेत. अर्थात् शास्त्रीबावांचा आक्षेप व्यर्थ होय.

आक्षेप चवदावा

“ दासबोध द. २० स. १० यांतील ३० वी ओवी पाहावी.
भक्तांचेनि साभिमार्ने ।
कृपा केली दाशरथीने ।
समर्थकृपेची वचने ।
तो हा दासबोध ॥

यावरून स्पष्ट दिसते की, ग्रन्थकर्ता रामदासशिष्य होता. ”
हा शास्त्रीबावांचा शेवटचा आक्षेप होय व त्यांत त्यांनी आपल्या शहाण-
पणाचा कळस केला आहे. ‘ समर्थकृपेची वचने ’ म्हणजे रामदासकृपेची
वचने, असे शास्त्री समजतात ! त्यांना हे ठाऊक नाही की, आपण राम-
दासांना समर्थ म्हणतो आणि रामदास रामाला समर्थ म्हणत. या ओवीचा
सरळ अर्थ असा ‘ भक्तीकैवारी श्रीरामाने जी कृपा केली त्या कृपेची वचने
म्हणजे हा दासबोध ग्रन्थ होय. ’ शास्त्रीबावांचे चवदा आक्षेप म्हणजे शुद्ध
चवदा रत्ने होत आणि त्यांतले हे शेवटले रत्न !

श्रीसमर्थवाङ्मयावर या शास्त्रीबावांची एक मोठी धाडच आली
म्हणावयाची ! हे चवदावे रत्न पाहून तर आतां श्रीसमर्थकृत कोणत्याच
प्रकरणाची धडगत दिसत नाही. दासबोधाची वाट लावल्यावर आतां शास्त्री-
बावांची दृष्टि इतर प्रकरणांकडे वळणार ! मनाच्या श्लोकांत

समर्थांचिया सेवकां वक्र पाहे ॥

हा विरणू-आदिळतां च शास्त्री आनंदाने डांगोरा पिटणार की, मनाचे श्लोक
दि शमदासकृत मसूने कोणा तरी रामदासशिष्याचे दिसतात- रामायणांत

समर्थां तुझीये कृपेवीण कांहीं ।

स्वतः अल्प ही कार्य होणार नाही ॥

असा श्लोक आढळतां च रामायणाला हि श्रीसमर्थ मुकणार ! ओव्या
शतकांत श्रीसमर्थानीं

सद्गुरु समर्था दंडवत ॥

घातलें खरें, पण तेवढ्यानें ओव्याशतकांना ते आंचवणार ! अंतर्भावांत
आरंभी च

जय जय सद्गुरु समर्था ।

असा त्यांनीं सद्गुरूचा जयजयकार केला खरा, पण तेवढ्यानें अंतर्भाव
त्यांना अंतरणार !

समर्था मी तूझा तुजविण मला कोण पाहातां ।

सदा सांभाळावें जवळि च जिवामाजि राहातां ।

सुखानंदें छंदें तव गुणकथा गात वदर्नी ।

विवेकाचे वाटें अघटित घडे मार्ग सदनीं ॥

असा करुणाष्टकांत श्लोक आढळतां च शास्त्री साशंक होणार ! अशा रीतीनें
एक एक प्रकरण उडवीत श्रीसमर्थांच्या वाट्याला शास्त्रीबावा कांहीं च
ठेवणार नाहींत आणि त्यांनीं आपल्या लेखाच्या मथळ्यावर उद्धृत केलेल्या
श्लोकांत म्हटल्याप्रमाणें

उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा ।

कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥

जो कोणी शास्त्रीबावांचा पुढचा अवतार जग बुडतां बुडतां आफ्रिकेंत
होणार आहे, तो शास्त्रीबावांचें व्रत, तितक्या च प्रामाणिकपणानें, सभ्य-
पणानें व समतोलबुद्धीनें पुढें चालवून रामदास म्हणून कोणी ऐतिहासिक
व्यक्ति होती काय, असा अपूर्व प्रश्न विचारून विविधज्ञानविस्तारांत
सिद्ध करील कीं, रामदास म्हणून कोणी ऐतिहासिक व्यक्ति झाली
च नाहीं ! आणि मग जगाचा प्रलय होईल !

शास्त्रीबावांचे आक्षेप संपले, त्यांनीं आपल्या लेखांत आक्षेपांना क्रमांक
वगैरे दिलेले नाहींत, पण त्यांचे दोन्ही लेख अत्यन्त काळजीपूर्वक दोन
वेळां वाचून त्यांचे आक्षेप तरी किती आहेत, ते आम्ही सारे विद्वान काढले,

ते एकंदर चवदा मरले. त्यांवर आमचें म्हणणें काय आहे, तें हि येथवर सविस्तर सादर केले आहे. शास्त्रीबावांच्या मताचा पुरस्कार करणारा कोणी वाचक त्यांना मिळाला आहे, असे वाटत नाही. शास्त्रीबावांना हि तशी आशा नव्हती व नाही, त्यांची सारी भिस्त भावी काळावर व पृथ्वीच्या विस्तारावर आहे ! पण येथवर जें विवेचन करण्यांत आले आहे तें वाचून आपण चुकलो असे त्यांना वाटणार नाही काय ? वाटेल, पण तसे कबूल करण्याला त्यांनी स्वतःला जागा च ठेवली नाही. ' श्रीसमर्थरामदासस्वामीविषयी आपला पूर्ण आदर व पूज्यभाव आहे ' असे त्यांनी आपल्या लेखाच्या आरंभी च म्हटले आहे व दासबोधाचा कर्ता अंधभक्त होता, त्याला शास्त्रपरिचय मुळीं च नव्हता, त्याच्यांत न्याय्य युक्तीचा लेश हि नव्हता, तो प्रासंगिक वावदूक व्यवहारोपजीवी होता, भाडोत्री होता, इत्यादि रीतीने शास्त्रीबावांनी दासबोधाच्या कर्त्याचा गौरव केलेला आहे ! अर्थात् दासबोध हा ग्रंथ दुसऱ्या कोणाचा नसून तो श्रीसमर्थाचा च होय, हें त्यांना आतां पूर्ण पटले, तरी तसे तोंडानें कबूल करण्याची त्यांना सोय नाही.

हे मय्याशास्त्री कोण आहेत, कोठें असतात, काय करितात, असला विक्षिप्तपणा करण्याला त्यांना काय कारण झाले, वगैरे आम्हांला कांहीं च माहिती नाही, अर्थात् आम्ही त्यांचा हेवादावा करण्याचा मुळीं च संभव नाही. परंतु आम्ही जरी त्यांना ओळखत नसलो, तरी ते मात्र आम्हांस ओळखत असावेत असे दिसते, कारण आपल्या लेखाच्या शेवटी त्यांनी आम्हांवर हि शस्त्र उचलले आहे ! " साधनवैपुल्याने शोधकबुद्धिचें प्रदर्शन करून लोकांस ग्रंथांतरंगसार सांगू इच्छिणारे अर्वाचीन चरित्रलेखक प्रमाणतः अनादरणीय व स्वभावतः स्वकार्यसाधु अतएव सत्यवंचक असल्याने त्यांविषयी कोणत्या हि प्रकारें आदर दाखविणें इष्ट नाही व योग्य नाही. " कोणाला कोणाचा आदर वाटावा न वाटावा हा क्षुल्लक प्रश्न आहे व आम्ही कोणाच्या आदराची इच्छा कधी च केली नाही ! पण पदरचें खर्चून ठिकठिकाणचे मठ पाहून व ग्रंथसंग्रह मिळवून आतांपर्यंत पांच पंचवीस रामदासी ग्रंथ व शें दीडशें रामदासी टांचणें प्रसिद्ध केल्याबद्दल आम्हांस स्वकार्यसाधु अतएव सत्यवंचक, असे कोणी म्हणेल, अशी मात्र आम्ही अपेक्षा केली नव्हती !

माझे उपासनेचा बडिवार ।
 ज्ञान सांगावें साचार ।
 मिथ्या बोलतां उत्तर ।
 प्रभूस लागे ॥

हा ज्या श्रीसमर्थींच्या उपासनेचा बडिवार त्यांच्या जाण्यायेण्याच्या मार्गावर झाडकोट करित असतां, सहज कधी काळीं तरी त्यांची दृष्टि वळून, हा कोण येथें झाडतो आहे, असें त्यांनीं किंचित् मार्गें चालणाऱ्या कल्याणादिकांना विचारतां च मुजरा करण्याची संधी कोणत्या तरी जन्मीं मिळेल काय, म्हणून वाट पहाणारे आम्ही कदाचित् स्वकार्यसाधु हि असूं, पण सत्यवंचक कसें तें मात्र कांहीं लक्षांत येत नाही ! पण ज्या महाराष्ट्रांत श्रीसमर्थींना चावदूक व्यवहारोपजीवी भाडोत्री म्हणणारा शास्त्री पैदा होतो, त्या महाराष्ट्रांत शास्त्रीबावांनीं श्रीसमर्थींची केलेली निंदा कानानें ऐकण्यास आम्ही अजून जिवंत आहोंत, त्या आम्हांस शास्त्रीबावांनीं सत्यवंचक न म्हणावें तर काय म्हणावें ? सर्व अपराध कबूल !

शास्त्रीबावांचे लेख वाचून वाईट वाटूं नये पण वाटलें, राग येऊं नये पण आला ! राग आला नसता, आपण जें मत प्रतिपादन करित आहोंत त्याबद्दल स्वतःचें स्वतःशीं समधान करून घेऊन मग जर प्रामाणिकपणें वाद करण्यास शास्त्री प्रवृत्त झाले असते, तर राग आला नसता. पण शास्त्रीबावांनीं तसें केलें नाहीं.

(१) रामदासी सर्व ग्रन्थ न वाचतां च त्यांनीं दासबोधावर शस्त्र उपसलें.

(२) जे ग्रन्थ वाचले म्हणून म्हणतात ते धरधर वाचले, प्रत्यक्ष ज्या दासबोधावर ते उठले तो हि ग्रन्थ त्यांनीं काळजीपूर्वक वाचला नाहीं.

(३) समर्थप्रतापाचे बाबतींत कांहीं गोष्टी वाचकांपासून छपवून त्यांनीं वाचकांना फसविण्याचें पाप केलें.

(४) न जाणों, आपलें मत चुकीचें असलें आणि दासबोध दुसऱ्या कोणाचा नसून समर्थींचा च असला, तर दासबोधकर्त्याला आपण जें दूषण देत आहोंत, तें श्रीसमर्थींना लागेल, याची जाणीव ठेवून शास्त्रीबावांनीं

जपून लिहावयास पाहिजे होतें, तसें त्यांनीं केलें नाहीं व तेणें करून स्वतःस स्वामिद्रोहाच्या घोर पातकाचे धनी करून ठेवले आहे.

शास्त्रीबावांचें हें वर्तन पाहून मला अत्यन्त वाईट वाटलें व राग हि आला. शास्त्रीबावांच्या आक्षेपांना उत्तरें देण्याला आरंभ करण्यापूर्वी मनाची मी पुष्कळ प्रार्थना केली, पण माझा इलाज चाळला नाहीं, हें माझें मला दिसत आहे. माझ्या हातून घडलेल्या या अपराधाबद्दल मी शास्त्रीबावा व वाचक यांची मोकळ्या मनानें क्षमा मागतो. माझें म्हणणें शास्त्रीबावांना पटलें तर ते मला क्षमा करतील अशी खात्री आहे, पण न पटल्यास मात्र क्षमा होणें कठीण दिसतें. तरी देखील, शास्त्रीबावा, माझा हेतु पाहून तुम्ही मला क्षमा केली च पाहिजे, असा माझा आग्रह आहे.

जे कोणी वाचक, वर्तमानपत्रकार किंवा मासिकपुस्तककर्ते या माझ्या टांचणाबद्दल अभिप्राय देतील त्यांनीं माझ्या भाषेबद्दल व न्यायनि-
धुरतेबद्दल वाटल्यास मला दोष द्यावा, पण मुद्याच्या गोष्टीबद्दल—श्रीसम-
र्थीशिवाय दासबोधाचे कर्ते दुसरे कोण असणार—या मुद्याबद्दल मात्र त्यांनीं आपलें मत शुद्धान्तःकरणानें नमूद करावें, अशी सर्वांच्या चरणीं माझी प्रार्थना आहे.

धुळें—१८४३ ज्येष्ठ शुद्ध १

